

PROHÁSZKA OTTOKÁR

KULTÚRA ÉS TERROR

TARTALOM

A MI KULTÚRPROGRAMMUNK.
LELKI KULTÚRA ÉS TÖMEGMOZGALOM.
KERESZTÉNYSÉG MINT TÁRSADALMI IDEÁL.
HONNAN VEGYE KULTÚRMUNKÁNK AZ ESZMÉNYISÉGET?
A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA ELLENSÉGESKEDÉSE A KERESZTÉNYSÉGGEL.
KULTÚRA ÉS TERROR.
A SZOCIÁLDEMOKRATIKUS ETIKA FOGYATÉKOSSÁGA.
A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA FILOZÓFIÁJA.
SZOCIÁLDEMOKRÁCIA ÉS KATOLIKUS EGYHÁZ.
MAGÁNÜGY-E A VALLÁS A SZOCIÁLDEMOKRÁCIÁBAN?
MIBEN NEM SZABAD TÚLOZNUNK?
KULTÚRPROGRAMMUNK ÉS AZ ÖNNEVELÉS.
LELKIVILÁGUNK.

Nihil obstat.

Dr. Mich. Marczell,
censor dioecesanus.

Nr. 4802.

Imprimatur.

Strigonii, die 7. Sept. 1918.

Ludovicus Rajner,
episcopus,
vicarius generalis.

A MI KULTÚRPROGRAMMUNK.

A kultúra nem tudott eddig igazán reális és szerény lenni, hanem úgy tett, mint a stájeri s tiroli vendéglősök, kiknek nagyobb gondjuk van cégérük mutatóságára, mint borukra. A cégér hirdeti a kocsmá nagyhangzású nevét. Vastrúdon leng az alkotmány az utca fölött, hogy mindenkinék szemet szúrjon. Kovácsmesterség s lakatosművészet dolgozott a cégéren, az bodrozta fel az aranyozott vasszalagokat, az kötözte őket csokorba a sarkokon, hogy jól keretezzék a falusi piktor remekét, mely vagy vörös, fehér ökröt, sast, elefántot vagy oroszlánt örökít meg. Azt mondom, hogy a kultúra házán is lógnak s lengnek nagyhangzású cégérek s mikor csődbe kerül az egyik, kiakasztják a másikat. Kellett-e valamikor hangzatosabb cégér, mint az, mely a »reneszánsz«, a »rinascimento« nevét viselte, vagy mely a »szabadság, testvériség s egyenlőség« tulipiros színeit rikította bele a világba?! Dehát csödek itt is járnak. A csőd után revideáljuk kultúrcéljainkat s új cégér után nézünk.

Ily katasztrófa szakadt most ránk a világháborúban. Megrendülve állunk s akárcsak rongyok volnának, lefoszlanak lelkünkéről kultúrálmaink. Búsulunk, hogy úgy hittünk s annyit csalódunk, de azután revideálunk mi is s látjuk, hogy a jelszavakból mi igaz, mi nem, hogy a nagy kultúrhitből s kultúrreménységből mi vált be, mi nem, s miután alaposan megrostáltuk a sok törmeléket, keresünk valami új kifejezést gondolatainknak s valami új s igaz programba akarjuk foglalni törekvéseinket s reményeinket.

Le a régi cégérrel, ez az első vezényszó; bolond beszéd az, hogy »szabadság, egyenlőség, testvériség«. »A szabadságból az igazi szabadságot megsemmisítő szabadosság származott, az egyenlőség természettudományi abszurdum, a testvériség követendő, de sehol el nem érhető utópia.«¹ A nagy szavak tehát frázisok s nem meglelt emberek szájába valók! Le a frigiai sipkával, nem illik az a kikapós lenge jószág az öreg Európa őszülő fejére, hiszen a matróna maga is ezidőszerint inkább egy jómódú háziasszonynak indul, aki túl van a koron, hogy a forradalmak gyors teaforralóin hevítse véréit. A szabadságból ezentúl is kér maga számára tisztes részt, de további ideálja inkább a jómódú, tisztességes polgári élet. Az egyenlőség helyébe egészséget, a testvériség helyébe pedig vagyonságot állít. »Szabadság, egészség, vagyonság az új jelszó, mely az emberiséget a világháború után a jobb boldoguláshoz vezeti.«²

Mi is legyen a társadalmi s gazdasági életnek eszménye s következőleg minden politikának célja más, mint a társadalom minden rétegének megfelelő jobb mód, mint jól rendezett otthon, lakások villanyvilágítással, vízvezetékekkel s fürdővel ellátva; a ház mellett egy kis kerttel s benne szenderítő, sziesztás lugassal; jól rendezett s öntözött utcák; kultúrélet, a természet, művészet s tudomány megfelelő élvezeteivel? Mindennek megalapozására pedig jól rendezett s biztosított munkaalkalmak kellenek s szükség van a szellemi s testi munkának minden téren való értelmes s célszerű fokozására s az igazán produktív munkának végzésére az iparban épúgy, mint a mezőgazdaságban, a közigazgatásban épúgy, mint a közoktatásban, szóval az emberi tevékenység összes ágazataiban.

Az ember az ilyen programnak szívből örülhet: végre a sok puffogó s puffogó kultúrfrázis helyett egy darab ideális realizmust vesz. A sziporkázó s lobogó nagy jelszavak helyett világos beszédet hall, amit megért a tudós s a napszámos egyaránt s amely oly átlátszó, mint a pohár

¹ Méhely Kálmán: »A munkáskérdés lényege.« Kitűnő statisztikai mű, okos társadalomtudományi eligazításokkal.

² U. o. 92. l.

tiszta víz; mert végtére is mi járjon ki az embernek - még pedig lehetőleg mindenkinek - leginkább, mint a mai technikai haladás színvonalán álló életmód, az életkönnyítések s az életélvezetek lehetőségeivel s lehetőleg több, szerény emberboldogulással?!

Ez a program *két irányban mutat haladást*. Először abban, amit kizár; azután abban, amit mint pozitív tartalmat kilátásba helyez.

Ami az elsőt illeti, ez a program kizárja a megtévesztő indulatok s a fölkavaró társadalmi szenvedélyek frazeológiáját. Indulat s érzelem nélkül nincs élet, nincs küzdelem és történelem, de a dolog természeténél fogva úgy volna jó, ha az indulat s érzelem ne diktáló, hanem csak segítő s lelkesítő elem volna. Ezt csak magas önuralom, alapos tájékozottság s nagy lelki kultúra adhatja, melyből természetesen ép a kikezdéseknél van legkevesebb. A fiatal kornak szenvedélye s indulata elszalad lovasával, mint a vad paripa, viszi, dobálja az ész amerre akarja; az ember szélesre eresztett fantáziájának ostorával taktust akar pattogatni a világtörténelem járásának; végre azután lelohad a szenvedély, kifárad a fiatalos lélek s álmosan néz vissza a sok felületes s fölösleges akaratoskodásra. Belátja, hogy van nálánál egy nagyobb úr s az a reális fejlődés s belátja, hogy a bölcsesség abban áll, hogy alkalmazkodjunk e szuverén hatalomhoz. Így történik ez a fiatalságban, így ugyancsak a fiatalság szellemétől hevített történelmi korszakokban vagy a szenvedésektől elkeseredett társadalmi rétegekben. Itt is, ott is tűz lobog és lelkesülés; nagy indulatok s új világteremtésre való hivatások járnak s a vége - ha minden jól megy - a kijózanodás s az értelmes eligazodás és alkalmazkodás.

Igen, arra nagy szükségünk van, hogy lepattantsuk magunkról a szellemi megbűvöltségnek fojtogató karikáit, a mámor, a szenvedély, a feltüzelt érzések kényszerét, melyekbe belekerülünk az elnyomás ellen kifejtett reakció s a doktrinér, egyoldalú elvek alapján. Tudom, hogy az elnyomás elleni szervezkedés és küzdelem szükséges. Tudom, hogy a forradalmaknak is van mély filozófiájuk. Az elkeseredés olyan, mint a puskapor, mely pici, apró szemekben pereg s gyülemlik föl valahol rakásra s főleg a társadalmi mélységekbe, a lebujaiba gravitál s ha aztán szikra éri, a levegőbe röpít mindent, szépet és csúnyát, ártót és ártatlant. Azt is értem, hogy a rombolásnak győzelmes indulata, mikor a helyzet urának érzi magát, meg akarja reformálni a világot s ami mint mámor s mint lázas vízió lebegett előtte valamikor, akkor, amikor még rablánc volt a nyakán, azt most világalakító elvnek kiáltja ki s gondolja, hogy célt ér. Így tett a francia forradalom. Jó szolgálatot tett az emberiségnek, hogy teret nyitott a harmadik rendnek s többet juttatott a szabadságból az embernek, de hol maradt el az élet igazi szabadságától s hol hagyta az emberiséget a közönséges emberi élet lehetőségének biztosításától?! Ahhoz a gazdasági erők kifejtése kellett s kell majd még most is nagyobb s általánosabb műveltség s a gazdasági javak egyenletesebb eloszlása.

Ugyanezt az indulati túltengést s nem igaz állásfoglalást látni a modern szociáldemokrata munkásszervezetekben, melyek az elnyomásra reagálnak s szervezik a munkások ellentállását az őket kihasználni akaró kapitalizmus ellen; - s ezt jól teszik, - de mi mindent kevernek e szervezkedésbe, mennyi mámort, gyűlölködést, mennyi erőszakot s mennyi fölösleges radikális tagadást! No és a végén még egy filozófiai doktor-kalapot is vágnak a fejükre s pántlikáján olvassuk: történelmi materializmus. Azt gondolná az ember, hogy ha materializmusnak mondja magát a szociálista doktor-kalap alatt lappangó bölcsesség, akkor már csak valami természettudományos rendszerrel lesz dolgunk; de nincs úgy s természettudomány helyett Hegeli ideológiával tartanak jól. Ily szellemi garnitúrával lépett föl a világ színpadán a világ proletárjainak marxista fiatalsága. Szisztémájáról meg van győződve, hogy az a társadalmi fejlődés képviselete s hogy csak várnia kell, hát aszerint fordul a világ s egy számtani képlet biztosságával nemcsak a sült galambok, de a sült egy- és kétfejű sasok is repülnek majd a szervezett munkásság kellően kitárt szájába. Ezzel nem ítélem el a szakszervezkedést,

amennyiben az a munka oltalmát tűzte ki célul; de elítélem azt az elfogultságot, azt a fanatizmust és egyoldalúságot, mellyel a legmélyebb kérdéseket kezelik s mindennel úgy végeznek, hogy kivégzik. Ily iskolából kerülhetnek ki a janicsárok, de nem művelt, harmónikus emberek.

Ezeket az irreális kilengéseket előbb-utóbb le kell törnünk s frázis és elmélet helyett az elérhető javaknak minél szélesebb körökben való elosztását kell programmunkba tűznünk. A »szabadság, egészség, vagyonosság« programja többet ér és többet ad, mint harminc árkusra való Hegeli filozófia.

A programm e szerény, pozitív tartalmában látom második előnyét az irányzatnak. Produktív munkát, biztosítottabb boldogulást, emberhez méltó életet s vagyonosodást ígér és sürget. Meg vagyok győződve, hogy ez lesz a világ irányzata. Ezt először azért gondolom, mert a világ érdeklődése már régóta a természettudomány s a technika felé van fordítva. Az élet központjában ezidőszerint a gőz és a gép áll. Ezen nem csodálkozhatunk. Hiszen a világ s az élet átfarmálódik épen az új találmányok által; e találmányok javítják az egészségügyet, emelik a háztartások színvonalát, szolgálják a népek szaporodását, a városok csodálatos berendezkedéseit. A világ arculata változik el s a népesedés új elhelyezkedéseket talál. A kultúrának mindenféle használati tárgyai könnyen elterjednek s ezáltal otthonunk kedvesebbé s életünk változatosabbá válik.

Ezt a haladást s ezzel együtt a haladás iránti érdeklődést nem lehet kifogásolnunk, sőt természetesnek kell találnunk. E reális irányban fog haladni s újult erővel megindulni a világ főleg a háború után. Ha valamikor, hát most kell majd dolgoznunk, most teremtenünk s újjáalkotnunk. Veszteségeket szenvedtünk, melyeket nem lehet számokban kifejezni. Lerongyolódunk s elgyengültünk s így nemcsak anyagi javakat kell teremtenünk, hanem a leromlott életerőt kell óvnunk s ápolnunk. Az egész nép kimerült, testileg s lelkileg rokkanttá lett. Mind e károkat termeléssel s ugyanakkor egyszersmind emberkíméléssel kell kipótolnunk. A munkának produktív munkának kell lennie, ugyanakkor pedig a leromlott és sokat szenvedett embernek pihenőt, otthont, boldogulást kell biztosítanunk.

Jobb élet, lakályosabb otthon, a »standard of life«-nak fokozatos emelése, ez végre is az Isten gondolata, aki azt akarta, hogy a földön az ember legyen az úr s aki neki erre képességet adott, midőn őt egyre jobban kifejleszthető erőkkkel megáldotta.

De ne váljunk e ponton sem doktrinér elméletek fanatikusaivá s ne mondjuk, hogy ez minden. Ne toldjuk meg ezt a technikailag s társadalmilag is műveltebb életet csak a természet s művészet némi élvezetével s tudományos olvasmányok örömeivel; ha ezt tesszük s ha kijelentjük: ez minden s ennél többet s jobbat az ember nem várhat, akkor megint doktrinér elméleteket s nem a reális életet szolgáljuk. A reális élet, vagyis a valóság a végtelenbe kapcsol bele minket s az életnek legtisztább örömeit s az öntudatnak legnagyobb értékeit lelkivilágunkból, hitünkől s Istennel való meleg kapcsolatunkból emeli ki. Ha valamit, hát ezeket kell a magasabb kultúra programjába bevenni. Mert hiába, a kultúra legnagyobb s legértékesebb adata nem a lakás s nem a vízvezeték, nem a szép utca s a kertváros, hanem az ideális, nemes ember, ki utcák, városok, kultúrák fölött egy bensőséges lelkivilágot hord kebelében.

Nekünk ez az egész realitás kell; kell a »szabadság, egészség, vagyonosság«, de kell a lelkiesség, bensőség, mély vallásosság is. Ez a kettő együttvéve az igazi kultúrprogramm. A hívő modern ember mindakettőt vallja. Tudja azt, hogy a mai emberiség számára a produktív munkának s a technikának áldásait kell biztosítanunk; de tudja azt is, hogy ezek a gyakorlati értékek ki nem töltik a lelket. Megengedi, hogy ezek valóságos, történeti értékek s látja azt is, hogy ez értékekért most hevül, lángol az emberiség; de igazi realizmusa arra is figyelmezteti

őt, hogy ez értékeken túl és kívül vannak más s különb élettartalmak s hogy ezeket sem elvből kizárni, - ezt csak kultúrjanicsárok teszik - sem ignorálni nem szabad.

Ennyiben a teológiából soha ki nem jutunk, aminthogy a bőrünkben sem ugorhatunk ki. Ezt is, azt is magunkkal visszük minden kultúrfokon. De hiszen az nem baj, mert végre is a kultúra nem az emberségből akar minket kiemelni, hanem az igazi, nemes emberségre akar rásegíteni! A legelőkelőbb kultúrában is szükséges hogy egyensúlyt tartson a test és lélek. Ne legyen benne a teológiából annyi, hogy az ember ne képviselje a haladást és fejlődést munkájával s találmányaival; de ne legyen benne a technikai világ kultuszából annyi, hogy attól elfelejtse vagy elhanyagolja a nagy szellemi világot; hisz akkor legsajátosabb voltát felejtene el.

Összefoglalva az itt elmondottakat, arra a megállapodásra jutunk, hogy fogadjuk el s karoljuk föl a modern élet kultúrprogramját, amennyiben az a földön jó elhelyezkedést követel az ember számára s ne akarjuk kipótolni »malasztos ígéretekkel«; ugyanakkor azonban mutassunk rá e program elégtelenségére s tehetetlenségére, ha a jó elhelyezkedésnél egyebet adni nem tud. Végtelen igényeket hord még az ember szívében; ezek kielégítését is szükséges programba vennünk. A jó elhelyezkedés inkább civilizációt ad; míg ellenben igazi, harmónikus kultúrát akkor kapunk, ha a civilizációt a lelkivilág kultúrájával kapcsoljuk össze.

LELKI KULTÚRA ÉS TÖMEGMOZGALOM.

Gondolatokból akkor válnak eszmények, amikor az érzelmek hevétől kitüzesednek. Addig szürke gondolatok voltak, azontúl mint csillagok ragyognak. Ez az érzelmi hev ad nekik színt és súlyt is, de nem logikai tartalmuk, hanem értékük nő meg. Valahogyan újakká lesznek s érdekesekké; előretolakodnak az emlékezeti leltárból s az érdekesség előterébe lépnek.

Így lettek eszményekké a természettudományos gondolkozás, a technikai haladás s ezek alapján a magasabb színvonalon álló életmód. Nincs kétség benne, hogy e gondolatok s törekvések ragadják meg a közérdeklődést s ezek alkotják az élet gyakorlati tartalmát. Az emberek ennek élnek, ennek szentelik munkájukat, e körül forog gondolatuk s gondjuk s e törekvések útján akarják kellemesebbé tenni életüket.

Ez ellen semmi kifogásunk, de nem szeretnők a kultúra eszményét e törekvésekkel azonosítani. Mi többet akarunk, mikor kultúráról s a kultúra eszményéről beszélünk. *Mi kombinálni szeretnők a külső kultúra követelményeit a belső kultúra igényeivel s azt hirdetjük, hogy e kettő együtt alkotja meg a kultúra programját.* Ez egyesülés által lesz a kultúrprogrammból ragyogó s tüzelő eszmény, mely hevíti a kedélyeket s megindítja a népmozgalmakat.

De várható-e, hogy az így felfogott kultúra a mai világban eszménnyé legyen? Lesz-e majd benne az a vér és szín és élet, amilyen a technikai haladás gazdasági s politikai programjában pezseg? Tud-e majd a lelkiség, a lelki tökéletesedés, a bensőség, az Istennel való kapcsolat is tömegmozgalmakat indítani s a modern embernek lebilincselő s foglalkoztató élettartalmat nyújtani? Gyúlnak-e majd ki oly színekben ezek a gondolatok is, mint a bűbajos világi paradicsomról való szociáldemokratikus álmok s képesítenek-e majd áldozatokra? Mert hiába, eszmény csak az lehet, ami akcióra képességet s tehetséget ad s ami áldozatokra inspirál!

A kérdésre ily fogalmazásban egy csattanós nem-mel felelek. A tömegmozgalomnak szakszervezeti módját mi ki nem válthatjuk. Ennek oka a két irányzat közti nagy különbségben rejlik.

A szakszervezet ugyanis mindenekelőtt egy harcias szervezet, mely mint nagy reakció lép föl az elnyomorítás s elnyomás ellen s mely közvetlenül szembeszökő érdekekért küzd, amilyenek a bérjavítás, a munkaidő rövidítése, egyes előnyöknek biztosítása s a munkásnyomorúságnak az egész vonalon való megszüntetése. Teszi ezt sok szenvedéllyel s indulattal, a rajongók egyoldalúságával s kíméletlenségével. E mozgalomnak sötét dogmatikája van, neki a tőke az ördög, a kapitalizmus az ősi bűn, melytől meg kell váltani az emberiséget. E bűn foltja van most mindenben, emberen és intézményen, minden megsínli s megszenvedi ez átkot. Az emberek azért rosszak, mert bűnben, a kapitalista termelés körében születnek. Minden jóra fordul, mihelyt a kapitalista termelés zónájából kiszabadulunk; minden bűn, alávalóság és nyomorúság magától szűnik meg, mihelyt a kapitalista termelésnek vége szakad. Azért tehát le a kapitalizmussal s ne nézzünk se jobbra, se balra s ne ereszkedjünk senkivel disputába, míg a bálványt le nem döntjük. Az osztályharcot - ez a Megváltó - a legnagyobb kíméletlenséggel végig kell folytatni. A győzelem biztos; a kapitalista Dagon porba hull.

Volna a szakszervezeteknek ezenkívül más feladatuk is; feladatuk volna „a munkások morális érzékének, illem- és becsület tudásának s szakismereteinek fejlesztése, takarékosagra buzdítás, rendezett háztartásra szoktatása, a munkafeltételek ellenőrzése, nehogy egyes munkaadó részéről a munkások egészségét és gazdasági érdekeit gátló visszaélés történhessen, a munkások közvetlen érdekeit szolgáló intézményeknek adminisztrálása a munkaadók anyagi támogatása mellett (munkásbiztosítás, lakás, fürdő stb.), mert az ember csak a saját jószágát

becsüli meg, csak az az intézmény fejlődhetik, amelyhez a munkások érdeklődését a legteljesebb saját anyagi érdekeltségükkel birjuk láncolni.” (Méhely: A munkáskérdés lényege. 91.)

Mindez - ismétlem - feladata volna a szakszervezeteknek; de nem ez a tartalom az, mely a munkások ezreit a szakszervezetekhez köti, hanem a munka s a tőke közti ellentétnek a tézise, a folytonos gáncsoskodás, az ellentét ébrentartása s ami ebből önkéntelenül is folyik, a temperamentum, a gyűlölködés s a harc.

Fölszíthatjuk-e mi is e harcias tüzet a lelki kultúrát programjának valló mozgalomban? Ami igazságtalanság, elnyomás s nyomor van a munkáskérdésben, az ellen természetesen minden programnak harcolnia kell, de harcolhat-e úgy, ahogyan azt a szociáldemokrácia teszi?

Ezzel az egyoldalú túlzással, hogy minden rosszat a tőke uralmából származtassunk s a rossznak ősi, hatalmas forrását ne lássuk magában az emberben, akármilyen fejlődési zóna alatt éljen, egy gyékényen nem árulhatunk. Ami nem igaz, az nem igaz s az ilyen nem igaz állásfoglalás, ha egy darab időre erős pozíciónak lássék is, előbb-utóbb gyöngeségnek bizonyul. A túlzásba tehát nem megyünk bele; marad azért nyomorúság elég, mit enyhíteni s elnyomás is elég, mi ellen küzdeni kell. S ezt mind föl akarjuk venni programmunkba, ugyanakkor pedig ezt a gazdasági tartalmat lelki kultúrával akarjuk kombinálni.

Minden emberi programba föl kell vennünk lelket, Istent, vallást. Ettől ne féljünk: a szociáldemokrácia is vallás, nemcsak azért, mert filozófiai alapot kanyarít magának a történelmi materializmusban, hanem azért is, mert tele van nagy hittel s reménnyel s paradicsomot s édenkertet s ártatlan állapotot ígér s vár a földön. Ez a jobbvilágvárás oly titokzatos és rejtélyes, hogy a tömegek misztikus érzései valami tápot találnak benne, vagy legalább is elkábulnak tőle. De hát ez a kábulás csak addig tart, míg az emberek nem jutnak igazabb ismeretre s míg szemükbe nem szökik a földi paradicsom elégtelensége, bármily aranyos háttér ízzék is mögötte.

Ez a szociáldemokrata hit is csak »malasztos ige« és frázis s e »malasztos ige« frázisos ürességére rá kell jönnie az igazi kultúrembernek. Ez a fölismerés nem is oly nehéz. Nem kell ahhoz valami mély filozófia, hanem csak az élet közvetlen megérzése, amelyből elég van a szürke élet porondján, elég van a föld barázdái s a műhely gépei közt is.

Nem érzi-e meg bármely egyszerű ember, hogy képtelenség az egész életet technikai foglalkozássá s produktív erőkiadássá lapítani? Amily túlzás volna, ha minden tudományt fizikának mondanánk, époly túlzás volna az egész életet, a szellemi világot is beleértve, fizikai funkciónak tekinteni. »Die Welt ist tief - mondja erről a költő - Viel tiefer als der Tag gedacht.«

Túlzás volna az életet a produktív, gazdasági munkával azonosítani. A produktív munka lehet a munkáskérdésnek egy ágazata, de bizonyára nem lényege az élet kérdésének. Ahhoz több kell; hiszen az ember nemcsak gép.

Minden ember, aki magába tekint, érzi, hogy neki nemcsak az a »paradicsom« kell, mely majd akkor lesz, mikor minden embernek a földön jó lakása, jó ebédje s színházi páholya lesz, hanem hogy ő most is kapcsolatban áll egy csodálatos világgal, melyet önmagában hordoz s melynek kiáltó igényei és szükségletei vannak. Jó lakásban s jó ebédben, sziesztában és színházban, a legproduktívabb munkában s művészeti s tudományos »ráadásokban« nem találjuk fel az élet értelmét; hanem megtaláljuk az Istennel való személyes kapcsolatban s a lélek értékeiben. Azért élni nem érdemes, hogy az ember, ez az »erőtöltény« a maga energiaszétét kisüssse; azt megteszi az égő fahasáb a kályhában s a rothadó trágya a földben is, azt megteszi a kacskaringózó pillangó s az egerésző macska is; hanem élni csakis azért a belső világért érdemes, melyben világfölényességünk öntudatunkra jut.

Ez a belső világ mint nagy tény és valóság áll a gazdaság s civilizáció külső világával szemben! *Igazi kultúrprogram csak az lesz, mely e kettőt egyesíti.* Ez megvan a keresztényszocializmus programjában s következőleg azt remélhetnők, hogy ez a kultúrprogram fogja megmozgatni a világot. De hát teljesedik-e ez a remény?! Megragadjuk-e e programmal a tömegeket?

Válaszom megint egy csattanós »nem«.

Tömegmozgalomról a keresztényszocializmus alapján ezidőszerint nincsen szó s hozzáteszem, nem is lesz mindaddig, míg a nagy munkástömegeknek - értem itt a kézimunkásokat épűgy, mint a szellemi munkásokat - gazdasági érdekeit föl nem karoljuk azzal a radikalizmussal, mellyel azokat a szociáldemokrácia karolta fel. Egy lobogó, tüzes vágy ég az emberekben, hogy e földön is tűrhetőbb s ne agyonstrapált sorsuk legyen s ezt a vágyat meg kell valósítani. Enélkül a legharmonikusabb program is vízbeesik s hidegen hagyja a lelkeket.

Most úgy állunk, hogy mind a szociáldemokrácia, mind a keresztényszocializmus egyoldalúságban szenved; hogy mindkettő lovagolni akar, de rosszul nyergel. A szociáldemokrácia félreértette az embert és a vallástalanságot, a hitetlenséget, a szellem tagadását vette fel programjába; ebben nincs igaza s ezen tönkre fog menni; ugyanakkor a ker. szocializmusnak gyöngé oldala, hogy a gazdasági kultúráért s a munkásélet nivójának emeléseért nem veti magát azzal az elszántsággal a küzdelembe, hogy a tömegek megérezzék: ez jót akar nekünk, egész jót, jót testünknek és lelkünknek! A szociáldemokráciának a filozófiai balasztot kellene elhagynia, a ker. szocializmusnak pedig a felháborodás szélvészét kellene vitorláit mögé fognia, akkor nem is volna köztük különbség s egységesen szolgálhatnák a jó ügyet.

Van azután nekünk még egy más nagy nehézségünk a tömegek megindítására nézve. A szociáldemokraták radikális egyoldalúsággal tagadnak meg minden kapcsolatot a főnnálló történeti renddel, legalább elméletben teljesen s a vallási szekták kizárólagosságával elzárkóznak minden kritika s beleszólás elől, mint akiknek tanához s intézkedéseihez szó sem fér. E sérthetetlen szuverenitás erejében szerveznek, diktálnak, átkoznak, vernek véresre, mert hát csak így lehet boldogulni. Mily elfogultság s mennyi fanatizmus az erőszakoskodásban! Különbek voltak-e hajdanában a fraticellik s a flagellansok? S volt-e valamikor rajongás, melyet ehhez hasonlíthatnánk?! Tömegmozgalmak indítására ennél kedvezőbb alap nincs. Ily környezetben lehet aztán a legrosszabb s legalacsonyabb szenvedélyeket fölszítani, melyek a hit s a vallás korlátait megvetik s a szabadságot a szabadosságban, a lazult erkölcsökben s a tivornyázó életben keresik. Ezek a piszkos tüzek, ezek az állati motívumok nem állnak a ker. szocializmus rendelkezésére. Mi nem hízelelhetünk az ösztönöknek s nem oldhatjuk le a lélekről a fegyelem s a forma mértékeit. Különben is tapasztaljuk, hogy az erkölcsi kultúra a tömegek feltűzelt s elkésérített lelkében mindig nagy akadályokra talál s csak ha az elkéseseredés a jobb állapotok megteremtése által tűnik, akkor számíthatunk valamiféle megértésre. A leromlott, otthontalan s föluszított embereknek érzékük sincs a lelki kultúra iránt; nekik előbb az ádáz munka s gond terhétől kellene szabadulniuk, hogy a szépet s nemeset és jót magukban fölfödözhessék. A mi munkástömegeinknek hitélet, lelkiség, bensőség iránt csak akkor lesz érzékük, ha a szakszervezeti gyűlölködést s osztályharcot inspiráló nyomorúságon túl lesznek.

Ettől még messze vagyunk! Bár volnánk már annyira, hogy a nyomorúságot, a gondot, a kedvetlenséget s örömtelenséget legyőztük volna; hogy tőke és munka a megértés, az egymás-raszorulás, a kooperáció szükségének álláspontján kezét adhatnának egymásnak s megteremthetnék az embernek való tisztas, jó életet. Míg ez nincs, addig folytatódik az ütközés s nyíltan lobog vagy hamu alatt izzik az osztályharc tüze.

Adjatok emberibb, műveltebb s gondtalanabbul élő emberiséget, - mondjuk mindezek után, - s biztatóbb kilátások nyílnak majd a lelki kultúra térfoglalása előtt.

Tömegmozgalmak indításában a szociáldemokráciával nem vetekedhetünk, de arról meg vagyunk győződve, hogy a szociáldemokrácia munkája is, amennyiben emberségesebb állapotokat teremt a népnek, voltaképpen a szó teljes értelmében vett kultúrának egyengeti útját. A rossz is a jónak szolgál. S csodálatos, hogy a rossznak szolgálata nélkül nem boldogulnánk. A szociáldemokrácia erőszakoskodása is sziklát fejt, követ tör s egy jobb s nemesebb emberiség útjait készíti elő. Csoda-e, hogy mi nem tudunk úgy robbantani, mint ők?!

KERESZTÉNYSÉG MINT TÁRSADALMI IDEÁL.

Mindazok után, miket a megelőző fejezetben mondtam, méltán érdekelhet a kérdés, hogy *lesz-e a kereszténységből még valamikor társadalmi ideál*, mely megfogja s megmozgatja a lelkeket? Gyúlnak-e majd még valamikor a hit fogalmai lobogó, lángoló színekben? Foglalkoztatja-e majd tartalmuk a közérdeklődést s indítanak-e majd egykor tömegmozgalmakat, mint amilyeneket most a szociáldemokrácia indít?! Ezek igazán nagy kultúrkérdések. Gondolkodó fejekben föl-fölvetődnek s megérdemlik, hogy valamiféle választ vagy legalább eligazodást keressünk s találjunk e kultúrproblémákban.

A kérdést így is lehet föltenni: úgy vannak-e a mai nemzedékek hangolva, hogy a lelki javak - s ez alatt nemcsak az üdvözülési hitet és aggodalmat értem, hanem a belső életet s annak öntudati tartalmait, a hitet, a lelki békét, a szeretetet - érdeklődésük központjában állnak-e? Úgy éreznek-e, hogy az örökkévaló érdekek sajátos súlyukkal az ideiglenes javaktól az örök javak felé tolják az élet súlypontját?

Egy tekintet a világra eloszlat e részben minden kétséget. Teljesen világos a szemlélő előtt, hogy a világ érdeklődése s a tömegeknek közvetlenül megérezett igénye a jobb gazdasági elhelyezkedés felé fordul s hogy a szociálpolitikának az az általános józan iránya, hogy minél több embernek tisztességes keresetet, lakályos otthont s egészséget biztosítson. Ezzel nem állítom, hogy az emberek manap hitetlenek s még kevésbé állítom ezzel azt, hogy vallástalanok; nem; tudom, hogy az emberi szívnek örök igényei vannak s hogy még a legradikálisabb ember lelke fenekén is rejlenek elhanyagolt vagy félreértett vallási motívumok: de mindez tényleg nem mozgatja őket s nem képezi öntudatuknak kifejezett tartalmát. Mindkét elem megvan az emberben: világszomj és világgal be nem érés, világfoglalás s világon túlvágyás, de egyszer ez, máskor az áll előtérben. Egyszer az éggel, másszor a földdel foglalkoznak úgy, hogy a foglalkozás jellemző élettartalommmá válik.

A mai kor irányát határozottan a technikai haladás, a természettudományos gondolat s az ezek által hordozott s irányított szociálpolitika adja. A közhaladás s a háztartásnak emelése körül manapság egyetért s egyet akar a tőke és a munka, a kapitalizmus s a szocializmus. Eziránt teljes a megegyezés szociáldemokrácia s kereszténység közt is; enélkül manapság nem lehet szociális program.

Egyszer régen nem így volt. Egyszer régen, tizenkilencszáz év előtt volt egy óriási tömegmozgalom, mely úgy lefoglalta s megszállta a római kultúrát, hogy kizárólagos eszménye lett százezreknek s ez a mozgalom nem volt gazdasági, nem volt szociálpolitikai, hanem tisztára szellemi, ez maga a kereszténység volt. Ami értékeket hozott a megigazulásban, az Istenfiúságban, az Isten fiainak szabadságában, az isteni hivatás átérzésében s az örök, halhatatlan életben, az mind tisztára vallásos motívum volt s ezekkel úgy állt bele az érdeklődés központjába, hogy azoktól a többi gondolat s törekvés, milyenek a társadalmi állás s világi pálya, gazdagság és szegénység, előkelőség és rabszolgaság színevesztett, fakó kulissza lett a keresztények szemében. Eszményibb irányzat sem azelőtt, sem azután nem lépett föl a világ színpadán; csodálatraméltóbb testvériség, lelkesülés és áldozatkészség még nem gyúlt ki eszmények nyomában. Ezek az emberek a világtól semmit sem akartak; teljesen befelé fordított lelkek voltak, kik a nagy hitet, az erényt és a bensőséget tartották élettartalmuknak s kincsüknek; le tudtak mondani a világról s szembeszálltak az egész világgal. Gazdasági, társadalmi programjuk nem volt; ők nem csináltak sem szociálpolitikát, sem másféle politikát. Ők nem vettek programba világ- vagy államreformot; egy reformot akartak - a belső ember reformját.

A keresztények közt volt sok proletár, sok szegény ember; de nem azért lettek keresztények, mert proletárok voltak. Voltak köztük kézművesek, katonák, rabszolgák, egyszerű háziasszonyok; sőt mondhatjuk, hogy a kereszténység a szegénység s a proletárság rétegében gyökerezett meg. Voltak ugyan köztük jómódúak s a »Caesar házából valók is«, de az apostolok maguk proletárok lévén, természetesen inkább a szegénységhez férkőztek. A gyülekezet képének színfoltjai ugyancsak szürkék s fakók lehettek, ha az apostol szavai nyomában képzeljük el azokat: »Tekintsétek a ti hivatástokat, atyámfiai, hogy nem sokan vannak bölcsek test szerint, nem sokan hatalmasok, nem sokan nemesek, hanem akiket a világ balgatagoknak tart, azokat választotta Isten, hogy megszégyenítse a bölcseket, és a világ erőtleneit választotta Isten, hogy megszégyenítse az erőseket, és a világ nemteleneit és megvetetteit választotta Isten és azt, ami semmi, hogy lerontsa azt, ami valami, hogy egy ember se dicsekedjék az ő színe előtt. Ti pedig általa vagytok Krisztus Jézusban, ki nekünk az Istentől bölcsesség és igazság, megszentelés és váltság lett« (I. Kor. 1. 30). Ime a kép, az első kereszténység bemutatkozása társadalmi hovatartozandósága szerint.

Proletárok verődtek ott össze; de a mozgalom nem volt a proletárság mozgalma. Nem az emancipáció vágya hozta mozgásba e tömegeket; nem is küzdött ott senki jobb sorsért; az elnyomottak, a lerongyoltak nem viaskodtak ott kenyérért; nem folyt ott osztályharc a hatalmasok ellen. Aki ilyeneket állít, annak fogalma sincs az őskereszténységről s az modern viszonyokat helyez át tizenkilencszáz év előtti korba s csinál történelmet elméleti kaptafák szerint.

Az ősi kereszténységnek semmi köze a kulturális vagy szociális mozgalmakhoz s egyáltalában semmi köze a hatalomhoz. Az nem volt erőszakos s egyáltalában nem akart jobb politikai vagy szociális viszonyokat teremteni. Nem gondolt erre. Olvassuk csak el szent Pál emancipációs programját: »Kiki amely hivatásban hivatott, abban maradjon. Ha mint szolga hivatott, ne gondolj vele; de ha szabaddá lehetsz, inkább így élj. Mert ki az Úrhoz mint szolga hivatott, az Úrnak szabadosa; hasonlóképpen ki mint szabados hivatott, az Krisztusnak szolgálja. Nagy áron vétettetek meg, ne legyetek az emberek rabszolgái« (I. Kor. 7, 20-23). De hát miért ne akarjon minden rabszolga szabad lenni s miért nem akart a kereszténység a birodalom szenvedő s elnyomott osztályai számára szabadságot s jólétet kivívni?! Miért? Mert a világ ellentéteit legyőzte azáltal, hogy érzületben mindenkit »igazán szabaddá« tett. A rabszolga nem azáltal szabadul fel, ha urától elszökik, vagy ha az egész úri kasztot eltörlik, hanem azáltal, ha érzéseiben Isten fiává lesz. A kereszténység magába a rabszolgaságba vitte bele a szabadságot. Az igazi rabszolga nem az, kinek ura van, hanem az, aki lélekben rab.

De hát nem mondják-e, hogy a kereszténység eltörölte a rabszolgaságot? Igen, mondják, de az nem azt jelenti, hogy a kereszténység valamiképpen programjába vette volna a rabszolgaság megszüntetését, vagy mozgalmat indított volna az alantas rétegekben a főlzabádítás kicsikarására, hanem azt, hogy a kereszténység megteremtette azokat a föltételeket, melyekből e társadalmi osztálykülönbség letörése lélektanilag következett. A kereszténységnek pszichológiai kihatása volt a társadalom újjáalakítására, de nem volt szociológiai konstruktív benyúlása abba. Kizárólag mélységesen vallásos volt s tudományról, művészetről, technikai kultúráról, államalkotó erőről, szervező munkáról sehol nem esik benne szó.

Azért nem is lázított. Sötét hátterekről emelkednek fel ugyan alakjai, a római kultúra alacsonyosságából buknak elő névtelenjei; van ott tömegnyomor is, de sehol egy lázító hang! Vannak a társadalmi képeken is aszfaltszínek; de az apostol sehol sem festi alá a tömegnyomor aszfaltszíneivel a helyzetet, hogy lázítson s híveket toborozzon.

Vegyük ezzel szemben a szociáldemokráciát! Az sehol sem csillapít, hanem elvből lázít. Az nem a munka dicshimnuszait, hanem a munka leszólását zengi; sehol sem hirdet békét, hanem

mindenütt harcot és gyűlölködést szít. Sehol sem telíti a munkást a munka belső értéke iránt tisztelettel, hanem lépten-nyomon azt duruzsolja a fülébe, hogy megvetett, hogy rab s arra biztatja, hogy ne tűrje ez állapotot, hogy zúzzon s törje össze a világot. Ez igazán a rabszolgák világa, amilyen az volt kereszténység nélkül.

A marxizmus az elkeseredést tekinti feszítő s emelő erőnek s szeretné a feszültséget a robbanásig fokozni. »Te szegény pária - így szól a marxizmus a munkáshoz - csakis vezetőid, a szakszervezeti titkárok és a szociáldemokrata pártvezérek a te gondozó angyalaid, mindenki más a tönkretételekre tör, helyzeted vígasztalan, sötét és reménytelen, nincs más kötelességed és örömed, mint a párttagsági kötelezettségnek megfelelni s a kapitalizmus tönkretételén minden erővel dolgozni.« (Méhely Kálmán: A munkaközvetítés lényege. 88. l.) A rendszer beválik; az elkeseredés elharapódzik és ámit és vakít. A kereszténység a társadalmi mélységeket is aranyos fényekkel világította meg s rásegített arra, hogy a nyomorban ne csak nyomort lássunk, hanem hogy állítsuk abba bele a világfölnyes hitnek és szeretetnek kincseit, amint-hogy a jószágban is ne lássunk paradicsomot, hanem valami jót, amely azonban nem boldogít, ha krisztusi lélekkel nem párosul. A marxizmus egyet lát: egy undok, igazságtalan világot, melyet le kell törni s azt hiszi, - mily esztelen hit - hogy abban az ő világában az emberek majd maguktól jók és szentek és boldogok lesznek.

Már most világos, hogy a modern kereszténységnek föl kell venni programjába a technikai haladást, a munka jogát, a jobb ellátásról s a magasabb nívón álló háztartásról való gondoskodást; a lélek világa mellé oda kell tűznie a földi jólét méltányos igényeit; de fog-e e programjával is győzni s fog-e ezzel megint tömegmozgalmakat megindítani?

Manapság, nem hiszem. Manapság a szenvedő osztályok még nagyon fanatikusok s csak harcias, romboló, lázító és földi paradicsomot ígérő mozgalmak találnak visszhangra! Lehet-séges, hogy magasabb műveltség mellett ez izgalom enyhül s hogy az emberek az imponáló technikai vívmányokkal szemben is megérzik a lelki mélységek vonzásait s hogy isteni motívumok csendülnek meg a most még lázadó s ordító tömegekben. Akkor a keresztényszociális program is jobban hódít majd, mint amely a sokigényű emberi életet mélyebben fogta fel s sokoldalúbban tudja kielégíteni. Addig pedig dolgozzunk s viseljük el bizalommal az idők nehéz járását.

HONNAN VEGYE KULTÚRMUNKÁNK AZ ESZMÉNYISÉGET?

Boldogabb világnak kialakítása... ez minden idők, ez a haladó fejlődés programja. De honnan vegyük a bizalmat, hogy ez most majd jobban sikerül s honnan vegyük a vért, a tüzet s a lelkesülést e program által kiváltandó küzdelmekre? Szkepszis és lerongyolódás nem gyújt lelket s kényszermunka s robotolás nem lehet üteme sem az egyéni, sem a nemzeti életnek, nem lehet lendülete semmiféle győzni akaró öntudatnak.

Talán a győzelemből merítsük ezt a lelket? - mert már csak hisszük s erősen bizunk benne, hogy győzünk s végleg is diadallal vonulunk fel a béke ünnepére. Nem tudom, miféle diadal zárja majd le ezt a háborút, de úgy érzem, hogy ez a várt diadalmenet nem olyan régi divatú diadalmenet lesz. Más háborúban mindig volt győztes fél, mely diadalt ült, mely győzelmi kapukat állított fel s hatalmának öntudatában vonult be a diadalmármorban úszó városokba. Máskor igen, még 50 év előtt is így volt. Költők léptek föl, dalok fakadtak s ha nem is keletkezett mindig új éposz, hősköltemény volt mindig maga az erős, bátor nemzeti érzés lüktető zenéje. De lesz-e most egyáltalában győztes fél, melynek kedve lenne diadalkapukat állítani s harcias kobzokat pengetni? Fakad-e nemzeti éposz a nemzeti érzésből? Elfogódnak-e meghatottságtól s kigyulladnak-e lelkesüléstől a küzdő nemzetek génuszai? Lesz-e bennük ihlet, mely a multat nagynak nézi s bizalom, mely a nemzetet új munkára s küzdelemre tüzezi? Eddig dal kevés kelt szárnyra s a monumentális művészetnek nem volt inspirációja. A lelkesülés azért, amit tettünk s szenvedtünk, nem egyéb nagy kényszerézésnél s a bizalomban nem annyira a lendület, mint az élni-kötelesség érvényesül. *Vivere necesse est; élnünk kötelesség.*

De talán a ránk váró feladatok tudatából merítünk majd lelket? Roppant sok dolgunk lesz. Diadalíveink alá lerongyolva s kimerülve érkezünk meg, falábakon, ólomszívvel. Mily gazdagok voltunk a háború előtt; volt kenyerünk, volt vásznunk, volt ruhánk, volt talpunk s ha elszakadt valamink, volt cérnánk s megvarrhattuk, volt foltunk s megfoltozhattuk. Igazán mily gazdagok voltunk: búzakenyér s szalonna az éléskamrában, cipő, csizma, ruha a lábában, zsír a lábasban s cérna a tüben! Mily jó idők voltak azok a még nem is régi idők! S most falábakon s ólmos szívvel állunk majd diadalkapuink előtt. Úgy állunk majd ott, mint tékozló fiak, azzal a különbséggel, hogy ránk a kapuk mögött is szegénység és drágaság vár. A tékozló fiú mindenét eltékozolta, de apja, portája mögött jólét s gazdagság várta. Ránk a porta mögött is szegénység vár. Roppant sokat eltékoztunk emberben, anyagban, pénzben, vérben. Öltünk, pusztítottunk, háborút folytattunk hitelre. Most ezt mind meg kell fizetni; amit pusztítottunk, azt újra meg kell teremtenünk; amit elfecséreltünk, azt mind termelő munkában helyre kell verejtékeznünk. Előbb a vér s a véres munka folyt, mely pusztított és pazarolt, most majd verejték s termelő munka kell hogy folyjék, hogy kipótoljuk azt, amit elvesztettünk. Véraldozatokról beszélnek a holtak, pénzáldozatokról pedig panaszkodnak az élők: *solvere necesse est; fizetnünk kötelesség!*

Nos és lesz-e lendületünk e két kényszerszertől, attól, hogy élünk s attól, hogy fizetnünk kell? Lelkesít-e majd, ami e két kegyetlenségből szükségszerűen folyik, a végtelenbe nyúló munkának kilátása s a kifogyhatatlan robot? Lelkesíthetjük-e majd a nemzedékeket azzal, hogy »no emberek, most megint dolgozhattok megszakadásig s robotolhattok rogyásig? Megint gyűjthettek, hogy megint szélbe szórhattok; megint építhettek, hogy aztán levegőbe röpíthessétek! Szervekedhettek megint, hogy a népek imperialista gögje megint kiforgathasson szervezetetekből!« Igaz, ez mind megtörténhetik s újra meg újra megismétlődhetik, de bármint legyen, akinek élnie s hozzá sokat fizetnie is kell, annak *dolgoznia is kell; laborare necesse est.*

Ez bizony kevés vigasz s inkább fohász, mint pünkösdi szél, mely nem dagaszthatja a nemzetek hajóinak vitorláit.

Vagy talán a világ fordulásától várjuk s reméljük az idealizmust? Talán a békében elváltoznak a felfogások s a nagy tülekedést a hatalomért, pénzért és kenyérért fölváltja más tisztább, nemesebb irányzat? Sokan mondják, hogy ez elmaradhatatlan, mert az önző, lapos és alávaló életet folytatnunk végveszedelem nélkül nem lehet. Igazuk van; de honnan akarják venni ez elváltozáshoz a nagy lelki indítást, honnan ez ujjaszületéshez az életerők új megtermékenyítését? A felfogások egyben-másban elváltozhatnak, de épen erkölcsi tekintetben nem javulnak. Az új elemek, melyek felülre jutnak, nem oly szántásból valók, mely a gazt buktatja s a termőföldet fordítja felülre. Nézzünk körül, hogy kik jutottak a háború által vagyonhoz, hatalomhoz, címhez, ranghoz? A helyzet urai azok, kik a háborúban meggazdagodtak; ezektől ugyan nem várhatjuk sem a jobb jövőt, sem az ujjaszületés eszményeit. Ezek mind pudvás fák, melyek ha fénylenek is, ez csak saját rothadásuk foszforeszkáló fénye, mely nem erő, nem napsugár. Sőt nagy a veszély, hogy léha gondolkozásukhoz, hatalomkeresésükhöz, mulatságaikhoz hozzászoknak mások is. Pecunia non olet - szokták mondani; ez azonban pogány s dekadens elv, melyet nem osztanak azok, kikben az ujjaszületés ereje s az erős, tiszta életnek mindeneket meghaladó lelke lakik. Azok megérzik, hogy »pecunia olet«, hogy a pénznek szaga van; megvan rajta a vér szaga, a verejték szaga, az uzsora és az égbekiáltó bűnök szaga. Megérzik ők a kiszipolyozott szegénység keserűségét, ahogy érzik s megvetik a pénzeszsákoknak erkölcsi ürességét is.

S mit látok, ha nem a gazdagokat, ha nem a szegényeket, ha azt az átlagembert nézem, kiből legtöbb van a világon? Istenem, be szomorú még látni is! A lecsitult fájdalom és szenvedés megtestesülése ez. Szótlan, de redőkbe ráncolt a homloka s ökölbe szorított a keze. Ha ilyen beszélni kezd, a kráter mormolása hangzik szavában s ha féket vesz, a láva pusztító tüze van kitörésében. Nem szent annak semmi, sem haza, sem ember, sem Isten! Tud soká hallgatni, aztán megint forr benne. Finomabb, nemesebb érzései nincsenek. Nem örül a családjának, mert felesége, gyermekei betegesek; nem örül a munkának, melynek a nagy drágaságban alig van föle; nem örül az életnek, mely neki a fronton is, a front mögött is kínlódás.

Így fest kultúránk; kimerült az végkép, akár gazdasági életét nézem, akár eszményiségét. Mivel pedig az ilyen kimerült világnak van leginkább eszményekre s a legnagyobb idealizmusra szüksége, azért azt mondom, *vegyük azokat onnan, ahol a legreálisabb s ugyanakkor a legtüzesebb idealizmus él, vegyük azt a hitből.* Legyen eszményünk, hogy az embernek lelke s Istene van, - hogy Krisztus az ő testvére s példaképe - hogy mindenki végtelen értéket s dicsőséget hordoz magában. Lesznek, kik azt mondják majd erre, hogy mindez csak illúzió, csak malasztos szó és mennyei váltó, vagy épen hogy hipnózis és örület, de hallgassanak meg ez alkalommal végig s aztán beszélhetnek.

Idealizmus ott van, hol az ember nagyot s fölségest hisz magáról, életéről, földadatairól s munkájáról. Idealizmus ott van, hol a hitből egy új világ, belső, erős, lelki valóság lesz. Valóság, olyan, amilyen ez az anyagi, színes, hangos, anyagcserében forgolódó világ. E valóság erejében nekem - bárki legyek - örök célom van; vannak erőim s gravitációim, melyeket Pál apostol: pondus aeternitatis, örök súlyoknak s erőknak hív. S jó, hogy említtem Szent Pált. Ő hirdeti a legnagyobb hivatás idealizmusát. Hív minket az Isten, hogy nagyok, hogy szabadok, hogy szentek s Krisztus testvérei legyünk. S e hivatást hallották és követték a matrózok a korintusi s aténi kikötőkben, zsidók és pogányok Kis-Ázsia városaiban, a rabszolgák az itáliai ergasztulumokban s a Suburra gyülevész népe. E hivatás erejében mindezek az alacsonyok a lelki szabadságnak s az istengyermeki méltóságnak öntudatára ébredtek s nem kellett nekik más fölszabadulás, melyet törvény adhatott, nem kellett nekik a római szabadosság előnye

sem. Átérezték ők s átérezzük mi, hogy a »kegyelem Istene örökkévaló dicsőségre hívott meg minket Jézus Krisztus által« (I. Pét. 5, 10.) s hogy ugyanő minket, »kik egy kevésbé szenvedünk, maga fog tökéletesíteni, megerősíteni s megállapítani. Őneki legyen dicsőség és uralom mindörökkön örökké.« A szenvedések eltűrésére, a bajok elviselésére, az igazságtalan s alávaló üldözések közt is fölényes lelkületre lendületet s erőt megint csak a nagy hitből meríthetünk; »mert azt állíthatom, hogy nem méltók a jelenidei szenvedések a jövő dicsőségre, mely bennünk ki fog nyilváníttatni.« (Rom. 8, 18.) Küzdeni és kitartani akarunk a jóban, míg kiszabadíttatunk a »romlás szabadságából az Isten fia dicsőségének szabadságára.« (Rom. 8, 21.)

Nincs ennél nagyobb s ugyanakkor realisabb idealizmus; forrása is, tartalma is maga az Isten, aki a kiapadhatatlan erő és élet.

De az idealizmusnak világba állítása körül rendesen nagy hiba történik, még pedig az a hiba, hogy nem építjük föl jól. Aki épít, annak elsősorban az alapra legyen gondja; már pedig az emberi világban az idealizmusnak alapja a realizmus, vagy ahogy azt másképp is mondani szokás: a kegyelem a természetén épül föl. A hit ideális, fölséges világának pszichológiai, természetes alapjai is vannak, melyek hiányában az alkotás nem áll meg. Emberi fölfogásról és meggyőződésekről s az azokon alapuló belső világról és lelkiségről lévén szó, természetes, hogy mindez a lélekben van s onnan árad mint élet és magaviselet és mint tett a világba. De szem előtt kell tartanunk, hogy a lélek s annak belső világa nem lóg a levegőben, hanem hogy a testtől s a környezettől függ. Lehet ez a befolyás oly kedvezőtlen, hogy a lélek letörik alatta s az ideálok elhomályosulnak tőle. Minden energia, a lélek is, véges s az energiákat kedvezőtlen behatások által nem szabad gyöngíteni s a természetes erők forrásait nem szabad kiapasztanunk. Sok-sok függ a külső körülményektől, de mennyi! A legtöbbnél minden! A legtöbb ember - s ez természetes is - a körülmények szerint alakul. Mit várjunk gyermekektől, kik szegénységben s piszokban nőnek fel, kik már zsenge korukban érintkezésbe lépnek mindazzal, ami piszkít s ami a lét brutalitását megérezteti velük? Mit várjunk agyonstrapált emberektől, kik a társadalom teherhordói azzal a különbséggel, hogy míg a baromnak takarmánya, istállója van, nekik sem kenyérük, sem otthonuk nincs? Mit várjunk a szegény, elgyötört, idegzetükben leromlott családanyáktól s háziasszonyoktól, kik az örömtelen lét rideg napjait élik napsugár és mosoly nélkül? Mit várjunk a millióktól, kiktől megtagadunk mindent, amitől jobbak lehetnének s nem adunk nekik időt, hogy magukhoz térjenek s emberi s szellemi igényeiknek még öntudatára is ébredjenek? Mit várunk a nagyvárosok proletárjaitól, mit a társadalmi rend nagy mocsaraitól, melyekben erkölcs, bizalom, tisztesség merül el és rothad?! Mondjátok az ilyeneknek, tehát a világ túlnyomó felének, hogy hivatva vannak örök dicsőségre s az istenfiainak méltóságára; ezt azok egyáltalában nem fogják megérteni; ez nem nekik való beszéd. Ah, akinek napsugara nincs, annak a nagy hivatás s az örök dicsőség sugara nem világít. Mondjátok az ilyeneknek, hogy bennük van az Isten országa; ők ez ország helyett magukban csak kint s reménytelenséget látnak. Mondjátok meg nekik, hogy nekik kell ez ország hatalmát magukból kiléptetniök s a világban térfoglalásra segíteniök: ez mind nagyon igaz, de náluk idealizmusról szó nem lehet, mert a nemes emberi érzés alapjai s létfeltételei hiányzanak bennük. Hiányzik a kenyér, az otthon, a pihenés; hiányzik a jóindulat s a keserűségmentes érzület. Ezeknek eluljáróban másra van szükségük: szükségük van tisztas életre, tisztességes megélhetésre, egészségre, valamiféle jómódra. Akiket a szegénység s a gond úgy elgyötört, hogy még a tekintetük is zavart és téveteget, azoknak hiába mondjuk, hogy a lélek vetíti ki magából az öröm s jókedv napsugárzatát, hogy a lélek a nagy művész, aki napfénnel s tavaszi virágpompával tudja betakarni a különben sötét s kopár világot is. Ez mind igaz, de csak módjával. A lélek sokat bír, de nem bír mindent, nem bír el sokat főleg azoknál, kiknek sem idejük, sem módjuk nem volt kialakítani s kifejleszteni magukban a szellemi világot.

Változtassuk tehát inkább meg a világot s ne tegyük a hősiesség meg nem értett próbájára azokat a szürke, kis embereket, akiket a természetnek és kegyelemnek összefogva kellene segíteniök, hogy valamire vigyék. Ne állítsuk ki az ellenkezés s a küzdelmek viharába azokat a kis lámpafényeket, melyeket még az erős lehelettől is meg kellene óvnunk. Hiszen még tűrhető körülmények közt is az embereket mindenképen rá kell segítenünk a lelki életre, az eszmények kultuszára, lévén ez a legmagasabb kultúra; ha ehelyett a körülmények nem kedvezők s a külső s belső nehézségek pedig egyre jobban tornyosulnak, hiába várnók akkor az idealizmus térfoglalását bennük. Nekik hit, lélek, Isten, lelkiesség, tökéletesség, szívnemesség egy teljesen idegen világ.

Ezért, aki idealizmust akar s nagy hitet s tiszta erkölcsöket, az segítse az embert először tisztességes életre. Vegye őt le a mindennapi gondok s gyötrelmek kínpadjáról; emelje őt ki, legalább időnként, a hajszából; adjon neki naponként órákat, amikor magáé s a lelkéé lehet. Hiába, hiába, aki a dicsőséget akarja magában hordozni, annak életkörülményeiben is az állatnál különb létnek kell örvendeznie. Nem fér meg a »belső dicsőség« a minket környező embertelen életmóddal.

Már pedig - s ez a mi mea culpánk - mi ezt sokszor megtűrtük. Hirdettük az emberi hivatás fölségét, de a nemes érzések föltételeit nem siettünk megteremteni a kultúrában, a tanultságban, az egészségügyben, az iskoláztatásban, a lakásügyben, a gazdasági s társadalmi viszonyokban. Nem fogtuk meg az idealizmus problémáját jól, nem kezeltük helyesen. Buzdítottuk az embereket, de nem állítottuk őket az emberi érvényesülés és haladni-tudás talajára. Dolgoztunk, lelkesítettünk, de nem vettük észre vagy legalább nem méltányoltuk a nagy, százados sikertelenségek okait, melyek a környezet mostohaságában s a gazdasági s kulturális világ alacsonyosságában rejlettek. Így azután mi is oly magvetők voltunk, kik sok magot tövis és bojtortján közé dobnak; de ez a tövis és bojtortján ez esetben nem gazdagság, mint az evangéliumi magvetőnél, hanem a szegénység volt, az a túlságos szegénység, az a nagyvárosi proletár-élet, mely elfojtja az ember szellemi s lelki világának minden fakadását. Ezeknek is mondtuk, hogy »fel a szívekkel«, »napsugárt a lelkekbe«, »több örömet«, »mindenből, amire nézsz, meríts örömet«: azonban a szegény, elgyötört emberek ezt meg nem értették; lelkük keserűség, szívük fagyos rög volt.

Ezeknél javulást csak úgy érünk el, ha életük külső körülményein változtatunk; itt aztán szent igaz, hogy az emberek jobbak lesznek, ha jobb lesz a külvilág.

De nem jutunk-e ezáltal ellentétbe előbbi állításunkkal, mely szerint igazi, mély idealizmust az emberiségbe csakis a hit plántálhat s csakis az növelheti naggyá? Épen nem; mert mikor a körülmények emberhez méltó voltának szükségességét hangoztatjuk, az által nem azt állítjuk, hogy az idealizmust a külvilágból, az elváltozott s kellemes milióból merítsük, hanem csak azt, hogy ez az emberhez méltó milió szükséges a belső, lelki világ eredményes kialakulásához. A körülmények segítik az embert, hogy embernek érezze magát; mikor pedig annyira van, hogy hordozhat magában lelki világot, akkor ezt merítse a hitből, mert máshol hiába keresi s kergeti.

A hit által birunk egy fölséges, lelki világot, mellyel semmit sem helyezhetünk párhuzamba. A Krisztussal való rokonság kiemel minket abból, ami csak tengődés, nyávogás vagy frivol, cinikus mulandóság. Ez a hit megóv attól, hogy miután a proletariátus pincelakásaiból s lebujáiból kijöttünk, ne vetődjünk ismét a lelki világ pincelakásaiba, a hitetlenségbe s a cinizmusba. Sötét s örömtelen az élet, ha napsugár helyett pincelakásokban tengődik; de sötétebb s örömtelenebb még ennél is, ha kultúránkban kiemelkedünk a pincékből, de ráeszméltunk az egész élet ürességére. Minden élet üres, melynek tartalmai s céljai mulandók; eszményi élet csak az lesz, melynek motívumai Istentől valók s értékei örökké valók.

A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA ELLENSÉGESKEDÉSE A KERESZTÉNYSÉGGEL.

A világtörténet az elváltozások s új korszakok sorát tárja elénk. Elváltozik a társadalmi rétegeknek egymáshoz való erőviszonya s ennek következtében magának a társadalomnak struktúrája, - elváltoznak a társadalmi felfogások s a gazdasági nézetek; más lesz a nemzetek elhelyezkedése, más lassanként az egész világ arculata.

Az elváltozások azonban átlag szakítást is jelentenek, szakítások pedig nem esnek meg szenvedések, áldozatok s lemondások nélkül. A szerencsés birtokban levők, beati possidentes, megfosztatnak jobb, kiváltságos helyzetüktől, megosztják javaikat s jogaikat az emelkedő-félben levő osztályokkal, ami szenvedéssel, lehangoltsággal s lemondással jár. Az ily elváltozásnak nem kell mindig forradalomnak lennie, letörhetik a társadalmi s gazdasági rend belső gyengülés s külső csapások folytán is; ilyen volt a római kultúra összeomlása s a rabszolgaságra alapított gazdasági rend letörése. A középkori s újkori gazdasági elváltozások már sokféle belső erőszakoskodással jártak; de a legvérengzőbb a legerőszakoskodóbb társadalmi elváltozás a francia forradalom volt.

A francia forradalomban az emberi jogok zászlaja alá állt minden, ami állati, brutális és alávaló volt az emberiségben. Hírneves alakjai ugyancsak nem szalonemberek s egyik sem olyan, akivel kezet fogni akarnánk. Társadalmi kloákákat tisztogató, kegyetlen cigányok ezek, kik vérben és sárban gázoltak, kik nem kelyhekkal, hanem vödörökkel dolgoztak s vödreik embervérrel voltak teli. Emelkedést akartak biztosítani az elnyomottaknak s azért aztán skrupulus nélkül emelgettek le büszke és szép fejeket. Kisszerűnek s agyonrendszabályozottnak látták a társadalmat s azért egyaránt felrobbantották a macskazugokat épúgy, mint a haladás irányát gátló palotákat; egyszóval azok a forradalmárok emberek voltak, kiknek kevés volt a becsületük s kikkel, ha nem is fognánk kezet, tudnók azt is, hogy a kezük, mikor robbantott, nemcsak tért nyitott a fejlődésnek, hanem pozitív jót is teremtett. Az emberi jogok kivívásában sok oly embernek volt része, kik sokat vétkeztek az akkori s az örök jogok ellen. A forradalom árja, mely meg akarta tisztítani a világot, oly piszkos volt, hogy abban átlag csak mocskos fickóknak volt kedvük uszkálni; de azért vize a fejlődés hegyeiről szakadt s a piszkos víz is mégis csak víz volt, mely öntöz és termékenyít s az az eleven erő mégis csak erő volt, mely előre vitte a világot.

Hát miért kell a világ haladását az elnyomottak kínjainak s lázadásainak hordoznia? Miért? A feszítő erők a kínok tüzeiben születnek; a szenvedés kelti s növeszti őket világrengetőkké. A szenvedésben pedig épúgy, mint a világvajudásban kevés a morális.

De ha a szellemi forradalmakra is gondolunk, amilyen például a reneszánsz, ezekben is mi minden úszik és kavarog?! A reneszánsz a szépség feltámadásának, a természet meglátásának, az erős, bátor életkedvnek jelszavával indult meg. Művészek s tudósok, pápák s fejedelmek, a kúria jegyzői s a kolostorok csendes lakói hódoltak ez új szellemi divatnak s lelkesültek a világnak s az életnek művészi meglelkesítéseért s mégis mennyi pogányság, élvhajhászás és fürtelem vegyült bele az új világ e születésébe s mennyi vérbaj s erkölcstelenség a szépség e kultuszába!

Így van ez mindig és mindenütt; minden születés, az új világok születése is vajudással s szenvedéssel jár!

Manapság is ily vajudásban élünk. Nem vagyunk ugyan tisztában ez új világ belső alkatával s külső arculatával, de azt érezzük, hogy kell jönnie valami nagy elváltozásnak. Fogalmunk nincs az új rendről, de sejtjük, hogy itt az ideje a társadalmi eltolódásoknak s a súlypont új

elhelyezkedésének. Nem látjuk be, hogy miféle gazdasági rendszer váltsa fel a kapitalista termelést, de annyit mondhatunk, hogy nagyobb és méltányosabb kiegyenlítés felé haladunk, melyben a kisemberek jogait elismerni s érvényesíteni akarjuk. *A kis nemzetekét a nagy világmérfőzésben s a kisembereket a gazdasági elhelyezkedésben!*

Ez az új világalakulás, csakúgy mint a többi, nem esik meg sok túlzás, sok durvaság, gyűlölködés s kegyetlenkedés nélkül. Az ár itt is piszkos s a piszkos árban itt is mocskos fickók uszkálnak s oly hírességek halásznak a zavarosban, akik nem dzsentlemenek. Abból azonban nem következik, hogy a piszkos ár nyomában nem fakad szebb és tisztább élet; lehetséges, hogy fakad; reménykedjünk benne!

Ezidőszerint a szép tiszta életből még semmit sem látni; ehelyett inkább a durvaság, az osztályharc s a rendszeresen szított gyűlölet alacsonyítja le a szociáldemokráciát s állítja éles ellentétbe a fönnálló társadalmi renddel, nevezetesen pedig a kath. egyházzal s a kereszténységgel.

De hát miért épen ez utóbbiakkal, miért nem inkább a plutokráciával, a zsidósággal, a bankokkal? Talán azért, mert épen mi bizalmatlankodunk s idegenkedünk az újításoktól? De az közös jellemvonása minden társadalmi osztálynak s minden irányzatnak, hogy bizalmatlanul nézi az újítást. Ami az egész multtal ellenkezik, ami minden fönnállóval szemben mint új dolog mutatkozik be, attól idegenkedünk. A kereszténység ettől nem emancipálja híveit, annál kevésbé, mert ezek a társadalom minden osztályából valók. Munkás és munkaadó egyaránt jó katolikus lehet s az egyház egyiknek sem foghatja kizárólag a pártját, egyes kézenfekvő igazságtalanságok s nagy szenvedések eseteit kivéve. A kereszténység nem osztálytársaság; az egyház nem lehet osztályegyház, nem lehet szakszervezet. De ha kizárólag nem is foghatja pártját egyik félnek sem, bizonyára nagyon óvakodik attól, hogy ami új s idegenszerű, azt helytelennek s képtelenségnek mondja s példát ad arra nézve, hogy a fejlődés lehetőségeit saját magának élénk öntudatára hozza s azok útját elvből el nem állja.

Vagy tán onnan van a szociáldemokráciának késhegyre menő ellenségeskedése az egyház s a kereszténység ellen, mert hogy mindnyájan, pápa, püspökök, papok s birtokosok kapitalisták vagyunk? Annyi tény, hogy azok vagyunk; de mit jelent ez? Csak annyit, hogy az egyes emberek épúgy mint az intézmények a mostani, vagyis a kapitalista gazdasági rendben állnak benne s a legeszményibb intézmények is, legyenek azok kórházak vagy egyetemek, árvaházak vagy egyházak, amennyiben gazdasági érdekeik is vannak, - s kinek ne lennének - a mostani gazdasági elhelyezkedés módja s rendje szerint kezelik s óvják meg azokat. Úgy állunk a kapitalista gazdasági termelésben benne, mint minden más rendben és divatban s úgy nem emancipálhatjuk ki magunkat alóla, mint ahogy bőrünkben ki nem ugorhatunk. De ilyen kapitalista a legelszántabb szociáldemokrata is, aki vállalkozó, aki termel, akinek pénze vagy háza vagy részvénye van. Kapitalista tehát most a pápa meg a püspök, de kapitalista Bebel és Singer is. Ez nem szemrehányás, hanem konstatació; nem különbség, mint az, hogy ezek mind együtt a jelen korban élnek s éltek s nem a XII. században. Magában véve tehát ez nem volna baj, sőt még ellentétet sem jelent a szociálista programmal szemben sem; hiszen az ilyen divatkapitalisták teljesen tisztában lehetnek a fejlődés gondolatával s meg lehetnek róla győződve, hogy a világ alakot cserél, sőt vannak kapitalisták, akik a szociáldemokrata irányzatot s gazdasági programot tartják igaznak.

A kapitalista termelésben való kényszerrészesedés eszerint nem lehet oka annak az elkeseredésnek s gyűlöletnek, melyet a szociáldemokrácia szít híveiben az egyház s a kereszténység ellen. Ez ok máshol keresendő. Megmondom: *benne rejlik először a szociáldemokrácia filozófiájában s hitében; másodsorban a szociáldemokrácia párthatalmi taktikájában.*

Ami az elsőt illeti, a szociáldemokrácia filozófiát, még pedig a történelmi materializmust keverte bele a gazdasági fejlődésről való tanaiba s így nemcsak a gazdasági fejlődésre, hanem materiális világnézetre is kötelezi híveit. A materializmusnak semmi köze a fejlődéshez; hiszen a fejlődés gondolatát vallhatja az idealista filozófiák híve, vallhatja azt a kereszténység bármely szentje. Itt kérdezhetnők ugyancsak helyénvalóan, amit a tájékozatlan agitátorok kérdeznek, mikor a katolikus munkásokat zászlajuk alá toborozni akarják, hogy mi köze a gazdasági fejlődésnek a hithez? Igazán, mi köze? Kell materialistának lennie valakinek, aki a termelés s a társadalom struktúrája közti viszonyban hisz? De ha nem kell materialistának lennie, minek kényszerítik, hogy azzá legyen? Vagy tán a lelki kényszer valami jele a haladásnak s valami jellege annak az új, jobb világnak?

A szociáldemokrácia filozófiai alapul a historikus materializmust választotta. Választhatott volna magának nem-materializmust is, mert az egyiknek tényleg annyi köze van a malomkövekhez s gépszíjakhoz, mint a másiknak. De hát a materializmusra esett választása s így a malomkövek, gépszíjak népének is tagadnia illik Istent, lelket, szellemi világot. Ezzel természetesen tagadniok kell a vallást is, még pedig elvből, már tudniillik az elgondolt filozófia elvéből. A vallással együtt megfosztják az emberi létet gyökerétől s koronájától s beledobják azt az érthetetlen, alap és céltalan sodrába az időknek, a szenvedésnek s az elmulásnak. A materializmusnak nagy sivársága s üressége ijeszt a szociáldemokratikus elméletekben. Ezt a tömegek most még nem érzik, mert minden figyelmük az osztályharcra irányul; elkeseredésük ezt a rossz világot akarja fölborítani s reménységük lázas látomásai a nyomorúság éjszakájában annak a jobb, földi paradicsomnak hajnalpírjával vannak aláfestve. Tagadnak szellemi világot s örökkévalóságot; ez nekik mind a proletárságot teremtő s elviselő osztályuralom leltárából való s azért azt ezzel együtt száműzik s kitörlik még az emlékezet könyvéből is. Ők új s jobb világot akarnak s a mai világra a kínszenvedések átkát kiáltják! A kereszténységben is ők a régi világ rendjének örét s az osztályuralom vezető lelkét látják. Nem különböztetnek vallás és gazdasági rend közt; nekik az egész világ rossz. Rossz nekik a világ szenvedéseinek gyógyírja, a vallás s a szellemi világ is. Épen úgy nem különböztetnek az egyház vallási tartalma és lelki élete, azután pedig gazdasági berendezkedése közt s nem fontolják meg, hogy lelki élet, szellemi világ más gazdasági rendszerben is igényünk s nélkülözhetlen követelményünk lesz. Hiszen az ember a szociálista világban is véges teremtés lesz s szellemi perspektíváit le nem függönyözheti a jóllakás s a jólét kárpitjaival. Nem, nem, ez nem így lesz, - mondják az elméletgyártó szociálista filozófok - mert maga a vallási élet is csak funkciója ennek a gazdasági termelésnek s ha a termelés megváltozik, megszűnik a vallás is. Hogy ez mily felületes szóbeszéd, azt bárki észreveszi, aki reflektál s kérdezi; »hát a gazdasági termelés elváltoztával megszűnik tán az ember végeessége is, - tán kiemancipálja magát a relatív s függő lét korlátaiból is? De hisz akkor formaliter ki kellene ugrania saját bőréből? Megváltozik-e az ember lényege is a társas produkció következtében? Mindezek a reflexiók kimutatják egy részt az egész fölfogás laposságát, másrészt ez üres ideológiának célzatosságát. De hát az emberek, főleg az elkeseredett s küzdő emberek, nem sokat okoskodnak, ők jobb világot kívánnak maguknak teremteni. Segítsen erre akár a rossz, téves filozófia is! A föladat itt most az, hogy összeúzzák a kapitalista világot, ha kell ökölrel, ha kell a tömegek vallástalanságával is. Ezt az álláspontot teljesen értjük; de ne mondják, hogy ily körülmények közt »a vallás magánügy«; az nem áll; ellenkezőleg, azt kell vallaniok, hogy a »vallástalanság elv és közügy«.

Mily kár az ilyen állásfoglalásért! Mily kár az igazságot, a szellemi világ páratlan értékeit az agitáció tülekedésében megtagadni s a tévelyt és hazugságot az emberi boldogulás programjába eszközül beállítani! A szociáldemokráciának az volt a panasza, hogy a diplomácia csalfasággal s hazudozással intézi a nemzetek sorsát; hát mivel intézi azt a szociáldemokrácia,

ha a historikus materializmust, e szürke, örömtelen hitvallást keveri össze a gazdasági fejlődés tanaival s ha ugyanakkor egy lélekzetvételt a vallást magánügynek deklarálja vagy alakoskodva állítja, hogy a gazdasági fejlődésnek szerinte is semmi köze a valláshoz? Hiszi-e azt komolyan, hogy a szellemi világ mélységeit a gazdasági termelés ideológiai s pszichológiai momentumaival kiméri s hogy a jól bebiztosított élettől s a jóléttől az embernek egész metafizikai világa kiapad?

Nem tételezhetem föl, hogy akinek valamiféle jártassága van a filozófia történetében, ilyesmit akár csak tréfából is állítani merne.

Aki a világ kínját igazán mélyen érzi, az ne húzza karóra a lelki embert, mikor a kerékbe tört testi embernek segítségére siet. Boruljunk le tisztelettel a szenvedő emberiség előtt. Borzadjunk meg szenvedéseitől, melyek égre kiáltanak; de ne feledjük, hogy égre kiáltanak a lelkek is, nemcsak a testek. A lelkeket nem szabad elgyötörni a civilizáció haladásával sem. Ne gyötörje el őket az emberiséget boldogítani akaró szociáldemokrácia sem. Ne gyötörje el a vallásos lelket, ha igaz embert akar a világba állítani s azt harmonikus öntudatra segíteni.

Lesz ennek a belső, lelki világnak abban a megsóhajtott új világrendben is helye. Hiszen ott is az lesz az elv, hogy az ember nemcsak azért él, hogy dolgozzék s hogy az emberi életnek tartalma nemcsak az izommunka s nemcsak az agymunka, hanem az egész benső világ.

Bármilyen új társadalmi berendezkedésben legyen is valamikor részünk, a munka ott is csak egy funkciója lesz az életnek, s a szellemi világnak mindig résen kell majd lennie, hogy a munka ne üsse agyon a lelket s hogy az emberből ne váljék gép a munkában.

A kereszténység sem a munka vallása, abban az értelemben, hogy neki is az ember mindig több s jobb, mint az egész világ, és nem akar oly munkaprogramot, mely az embert a munkának s mondjuk, a kultúrának rabszolgájává teszi s a lelki életet elsilányítja és elfojtja. Így kell érteni az Evangéliumnak azt a szavát: »Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, hol a rozsda s a moly megemészti« (Mát. 6., 19.) »és a ruházatról miért aggódtok? Nézzétek a mezei liliomokat, mint növekednek nem munkálkodnak és nem fonnak.« (Mát. 6., 28.) Ez nem annyit jelent, hogy ne dolgozzunk s ne fonjunk, hiszen Krisztusnak köntöse is »varratlan volt, fölülről egészen szöve« (Ján. 19., 23.); hanem annyit, hogy a munkában a lélekről meg ne feledkezzünk. A lelket óvni, nevelni s gyámolítani kell s főleg a kizsárolástól kell megóvni.

A szociáldemokrácia is meg akarja védeni az emberiséget a kizsárolás ellen, föl akarja karolni a gyöngét s biztosítani akarja a létét, meg akarja ezt tenni a kiváló munkabírók kárára is, amiért azután kapitalista irányzatú írók, mint Méhely Kálmán is, a szociáldemokráciát a »lusták vallásának« nevezik el. Ezt a vádat azonban könnyen elviselheti. Elviselte azt előtte a kereszténység is, mely szintén azt hirdeti, hogy ne zsarolja le magát az ember egy folyton lihegő iparkodásban, hanem legyen neki ideje s gondja másra is; legyen ideje s kedve a szép és nemes életre.

De ha vissza akarjuk adni az embert önmagának, vissza szellemi igényeinek s belső világának, miért akarjuk e belső világból kizárni a vallásos elmélyedést és miért nem hajtjuk meg zászlónkat tisztelettel s jóakarattal az egész szellemi világ, az ember belső világa előtt? Mi keresztények ezt készséggel megtesszük; de miért nem teszik ezt a szociáldemokraták, kik velünk együtt akarják biztosítani a jobb s nemesebb emberi létnek anyagi alapföltételeit? A lelket lefogni nem lehet; megmámorosítani, megtéveszteni lehet, de csak egyideig. A szociáldemokrácia is meg fogja ezt tapasztalni. Most fogait vicsorítja, öklét rázza s frázisokkal handabandáz, azalatt a világ fejlődik s az állapotok javulnak. Majd ha a nagy ellentétek elsímulnak s az egyenlőtlenség jobban kiegyenlítődött, akkor megint élénkebben jelentkezik a lelki élet igénye s a lelki kultúra intenzívebb művelésének szüksége és lehetséges, hogy a nagy

szociáldemokratikus, tüntető vallástalanság után az ember megint mélyen és őszintén vallásos lesz s egykor majd megmosolyogja a historikus materializmus téziseit.

A második oka annak az izzó gyűlöletnek, mellyel a szociáldemokrácia az egyház s általában a kereszténység ellen viseltetik, a párttaktikában rejlik. A szociáldemokrácia nemcsak osztályharcot hirdet a gazdasági emancipáció érdekében, hanem az osztályharc megvívására elszánt hadsereget is nevel magának, melyet erőszak tart össze s melynek jellege is az elkeseredettség, a gyűlölet s a fanatizmus. Elkészerítenie külön nem kell a tömegeket. A mai társadalom olyan, mint az óriás ágyú, mely meg van töltve a szenvedés s a gyűlölet összes robbanó energiáival. Ez elégedetlen elemeket azután még külön meggyúrja a »szervezés«. A szervezésben nem ismernek pardont. Aki nem szervezett munkás, annak betörik a fejét s kiteszik a szűrét. Haljon meg éhen, ha nem akar szervezkedni. Az ország közönsége csak az imént értesült arról, hogy a budapesti vasgyárak kollektív szerződést kötöttek a szervezett munkásokkal s többi közt megígérték, hogy csak szervezett munkást vesznek föl a gyárba. Hiába hivatkoznék a nem-szervezett munkás a munkára való jogra, a szabadság tiszteletére, az egyenlőség megbecsülésére, amire a választójogi kérdésben a szocialisták oly szívesen s oly nyomatókkal hivatkoznak. A valóságban minden munkásnak szervezkednie, vagyis a szociáldemokrata falankszba beállania kell, ha akar, ha nem akar. Csak így eshetik latba a szociáldemokrácia mint politikai párt az ország ügyeinek intézésénél; csak ha szervezett tömeg áll háta mögött, akkor adhat súlyt követeléseinek. Hogy aztán ebben mennyi a jog, a szeretet s az erkölcsi tartalom, azt egyáltalán nem kérdi.

Nála az érdek most a hatalom. Aki ezt nem szolgálja, azt vagy öntudatra ébreszti ököllel, vagy vértanúságba hajtja. Ezt a hatalmat összpontosítja azután egy-két, felelősségnélküli ember kezében, aki jön-megy, szerepel vagy elcsapatik s aki saját feje s belátása szerint adja ki a jelszót s határozza meg a tömegfanatizmus irányát. Minek itt erkölcsöt s jogot emlegetni? A pártnak hatalom kell s a hatalomhoz tömeg kell. A tömeget föl kell hajtani s kényszerkerekbe gyúrni. A lelkiületére gondjuk van. Mindent egyoldalúan s lázítóan mutatnak be neki; az iskolában megtanul gyűlölni s az eddigi társadalmat elvetemült bandának nézni. A világ megváltója a szociáldemokrácia. Hogy mit mondanak mások, azt az öntudatos szocialista lemosolyogja; hiszen ő a szervezetben van, az a másik híresség pedig, aki vele ellenkezik, bizonyára csak olyan burzsoá könyvmoly vagy filozóf!

Hiába mondjuk az ily szervezkedésre, hogy nem méltó a munkásokhoz, nem méltó az emberhez s hogy a régi zsarnokságnak egy új kiadása; hiába mondjuk, hogy az ilyen irányzatból ki van zárva minden erkölcs és igazság. Itt tényleg a nagy cél, az új, boldog világ reménye szentesít minden eszközt. Ez is harc s e harcban a szociáldemokrácia is azt tartja, amit a mi hadvezéreink tartanak s már Grotius megirt: »Omnia in bello licere, quae necessaria sunt ad belli finem.« Minden meg van engedve a háborúban, ami a győzelmet biztosítja. A vezetőknek ez az álláspont nagyon kellemes és hasznos. A középkori kondottierik sem kérdezték, hogy a zsoldos-szakma jó és szép mesterség-e, hanem azt látták, hogy kifizeti magát, sőt ha valaki Colleone, akkor évi 100.000 aranyforintot is szerezhet s azután még szobrot is kap Veneziában! A mai osztályharc is jó mesterség; a vezetőségnek jól jövedelmez; a munkásságnak is sok előnyt vív ki; hogy azután azt csak osztályelzárkózottsággal s csak osztályfanatizmussal és egyoldalúsággal, tehát bizonyos butítással lehet megcselekedni, az igaz; de hát eklektikus filozófokkal új világokat csinálni nem lehet. Ki tehet arról?

A szociáldemokrácia eszerint egy nagy, internacionális sündisznó, mely tele van tövissel, sőt meg van spékelve élesre fent törökkel, a hatalom minden kíméletlenségével s keménységével. »Qui me touche s'y pique«, aki hozzám ér, megszúrja magát, ez lehetne jelszava. De hát ki is akarna az ilyen tüskés, brutális jószággal kikötni? Az állam inkább paktál velük, a társadalom

kitér útjukból - nos és az egyház? Igen, igen, itt az ellenség, a veszedelem. Ellenség, aki nem verekszik, de aki nagy befolyással lehet a munkásokra. A szülői ház nevelése, az ártatlan kor emlékei, a keresztény szokások, a lélek mélyében pihenő vallási tudatok s vágyak önkéntelen zsongásai, az áldozások, az istentiszteletek, a meghatottságok emlékei mérséklő s józanító befolyást gyakorolnak az elvből nekidühített emberek lelkére. Csökkenthetik a fanatizmust s több szeretetre s nagyobb igazságszolgáltatásra inthetik még az elkeseredetteket is. Hát csak ők szenvednek-e? Nem szenvedünk-e mindnyájan? Csak ők akarnak jobb világot? Nem akarják-e azt mások is? Csak őket zsarolják-e? Nem zsarolják-e ők viszont a világot rémséges béreikkel? Jobbak-e ők, mint az árdrágítók? Csak nekik van-e igazuk s ők bérelték ki a világboldogítást? S az-e a helyes s nevelő állásfoglalás, hogy szinte féltékenyen tartanak távol mord, inficiált lelküktől minden más befolyást s minden erkölcsi érintést?

A szociáldemokrata tömegek ereje a »zárt társaságok« korlátoltsága. Minden zárt társaság bornirt felfogásában s igazságtalan másokról való ítélkezésében. Ami kívül van, az nincs belül s a zárt társaság már csak jobbnak tartja magát a kívülállóknál. Főleg a szociálista ifjúság - az öregje már tapasztaltabb s jobban lát - mélyen meg van győződve, hogy a szocializmus minden igazság az égből és a földön s hogy a többi világ a sötétben botorkál; ennek következtében legfőljebb sajnálkozva néznek le a többi halandóra, akik nem szociálisták. Minden legényke, az ifjúságot jellemző intellektualizmus ösztöneinél fogva, az egyedül igaz tannak részese lévén, úgy érzi, hogy fölötte áll a társadalomtudomány bármely bölcsének, aki másképp vélekedik. Elég, hogy valaki szakszervezeti; a »szakszervezet« az szibolejtje nemcsak az erőnek, hanem a bölcsesség misztériumaiba való beavatottságnak. Ugyanilyen jellege a szociáldemokrata ifjúságnak a tekintélyimádás. Bármily különösnek látszassék is, hogy az erőszak s a féktelenség nevetlenségében hajlandók legyenek az emberek mások tekintélye előtt meghajolni s annak behódolni, ez a behódolás mégis megvan, ami a szociálista tanoknak s a vezetőség irányításának elfogadását illeti. Ez természetesen nem érinti az emberek más nevetlen ösztöneit, melyeket a külső drill egyáltalában nem fékez s nem is akar fékezni. A szociáldemokrata a szakszervezeti fegyelemtől ugyancsak nem lesz jobb, nem lesz erkölcsösebb, sem tisztább; tehet, amit akar; bűnösségét kimentheti a külső körülmények mostohaságával; hisz nem tehet róla, hogy olyan, amilyen, lévén ő erkölcsében csak lenyomata a rossz, alávaló társadalomnak. Amire azonban gondjának kell lennie, az a szakszervezet tömegében való felolvasás, szennylapokra való előfizetés, adózás s a tömegpsziché kitöréseiben való hűségesebb segédkezés. Hódolnia kell a vezetőségnek - ez az ő engedelmisségi fogadalma - s örülnie kell, ha szót fogadhat neki. A vezetőség szocialista, tehát kitűnő; ha bakokat lödöz is néha, az nem baj; nagyobb baj s kisebb jó volna, ha helyében ülnének s diktálnának mások, kik nem szocialisták, ha mindjárt a legbölcsőbb emberek volnának is. De különben is a szociálista előkelőségek tehetségben s hozzáértésben is alighanem a legnagyobb kapacitások; különben nem küzdötték volna föl magukat a szociáldemokráciában, mely maga az igazság s így a valódi tehetségnek kedvezhet.

Ez a mentalitás egybekovácsolhat százazreket s fölszíthatja a tömegek szenvedélyeit; ez a mentalitás lehet a párthatalom s párttaktika nélkülözhetlen eleme: de semmiesetre sem áll erkölcsi magaslaton. Nincs is annak más ellensége, mint az erkölcs maga, a több igazság, a nagyobb méltányosság, a szabadság tisztelete s az egyéniség nemes lelkülete. Természetesen ezek az elemek alaposan meggyöngyözték a pártot, amennyiben az hatalmat s ezzel együtt erőszakot, kíméletlenséget s terrorizmust jelent. Azért hát félre velük s félre minden oly befolyással, mely a zsarnokságot éppen az erkölcsi érzések fölszítása s nevelése által veszélyezteti. Ezt a befolyást leginkább az egyház s a keresztény gondolkodás és érzés gyakorolja; azért is ezek a szociáldemokráciának kikiáltott ellenségei.

Ilyen ellensége a bornirtségnek a felvilágosodás, az erőszaknak az erkölcsi érzés, a zsarnokságnak a szabadság! Ez ellentétek mindenféle kiadásban mutatkoznak be végig a világtörténelmen. A mi korunkban a szociáldemokrata üzelmekkel szemben az erkölcsi érzést s a szabadságot legélesebben a kereszténység képviseli; innen az elvi ellentét, innen a piszkolódó gyűlölködés a kereszténység ellen a szociáldemokrácia részéről.

Mindezt el kell szenvedni az igazságért, - el kell szenvedni azért a jobb világért, melyet épen a szociáldemokrácia sürget, de amely jobb világ nem a zsarnokságon s nem a terrorizmuson, hanem a több s jobb erkölcsön s az igaz szabadságon fog fölépülni.

KULTÚRA ÉS TERROR.

A szocializmus legsötétebb oldala a gyűlölködés és a terror. A tömegpsziché e két alacsony szenvedélye már magában véve is éles ellentétet jelent minden valláserkölcsi alapon álló kultúrával szemben; ugyanakkor pedig aggodalmat ébreszthet a gondolkodó emberekben, kik aligha kereshetik a haladást s a nemesbülést a rabság s a tömeguralom útirányaiban. Szegény szabadság s emberi méltóság, hányan veszik fel programjukba ez ideálokat s hányan tapossák küzdelmeikben sárba őket!

Előbb főleg a középkor s az akkori egyház ellen hangzott el ez a vád; s kivált a liberálisizmus panaszkolta föl, hogy a katolikus középkor a szabadságot nem tisztelte s bár a szabadakaratot tanította - manapság ezt sok kultúremlő tagadja s a szabadságért mégis lelkesül - mégis a tudományos kutatásban, a nézetekben s az emberi fejlődés szabad mozgásában érvényesülését állítólag megakadályozta. Mi lesz hát ezentúl a szabadság s az emberi méltóság sorsa?

A modern fejlődés ugyan úgy az államban, mint a tudományban a többszabadság jelszava alatt indult meg, de azért az állam is, nemkülönben a társadalmi s gazdasági élet is tele van az elnyomás s az erőszakoskodás égbekiáltó bűneivel. Vegyük csak az állami és társadalmi élet operaházát, első versenyporondját, a parlamentet; vegyük szemügyre a pártpolitikai életet, nem látjuk-e abban a hatalmaskodás s az erőszakoskodásnak szabadalmazott üzelmeit? Felnőtt emberek: átlag mégis csak művelt emberek alkotják a pártokat, de állásfoglalásukat, sakkhúzásait s intrikáit az ösztönösség s az érdekhajhászás kiszámíthatatlansága jellemzi és bélyegzi. Ha ezt a hatalmi huzavonát s e maszlagosító példa nyomában a többi körök és klikkek, a vén rókák kisdéd játékait nézi az ember, mély bepillantást nyer annak a német filozófusnak mondásába s rájön arra, hogy voltaképen mit is akar mondani, mikor azt írja: »In der Tat, hängt die Weltanschauung wesentlich vom Willen ab und auch im einzelnen bestimmen die Erfahrungen des Menschen seine Weltanschauung. Die persönlichen Erlebnisse geben seinen Anschauungen persönliche Färbung und erst den richtigen Wert« (Paul Warberg, Religion u. Kultur. 63. l.), s valóban mennyire igaz, hogy érzelmi momentumok s az azok által befolyásolt akarat vagy inkább akaratosság s ösztönösség határozza meg az ember állásfoglalását s világnézetét. Ha híres emberek is bizonyos társadalmi vagy gazdasági életáramokba nem sodródnak bele, ha ép ezen s nem más politikai vagy művészi befolyások alá nem kerülnek, egészen más erkölcsi s politikai ábrázatuk volna s arról az ábrázatról bizony rá nem ismernénk a mostani emberre. Ezt inkább a szabadság sorsának mondhatnók, mint önelhárításnak és jellemességnek.

»A modern állam szabadsága«, ez is szép szó; de hogy mily nagy hazugság s mily kevés igazság, elég Franciaországra s a modern szabadságnak ottani szabadkőműves bemutatkozásaira rámutatnunk. Ott egyáltalában furcsa műszerekkel dolgozik a szabadság. Szabadságnak nevezett erőszakoskodásban és zsarnokságban csorbult ki a guillotine is, melyet véresszáj s véreskező »államférfiak« kezeltek, kik a természet- s az emberjogokat kaparták ki a feledés lomtárából. »Minden ember egyenlő«, »minden ember szabad«, »minden ember szabadon nyilvánítja véleményét«, »minden ember szabadon gyülekezik és társul« ... ezek az emberi jogok papíron; különben pedig aki nem volt voltairánus, azt lenyakzták s akinek feje volt ahhoz, hogy keresztény legyen, azt lefejezték. S mit művelnek a modern jakobinusok a kultúra s a haladás nevében? A guillotine most nem működik, de az erőszak épen úgy dolgozik s elő akarja írni, hogy az ember mit higgyen s mit ne s hogyan éljen s hogyan ne.

Ezt az erőszakos s még a hitet is előíró »kultúrirányt« követi a szabadság s emberi méltóság nevében a szociáldemokrácia. Még nem élvezzük a szociáldemokrata törvényhozást, de a

szellemével s e szellem orgánumával, a vörös-ököllel már ismerkedtünk. Akár a szociáldemokrata hittérítést, akár a szakszervezkedést nézzük, előtérben nem az ige hatalma s a szabad elhatározás, hanem a kényszer és a terror áll. Természetesen a szociáldemokrácia is a tudomány elfogulatlanságából s a hihedt »Voraussetzungslosigkeit« tiszta napsütéséből való s mint ilyen színigazságokat állít fel, melyeket tagadásba venni nem szabad. A megbűvölt tömegek ez »igazságokat« buta gondatlansággal nézik, mint az indiánok a szörnybálványokat. Elhiszik azokat, mert így illik az igazi öntudatosokhoz. Különben is üdvös azokat elhinni, ha nem is az örök üdvösséget ígérük érte. E dogmákról nem azt mondják, hogy aki nem hisz, elkárhozik, hanem azt, hogy aki nem hisz, az majd megpuhíttatik s aki az üdvösség ez aklába nem kívánczik, azt majd betereleik vagy éhenhalatják. Ezt a sok szép szabadságot nem annyira mondják, mint inkább megtapasztaltalak; mert ha a mondást vesszük, az egészen másképp hangzik, úgy t. i., hogy »a szociáldemokrácia nem felekezetesteskedik«, no meg úgy, hogy a »vallás magánügy«. E mondás s a valóság közt csak az a különbség van, ami a hazugság s igazság közt.

- Ismerjük ezt a hangot: »a vallás magánügy« s más efféle frázist, - írja egy napilapunk - ezt hirdetik a profánok számára a szabadkőművesek, a keresztény balekmunkások számára a szociáldemokraták, a nők számára a feministák. És sok gimpli lépvevesszejükre száll. - A prakszisban pedig akként fest ez az elv, hogy sajtójukban s a parlamentben követelik a vallásoktatás eltörlését, az egyház és az állam teljes szétválasztását, a katolikus intézmények megrendszabályozását. A munkásokat állandóan vallástalan elveikkel maszlagolják, a papot elmarják a haldokló ágya és a halott koporsója mellől s a »Népszavá«-ban, a magyar nemzet elbetyárosodásának e vezető pizsoklapjában ügyészi közbelépés után kiabáló istenkáromlásokkal terjesztik a »felvilágosodást«.

Mennyi brutalitás tombol e kabátos s nem analfabéta vadakban az ellenkező vélemények letörésére; mennyi türelmetlenség minden más »hitnek« kigúnyolására! Pedig hát a legjobb esetben nekik is csak a »hitük« van, úgy hívják, hogy materializmus; ugyancsak szerény hit, melyben annyi világosság s eszménység van, mint amennyi napsugár van a vakond szemében; de hát mindenkinek azt kell hinnie, mert? - mert az erőszak így parancsolja. S hozzá még azt kell vallani, hogy ez felvilágosodottság. Mily szűkkeblű »felekezetesteskedés« van ebben az új izlamban! Művelt ember, aki az embermegbecsülés miliójében nőtt fel, ezt el sem képzelheti.

Én sem tudom elképzelni, hogy a pártnak műveltebb elemei mit gondolnak a szociáldemokrácia e kultúrbarbárságáról? Vajjon csak az alacsony néposztályok dühöngésének nézik e magatartást, melyet el kell tűrni, vagy a hatalomrajutás eszközének, melyet igénybe kell venni; bármint legyen, az igazi műveltség s a szabadságtisztelet borzadozva látja, hogy a XX. század új társadalmi alakulása a tömegek legrosszabb s legalacsonyabb ösztöneit mozgatta meg s azokkal akar új világot teremteni.

A párthatalmi erőszakoskodást még sajátságosabban jellemzi az a körülmény, hogy ez a csatázó, inkvizíciós szociáldemokrácia bizonyos »hitet« nagyon kímél, mikor más »hiteket« kegyetlenül üldöz. A »Dohánygyári Munkásnők Lapjában« (1918 április 1.) olvasom, hogy mikor tüntető felvonulást tartottak demokratáék, a sok fényes zsidó-üzlet láttára egy még »neveletlen« 16 éves leányka elkiáltja magát: »le a zsidókkal«. A rendezők egyike meghallja s a szorongatott »felekezet« védelmére siet ilyképen: »Kislány, látom, hogy maga még fiatal s ezért nem intem szigorúbban rendre, de jegyezze meg magának, mi nem felekezetesteskedünk«. Tehát itt a felekezet ki lett kapcsolva, s mi történik azalatt másutt? Erre egy példa. Az egyik gyár vezetőségét demokrata-küldöttség keresi föl és sztrájkjal fenyegetőzik, ha azonnal el

nem bocsátja azon katolikus munkásnőket, akiknek egyetlen, de megbocsáthatatlan bűnük, hogy *Jézus Szive Társulatának tagjai*.

E hitet üldöző erőszakoskodásban mindenütt a zsidók vezetnek. Biztosan tudom, hogy az óbudai dohánygyári zavarokban is egy Róth Róza nevű zsidó nő volt az, aki a legvéresebb s legpiszkosabb szájjal rontott neki a katolikus nőknek s inscenálta a keresztény-üldözést. Temesvárott pedig ugyancsak a dohánygyári keresztény üldözésekben egy Róth nevű zsidó ügyvéd hadonászott legelül s rendezte a kegyetlen bántalmazást.

A szociáldemokrácia sajtója folyton izgat a keresztény, főleg a katolikus vallás és papság ellen, de soha egyetlen árva szava nincs a zsidó vallás s a rabbinusok és sakterek ellen. Nagy diadallal hirdeti, hogy Böggöcs János elvtárs koporsójánál pap nem okvetetlenkedett, de Böggöcs János még élő elvtársai nem fogják megélni az oly jelentést, hogy például Schwartz Mór elvtárs temetésén a rabbi nem okvetetlenkedett.

Nagyon találóan írja a »Fejérmegyei Napló«, hogy mennyire egy húron pendül ez az egész magyarországi szociáldemokrata-radikális-haladó-felvilágosodott-szabadkőműves stb. trupp, annak finom kis példája a magyar intellektuelek számára szerkesztett és a sajnos ma már sok tyúkeszű keresztény magyar intelligens ember által előfizetett »Világ«.

A szabadkőművesség épúgy mint a szociáldemokrácia, kimondottan vallástalan irányzat. Minden tételes vallás ellensége; soha keresztény vallás szertartásairól hirdetést, tudósítást nem hoz. Soha keresztény vallásról elismerő szava nincs. Soha keresztény vallások istentiszteletének sorrendjét nem közli. Rendben van, gondolja magában s talán mondja is bakonyvári Sereghy Tihamér felvilágosodott keresztény magyar úr.

Mi is azt mondjuk: rendben - volna, ha például a pünkösdi ünnepek előtt ily közlemények nem jelennének meg a »felekezetek felett álló« »Világ«-ban:

»Istentisztelet. A budai izr. hitközség templomaiban: Főtemplom II., Öntőház-utca 5.; lágymányosi, I., Vendel-utca 12.; újlaki III., Zsigmond-utca 49.; a sebuet ünnepi istentiszteletek sorrendje a következő: Esti ima fél 8 órakor, reggeli ima fél 7 órakor, sebuet első napján délelőtt 9 órakor, a főtemplomban konfirmáció 11 órakor. A második napon reggel 6 órakor mázkir, délelőtt háromnegyed 10 órakor istentisztelet.«

Tudvalevőleg ebben a felvilágosodott lapban szokta lesajnálni a szellemes Ignotus a templomok, fészületek előtt keresztetvető kis katolikus iskolásleányokat.

Igazán szép az a következetesség!

Nem mutatja-e az ily eljárás azt, hogy a szociáldemokrácia hitelvi tekintetben sem intakt s hogy nem annyira materialista nemtörődés, mint inkább voltairi és zsidó gyűlölet fészkelődik keblében? E szemfényvesztő hazugság leleplezésére most írásba foglalják s a központba küldik a hívő munkások az eseteket.

E tünetekből ítélve, azt kell hinnünk, hogy a szociáldemokrácia átvette a hatvanas s hetvenes évek garázdálkodó liberalizmusának türelmetlenségét, mellyel az a pozitív kereszténység ellen viselkedett. A különbség e két atyafi közt csak az, hogy a liberalizmus a polgári hitetlenséget az akkor bálványozott »tudománnyal« párosította, míg a szociáldemokrácia a tömegek durvaságát a »létért való küzdelemnek« új nagyhatalma által ütteti lovaggá. Amilyen a lovag, olyan a harcmódora is. A szabadság iránt, nem csoda, nincs nagy érzéke; hiszen őt a létért való küzdelem emlőin nevelték, azokból pedig nem tejet, hanem pálinkát és mérget szopott. Azért is a harcmódora durvaság, az elve türelmetlenség, a kereszténység neki vörös posztó, zsarnoki követelménye pedig az, hogy a munkásnak hinnie nem szabad s ha a hitet a munkás lelkéből ki nem tépheti, kész a testét megtörni. Hát nem állhattak volna be az ily vitézek Neró

zsoldjába vagy XIV. Lajos dragonádaiba? S nem tesznek-e túl e szomorú száj- és ökölhősök az általuk túlságosan vérrel aláfestett spanyol inkvizíción? A spanyol inkvizíció azonban becsületesebb volt, mert nem hazudott, hanem világosan kimondta, hogy csak meggyőződéses katolicizmust tűr el Spanyolországban, aki tehát hipokrita, az pusztuljon; míg a szociáldemokrácia öt századdal előbbre akar lenni a haladás útján s hirdeti, hogy a vallás »magánügy«, ugyanakkor pedig vértanúságba kergeti azokat, kik hisznek s meggyőződésükből ily mocskos fickók kedvéért nem engednek, de hát az inkvizíciót spanyol keresztények, míg ellenben ezt a szociáldemokráciát Jakabok s örült spanyolok csinálják.

A gyakorlatban tényleg nem tartunk már messze a vértanuságtól. Amit, hogy mást ne említsek, legutóbb a pozsonyi, pécsi, temesvári, főleg pedig az óbudai dohánygyári munkásnők üldöztetéséről és szenvedéseiről olvastunk, az minden kultúremlert mélyen megrendít s tisztelettel és szimpátiával tölt el a munkásnők iránt. Megrendíti az, hogy a szociáldemokrácia a legalávalóbb s legdurvább eszközökkel, ököllel, bosszantással csinál magának propagandát s hogy nem tűri, hogy valaki katolikus legyen. Véres üldözés alá fogták a mult nyáron a katolikus munkásnőket, gúnyolták vallásukat, a munkatermekben álló Szűz Mária-szobrokra cafatokat akasztottak, ütötték, verték a munkásnőket s piszkos, szemérmetlen szóáradatban öntötték ki gyűlölködésüket; s gyönyörűen írja a »Dohánygyári Munkásnők Lapja« s ez írásnak szelleme úgy üt el a szociáldemokratikus durvaságtól, mint a Margitsziget tulipános kertje a budapesti kloakák hálózatától: »Nem akadt Judás közöttük, tudták mi a kötelességük, életüket és vérüket készek voltak keresztény vértanuk millióihoz hasonlóan feláldozni a keresztény igazság érdekében. Óbudai testvéreink s azután az üldözött lágmányosiak, a síputcaiak is csak sajnálni tudták eltántorodott, megtevesztett vörös testvéreiket, kikről tudták, hogy róluk is elmondható ami a Krisztust üldöző néptömegről, hogy »nem tudják, mit cselekszenek«. S ismét: »Szegény Róthék és vörösek, ezek azt hiszik, hogy minket, Krisztusnak igaz híveit, minket keresztényszociálistákat, akik az evangélium szellemében élünk és sorsunk javításáért több s igazabb s egyedül boldogító eredményekkel küzdünk, el lehet tántorítani meggyőződésünktől, - gondolják, hogy minket csak úgy át lehet gyúrni istentagadó vörösekké, mint a tésztát. Nem, mi nem pép, mi nem tészta vagyunk, hanem tiszta, kemény márvány, melybe Jézus neve és szelleme van belevésve.«

E harcok és kegyetlenkedések most már okmányyszerű hitelességgel vannak kiderítve, amennyiben a budapesti magyar királyi törvényszék elítélte azokat a szociáldemokrata munkásnőket, kik a mult nyáron nekiestek a keresztény kisdéd csapatnak, mely nem akart hitét megtagadva a szociáldemokrata szervezetbe belépni.

Mindezek után nem lehet kétség az iránt, hogy mily ítéletet hozzunk mi is a szociáldemokrácia kultúrirányzatáról és tartalmáról, főleg ha azt a szociáldemokráciát vesszük tekintetbe, mely elvből elzárkózik minden más társadalmi osztálytól s melynek egyik tézise: az izommunkának fölénye az agymunka fölött.

Egy perczig sem vonom kétségbe a szociáldemokrácia érdemeit, aminthogy nem tagadom törekvéseinek jogosultságát sem a béreknek s a munkások háztartási szintjének emelésére nézve. Még azt is elismerem, amit egy szellemdús író nő jegyez meg, hogy »a milliók általános jólétének emelése tényleg az emberiségnek elsőrendű kötelessége s hogy e kötelesség teljesítéseért méltán hálásak lehetünk, hívják azt, aki így cselekszik, akár szociáldemokráciának is«. Megértem azt is, amit folytatólag mond, hogy »bár a szociáldemokrácia föllépése erőszakos, de mikor lehetett szelid, szép szóval a hatalomtól valamit kicsikarni? Nem kellett-e a gazdasági s társadalmi egyenlősítést mindig és mindenütt ökölcsepásokkal kierőszakolni?« Én is el tudom ismerni a szociáldemokrácia érdemeit s azok elöl e cikkeimben sem zárkóztam el; tudom azt is, hogy a Mammon-bálvány vaskarjait nem érdemes kesztyűs kézzel simogatni,

hanem vasszervezetek feszítő erejével kell azokat letörni; tudom azt is, hogy időnként beköszönt a nagy társadalmi s gazdasági tisztálkodás és takarítás s hogy a kloákákat nem lehet aranykelyhekkel öblögetni, hanem ahhoz vedrek, s nem esztéták és filozófok kellenek: hanem e szolgálatokkal szemben mégis folyton rá kell mutatnom azokra a kolosszális tévedésekre, melyekbe az elkapatott világreformerek beleesnek, nevezetesen pedig arra a durvaságra, arra az erőszakoskodásra s arra a mérhetetlen elbizakodottságra, mellyel a tömeglélek legalacsonyabb ösztöneit ébresztik, s mellyel mindent megvetnek, ami szent és nagy s ami az embert jobbá s nemesebbé teheti. Értelmetlen suhancok és zsebkendőhöz is alig szoktatott lapajok lekritizálnak mindent, amit, nem mondom, Plátó és Aristoteles, hanem Kant és Hegel nagyra tartott. Lehet-e már most igazi kultúráról szó, hol a bölcs mérséklet egyáltalában ismeretlen lelkiállapot? Lehet-e kultúra ott, hol az állatot s annak legrosszabb szenvedélyeit felszabadítják s hol a fiatalságot az eszményiségnek s az erkölcsi ideáloknak megvetésére öntözzik? Mit használ technika és szakszervezet ott, hol kultúrbarbárok élhetnek vissza ezekkel? Az erkölcsiség mindenütt csak önfegyelmezés, önmegtagadás, önfékezés által tisztul s erősbul meg bennünk; minden haladásban, a lelki kultúrában is, a jelszó csak az lehet, hogy fölfelé tartsunk s az ösztönöket zabolázzuk. Erre kevély és pökhendi emberké, kiknek fejét mindenféle elméletekkel összezavarják s kik erejüket az erkölcs gyakorlatainak megvetésében fitogtatják, ugyancsak nincsenek beállítva s így azután nem is a kultúrhatásnak, hanem a kultúrbarbárságnak útjain haladnak.

Csoda-e, hogy ily körülmények közt a kereszténység s a szociáldemokrácia közt elvi ellentétek élesednek ki s hogy a zabolátlan mozgalom dühének s szenvedélyességének piszkos árját elsősorban a katolikus egyházra zúdítja?

A SZOCIÁLDEMOKRATIKUS ETIKA FOGYATÉKOSSÁGA.

A fiatalos s bravúros eszmeáramlatok tele vannak féligazságokkal s ugyanakkor a tiszteletlenség s a vakmerőség temperamentumával. A multat nem tisztelik, a jelent elítélik s a jobb jövőt s annak megteremtését csakis önmaguktól remélik. A világba betörő eszmék mind ilyenek. A történelmi fejlődés veti fel őket, de megtagadja tőlük a történelmi érzéket. Mikor pedig lezajlik a szellemi árvíz s a presztizs szétfoszlik, akkor az ember homlokához kap s tétovázva kérdi: de hát ennyi s nem több igazsági tartalom volt azokban a kapós eszmékben? Kijózanodva leltározza azt a sok ígéretet, amit be nem váltottak s azt a kevés jót, amit a sok rossz mellett a világra hoztak. Ez ideológiai divatok beleveszik magukat a meggyőződésekké s nincs hatalom, mely azokat onnan kiszoríthatná. Így szakadtak ránk a liberalizmus eszméi, a nemzetgazdasági szabad verseny gondolatai s mikor ezek elvirágoztak, akkor megint más gondolatok fakadtak ki rohamos indulatossággal s ezek már nem az individuális szabadságot, hanem a társítást hirdették s a termelési eszközök közössétételétől, mondjuk, államosításától várták a világboldogulást. Ezekkel párhuzamosan lobogó pipacsszínekben bontakozik ki a demokrácia, az általános egyenjogosítás s a népek önrendelkezésének fantomja; csupa féligazság és félszegség, melynek csak a kiindulásában vagyis a nyomor s a hatalmaskodás elleni reakcióban rejlik valami igazság, de a bajok orvoslására kevés hivatottságot nézünk ki belőlük.

Ezek az egyoldalú s indulatos ideológiák, mivel világreformátorok akarnak lenni, egyszersmind világnézetekké tágulnak ki. Azt a gazdasági vagy társadalmi uralkodó eszmét megtalpalják egy kis metafizikával, kevernek bele idealizmust vagy materializmust s csinálnak belőle hitet és etikát. De a hamar-elkészülésnek s a minden multtal való radikális fölszámolásnak fegyelmetlenségében rejlik aztán a mondvacsínált rendszereknek veszte is, mert elégtelenségük s belső igaztalanságuk ép e túlzásokban nyilatkozik meg.

Ilyen világnézetű és hitté akart lenni a termelési eszközök társításáról való gazdasági tan is, mely a szociáldemokráciának tulajdonképeni magva. E tan szerint csakis a termelési eszközöknek közössé tétele által lehet a munkásoknak kizsákmányolását megakadályozni. Már most vajjon ez igaz-e vagy nem, azt az idők vajudása meg fogja mutatni. De a szociáldemokrácia mást is tett; nem érte be nemzetgazdasági tételekkel, hanem megfejtelte azokat materializmussal s vallástalansággal s hogy etikája is legyen, a jólétre törekvő emberiség ösztöneiből s indulataiból csinált etikai rendszert. Ez a világnézet oly új, amilyen új a materializmus; etikája pedig oly szegényes, amilyent az emberi önbeérés s az élet céltalansága állíthat az öntudatba. Nincs benne több meleg, mint amennyit a vér s az egymáson való melegedés nyújthat. A materializmusnak önkényes bekapcsolásáról a gazdasági rendszerbe már szóltam. Tekintsük meg most már etikai oldalát.

A szociáldemokratikus etika fogyatékosságát jellemzi a nagy bizalom a természet jósága, szentsége s tökéletessége iránt. A természetet az ember rontja el gazdasági s társadalmi berendezkedésével s ezekben azután elrontja, bűnössé s gazzá teszi az embert is. Szenvedés, keserűség és bűn együtt jár. Nem lehet etikáról szó, ahol az ember még állat; ahol nincsenek meg a tisztességes, emberi létnek feltételei. Ki ne osztaná e nézetet anélkül, hogy az embert csak lenyomatnak nézné, szabadságát s szabadakarati energiáit tagadná vagy azokat letompítani akarná. Tényleg, a világ óriási erő-rendszer, melyben minden egymásba fog s egymásra visszahat. E törvény s e szükségszerűség alól nem vonhatja ki magát az ember sem. A körülmények hatása megérzik rajta s ha ki akarjuk fejleszteni emberségét a nemes öntudat s az erényesség irányában, akkor távolítsuk el az akadályokat, melyek akaratát gyöngítik s törekvéseit bénítják. Ha jó embereket akarunk, adjuk meg nekik az emberi lét föltételeit. Ez

mind igaz; de teljesen hamis és téves beállítás az, ha valaki az etikát az egész vonalon a jobb életviszonyokkal s az azokban automatikusan megnyilatkozó lelkeséggel azonosítja. Téves ez a beállítás fejlődéstani szempontból is, mely maga is a harcot, tehát az etikai erők megfeszülését s küzdelmét követeli s ezeket az erőket is bele akarja állítani a jobb világ kialakításának tényezői közé s a jóra való iparkodást, az erényért s becsületért való küzdelmet mint csupa természetes, harcias ösztönt bizonyára nem akarja legyöngíteni.

Ma az emberek folyton csak azt hallják, hogy ebben a mi társadalmi miliőnkben becsület, erény nem terem; ha azt hallják, hogy a körülmények hatalmasabbak, mint az ember akarata, vagy ha éppen azt hallják, hogy nincs is szabad akarata: akkor bizony etikája sem lesz s az egész etika szavakkal való játékká silányul. Az meg épen se nem etika, se nem természet-tudomány, ha egy bizonyos vonalban rajzoljuk meg már előre a fejlődés irányát s ha azt a jobb világot a mi ideológiánkkal építjük ki. Legyen jobb világ; reméljük is, hogy lesz jobb világ; de vajjon erőszakos robbantás vagy ilyen vagy olyan elváltozás által áll-e majd elő: arról nincs tudomány, hanem csak szóbeszéd. Annyit azonban tudunk, hogy az embert s az emberiséget fizikai s morális erőinek megfeszítésére kell indítanunk s hogy azt mindig s minden esetben a jónak szeretetére, s a kereszt viselésére s a legnyomorúságosabb körülmények közt is a tiszta s nemes lelkeség kifejtésére kell buzdítanunk.

Ezt követeli ép a természettudományos, fejlődéstani megállapodás: ezt sürgeti s javálja az a sok jó, amit rossz világban is el lehet érni s az a sok rossz, amit a legkegyetlenebb miliőben is le lehet győzni. Már pedig a többség felé lesz az igazság a mai viszonyok közt is. Eltekintve attól a szembeszökő tényállástól is, hogy a magát elhagyó ember még érzületében is lealacsonyodik s aztán végleg el is züllik.

A természetnek mondvacsinált s megtömjénezett racionalista tökéletességével s szentségével szemben áll a mi öntudatunk, melynek más a szentsége s más a tökéletessége s ezek alapján mi sok esetben a természetnek nem legyezgetésére, hanem legyőzésére köteleztetünk. Sőt maga a világi s lelki kultúra is a természet fölött való uralkodásban, annak nemesítésében s tökéletesítésében áll. A természet nem szent, hanem ösztönös és nyers. A természet nem ember s nem emberi; nem is lehet az, hiszen az ember csak egy darabja a természetnek, kinek azonban a nagy természet feladataitól eltérő, új igényei, s új feladatai s egészen új távlatai vannak. Neki nem szabad nyersnek, ösztönösnek s kegyetlennek lennie. A természet vak s kemény, azt irányítani s mindenféleképpen enyhíteni kell. E fölé a vak, nyers, kegyetlen természet fölé mi egy új világot teremtünk, melyben az ember szerint módosított s a céljaira hasznosított természet mint kultúrvilág mutatkozik be.

Hogy mily szent, jó s tökéletes a természet, azt John Stuart Mill is ecseteli, mikor így ír: »A természetnek olyan rendje van, hogy azt senki, kinek igazságosság és jóság a jellege, nem állíthatta föl azzal a célzattal, hogy azt az ember utánozza. Hiszen a természet fölnyársalja s agyonüti az embereket, vadállatok elé dobja oda prédául, elpusztítja őket tűzzel, éhséggel, faggal, mérgeket forral és miazmás gőzöket lehel rájuk s mindezt tekintet nélkül érdemre és igazságra. Amit a legrosszabb s legkegyetlenebb emberek valamikor tettek, azt a természet nagy mértékben űzi. A legvéresebb anarchia és rémuralom sem pusztít el annyi embert, mint a természet a maga ragályaival s orkányaival. Az emberi természet tiszteletreméltó sajátságai átlag nem az ösztönösségből, hanem annak fékezéséből valók. Alig van egy jó oldala az emberi jellemnek, mely nem állna ellentétben a természet féktelenségével. Az ember a saját maga természetéhez ugyanabban a viszonyban áll, melyben a nagy természethez, t. i. ezt is, azt is módosítani s megjavítani kell s nem szabad engednie sem az egyiknek, sem a másiknak. Szóval, a dicséretes emberi magatartás épen abban áll, hogy a nyers természetet lefogja, a

hasznos eljárás pedig abban, hogy a természet folyását megjavítsa.« (Drei religions-philosophische Abhandlungen.)

Tehát az etika önmehtagadást s önfegyelmet követel mindnyájunktól; követeli azt, amit más-féle filozofálással és kritikával sem helyettesíteni, sem elhomályosítani nem lehet, hogy t. i. ember és természet kölcsönösen hassanak egymásra s fejtsék ki egymáson s egymással szemben erőiket. Ne akarjon s ne várjon az ember mindent a környezettől, hanem adjon magából is s vigyen bele valamit a világba. Hiszen az ember is részét képezi annak a nagy rendszernek, melyet világnak s természetnek hívunk; neki is vannak erői; ugyanazok a törvények illenek rá, a részre, melyek kormányozzák a természetet, azt a nagy egészet: következőleg az embernek önfegyelem, nemesbülés s átszellemülés által kell a természeten lendítenie. Az ember nem bábu, melyet a természet rángat s nem paprikajancsi, mellyel az ösztön játszik. Tegyen tehát mindent, ami tőle telik; tegye meg a természettel szemben is kötelességét. Legyen aktív s ne csak passzív!

Ugyanilyen alapos korrektúrára szorul rá a demokrácia hite a kultúra hatalmáról s az emberek általa való végleges kielégítéséről. E hitben a racionalizmussal osztozik, mely a boldog jövődőség délibábjában fürdik s világos fogalmak helyett álmokkal töltekezik. Az efajta nép bele van bódulva az ész egyoldalú s túlságos becsülésébe. Az emberi agyvelőt a világ agy-velejének nézik s nem gondolják meg, hogy az ép oly relatív, tehát embernek való szerv, mint amilyen a szem vagy a kéz; nagyzási mániájukban az emberi koponyát a lét adaequát orgánumának nézik, mely szerintük arra való, hogy értse föl a mindenséget; értsen meg mindent s öntudatos kifejezésre hozza az egész valóságot. Innen fakad aztán a kultúrába vetett hit, melytől az ilyen értelmi premisszákon álló »gondolkodók«, boldogságot s kielégítést várnak.

De hát ez az egész fogalmi gombolyag ismeretelméleti képtelenség, hordó, melynek nincs feneké. Az észről hiába várják a világ s valóság fölszippantását, akárcsak a kagylótól a tenger fölszívását; sőt ellenkezőleg, épen az ész mutatja ki egész emberi létünk s minden funkciónk relativizmusát s nagy szerényen odaállítja a fiatal s az öreg óriásokat a végesség tudatának s a végtelenség portájának küszöbére. A szó igaz értelmében nincs s nem is lehet természettudományos világnézet; amit annak hívnak, az tele van hipotetikus kikezdésekkel s problematikus folytatásokkal, míglen a sűrű anyagba érünk, melyből épen azért, mert világnézetet nem találtunk, iparkodunk kifelé. Ezzel nem szólom le a természettudományokat, hanem csak azt nyomatékoztatom, hogy maradjon meg a varga a kaptafánál. A határok tüzetes megjelölése által biztosítjuk épen az emberi értelemnek megbecsülését s megóvjuk a kompromittálástól.

Nagyon találóan írta idevágóan Mikola Sándor az »Uránia« ezidei első számában: »A háború előtti években bőséges számmal jelentek meg könyvek és közlemények, amelyek kifejezetten vagy burkoltan oly világnézetek terjesztését tűzték ki feladatukul, amelyek a pozitív vallással ellentétben állnak... A tudomány nevében folyt a harc, de ez csak hamis zászló volt; a harcosok csekély kivétellel nem is tudósok, hanem a tudománynak nem egészen érett »ifjai« és irányt tévesztett »öregjei« voltak. A tudománynak nagyon kevés köze volt e harchoz. A vallásos tanokkal és meggyőződésekkel nem tudományos igazságok és érvek, hanem sokszorosan kiszínezett és meg nem, vagy félreértett hipotézisek állítottak szembe. A komolyan gondolkozó olvasó csakhamar fölismerhette, hogy ezeket az írókat nem a tudomány szempontjai, hanem a vallással ellentétes világnézeteik vezetik, melyekhez a tudományból keresgéltek ki a motívumokat. Nem hisszük, hogy e támadás sokat ártott volna a vallásoknak, sőt meggyőződésünk, hogy jobban diszkreditálta a tudományt.« Már ahogy vesszük; a vallásoknak nem ártott, de sok embernek elforgatta a fejét s kiirtotta a vallásosságát. Remélem azonban, hogy hozzáértő körökben mindenesetre tért hódít a belátás, hogy a természettudomány

nem pótolhatja a metafizikát s hogy a természettudomány se nem világnézet, se nem vallás! Ugyanez áll az etikáról. Természetimádással s kultúrrajongással nem lehet etikát megszerkeszteni; annak más alap s mindenekelőtt más távlat kell. Valaki azt mondta: »Die Kunst braucht einen unendlichen Horizont«; jól mondta, de mennyivel inkább kell ez a világnézethez s annak koronájához, az etikához?!

Hogyan határozhatom meg már most ezek után viszonyunkat e fogyatékos etikához s annak most ismertetett két bemutatkozásához?

Első elvünk az lesz, hogy sohase azonosítsuk magunkat a természettel, amennyiben az nyert adat, amennyiben ösztön és környezet; ne lapuljunk le hozzá, ne forrjunk össze vele, hanem emelkedjünk ki belőle. Másik elvünk az lesz, hogy nem érzük be a kultúrával, hanem nyitva tartjuk mindig egy felsőbb világ perspektíváit, melyekből kilátás nyílik a szellemi világba, a végtelenbe. Kilátás, mely nemcsak sejtés és megsóhajtás, hanem gravitáció és kapcsolódás. A perspektívák fényes fehérségében találkozunk a magát kinyilatkoztató Istennel. Nem azért jön ő felénk, hogy a természetet letörje; miért is törné le, mikor az az ő műve; azért sem jön, hogy a kultúra haladását megakassza, hiszen a kultúra sem egyéb, mint az Istenadta erők s tehetségek kifejlesztése és hasznosítása; hanem azért jön, hogy az ember lelkivilágát kielégítse, hogy a szellemi életet meglelkesítse s a szívet s annak végtelenbe gravitáló igényeit kitöltse.

Mi e hármat: természet, kultúra, kereszténység így állítjuk sorba. A természet az alap s a nyers adat; a kultúra a természetnek emberi világgá való alakítása, a kereszténység pedig természetfölötti új adat, mely ép ezért nem a természetből való, sem a kultúrából ki nem fejleszthető, hanem Isten külön adata és világa. A mai kultúrát a kereszténység segítette fölépíteni; az hatotta át a küzködő s dolgozó emberiség szívet s lelkét oly erőkkel, melyek a kegyelemből valók. Ezt a természetfölöttit kétszerkettőnégy-módjára bizonyítani nem lehet, már csak azért sem, mert az életbe, a történet folyamába van belekeverve s az egyes ember életében sem lehet laboratóriumszerűen szétválasztani egymástól a természetet s a kegyelmi erőket. De a logikán s az analízisen kívül van psziché, s a gyakorlati élet s a lelkek tapasztalata az emberi erők gyarlóságáról s az isteni erők emelő s elváltoztató befolyásáról fennhangon hirdeti, hogy igenis vannak ilyen befolyások s hogy azok nélkülözhetetlenek. A magára maradt ember a kultúra virágzó környezetében sem boldogul s az sem segít rajta, hogy társadalmi lény, vagyis más szavakkal, hogy még sok ilyen hozzá hasonló ember környékezi, akik valamennyien gyöngék, gyarlók, végesek s önmagukkal be nem érhetik. Törtek sokszorozása által nem nyerünk nagyobb, hanem kisebb számot: így a magára maradt emberiség sokkal vigasztalanabb képet nyújt, mint az egyes ember. Ki kell tehát lépnie az egyesnek épúgy, mint az összességnek a szubjektivizmusból, melybe Isten nélkül belegubózkodik, s metafizikai alapokat kell keresnie, melyeket azután a természetfölöttinek történeti alakjában, a kereszténységben mint vallásban is megtalál. A szkeptikus ész kevély gesztussal akarna végezni a természetfölöttinek e történeti beöltözködésével; de a tapasztalat s az élet egyre szerényebbé teszi s az absztrakt filozofálás természetlenségéből átvezeti az erkölcsi harmóniáknak, a jósnak s lelki szépségnek kedves miliójébe. Sokan járták meg ezt a kacskaringós utat a legnagyobb szellemek közül is, hogy csak egyet említsek, ilyen volt Eucken, ki az üres, kongó szubjektivizmusból elmenekül s az örök szellemi lét élő valóságát s jelenlétét vallja. Akik pedig nem filozófok, azok is megtapasztalják, hogy évek multán minden bravúros s fiatalos intellektualizmus szerényebb lesz s úgy látjuk, hogy az intellektuális irányzatnak egyoldalú hangoztatása halkabb lesz, el-elnémul, s súlyban megnövekszenek az emberi pszichének életigényei.

Lehetséges az is, hogy a szociáldemokrácia a maga etikájának igazolására hivatkozni fog híveinek erényességére is s a keresztény tömegek gyarlóságára; lehetséges, hogy rámutat arra, hogy nemcsak a keresztények hősök s bátrak s hogy tisztességes embereket a felekezeten s a

laikus iskola is nevel. Ily összehasonlításokat tettek nemrégiben az orosz-japán háború alkalmával a japán nemkeresztény s a kereszténynek mondott orosz kultúra közt is. Mivé lett azóta az a nimbus, melyet szabadjeggyel utazó riporterek szőttek Nipon feje köré s hasonlóképpen mennyire fölismertük, hogy az orosz kultúra egy velejéig korrupt rendszer, mely nem érdemel mást, mint a megvetést s elföldelést?! Keresztény morál, keresztény kultúra nagy szó; bizonyára nem tömegproduktum s nem is tömegek jellege, hanem egyéni részletekig kidolgozott világ, mely ilyen kidolgozott mivoltában csak egyénekben lehet; tömegekben nem lehet. Elhiszem, hogy vannak keresztény szokások, tradíciók és intézmények az egyes népekben, de hogy mennyi öntudat hordozza s tölti ki azokat, az más kérdés. Etikáról és kultúráról való összehasonlításoknál jegyezzük meg magunknak azt, hogy azok fölött en bloc ítélni nem lehet, hanem hogy javarészüket a lélekben rejlik s az öntudat tisztaságában s boldogságában jelentkezik.

A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA FILOZÓFIÁJA.

A szociáldemokráciának filozófiája a történeti anyagelviség. A gazdasági s társadalmi fejlődésnek, főleg pedig magának a gazdasági harcnak ugyan semmi köze a materializmushoz, de hát filozófiát is csináltak belőle s választásuk az anyagelviségre esett.

A szociáldemokrácia e filozófiai talárban ünnepélyesen kijelenti, hogy csak anyagot ismer a világban s a léleknek mint különálló erőnek s a szellemi világnak létét tagadja. Amit léleknek hívnak, az neki nem vezető elem, hanem csak reflextünet, vagyis valami sajátos s érthetetlen kisugárzása az anyagnak. Ez az érthetetlen kisugárzás a tévelyek, látszatok s csalódások fészke. Kezdet óta ez forrása minden hitnek s babonának! De minek is sugározta az az anyag »lelket« ki magából, mely annyira ellentétesnek s minden tekintetben másnak s különbnek mutatja be magát? Az anyag az a hazug valóság, mely a szellem maszkját húzza föl; a szellem pedig az az álruhába öltözött gaz anyag, mely az emberiséget orránál fogva vezeti. Vezetőnek mutatja be magát, pedig vezetett valaki, - eredetinek mutatja be magát, pedig anyagleszármazott, - szabadnak mutatkozik be, pedig minden porcikájában szükségszerűen mechanika. Ha az anyagnak nincs az a »szellemi« kisugárzása s ha megóvjá magát az ellenlábasától, ki tudja, mennyivel boldogabb volna története. De hát addig jár a korsó a kútra, míg eltörik, a svindler addig svindliz, míg rajta veszt; így történt a filozófiában is: a historikus materializmus megjelent a színen mint egy nagy detektív; fenekére nézett a világnak, álarcai mögé nézett a bujósdi játszó ellenlábasoknak s konstata, hogy a lélek, szellem, szabadság s ami volna még hasonló hatalmasság, az mind csak látszat s hogy ezzel szemben az egyetlen valóság az anyag, melynek törvénye a szükségesség.

A baj csak az, hogy a játék tovább folyik, hogy az anyag tovább is sugározza a lelket s hogy a materialista erősködés dacára a szabadság kikacag minden materialista filozófiát.

De hát nem furcsa is, hogy az anyag ily teljesen hazug s megtévesztő, öntudati értékeket állít a világba s hogy - ami még különösebb - a haladást s fejlődést ép ezek a hazug látszatok hordozzák?! - Hát bizony furcsának ez furcsa; de hát a pártprogramm kimondta, hogy a materializmusra kell esküdni; kimondta, hogy lélek, szellem nincs, szabadság nincs s hogy az ember úgy álljon bele a világba, mint gomba eső után a mohába s ne kérdezzen egyebet.

Eszerint az ember is csak az anyag funkciója s a körülmények, nevezetesen pedig a termelésnek adata. A termelés módja határozza meg a világnak erkölcsi, vallási, jogi, politikai nézeteit s az ember olyan lesz, amilyenek ezek a társadalmi állapotok, melyek közé csöppent. Mindenki úgy gondolkozik, úgy tesz, küzd s érez, úgy viselkedik, ahogy épen jön, vagyis ahogy abban a korban, abban a társadalmi környezetben s abban az osztályban viselkedni szokás. Senki sem tehet semmiről, legkevesebbet pedig önmagáról. Sőt senki sem tehet másképp, mint ahogy tesz. Jó ember, akit ezért dicsérni s gazember, kit azért gáncsolni kelljen, nincs. Néró nem tehet róla, hogy tigris lett s Caesare Borgia sem arról, hogy Übermensch lett, kinek jog, erkölcs, ember, vér mind csak sifli volt. Az imperatori Róma u. i. Nérót szült s a XV. századbeli reneszánsz gyökeréből ez a Borgia-uraság fakadt. S így vagyunk az egész emberiséggel; az emberek is hajtásai a társadalmi gyökérnek s izzadmányai a világorganizmusnak. Pálcát törni felettük ostobaság, őket valami etikai törvényszék elé idézni erőszakoskodás.

E felfogásban az egyén szimpliciter elszeelt; számba se jön, bármennyi legyen is belőle; az egyedüli tényező az osztály, az préseli az úgynevezett egyéneket. Mint ahogy a pénzverő gép ráüti a bélyegyet a homogén réz-, ezüst- vagy aranylapra, úgy bélyegzi a termelés, tehát a korszak s az osztály az emberanyagot. A termelésnek módja s tökéletességi foka határozza

meg az osztályoknak egymásközi feszülését is, az intézi az osztályharcot is. Az osztályok e tömegmozgalmában azután az egyén fikarcnyi különállással sem bír.

Honnan veheti magát ily brutális s minden érzéssel s tapasztalattal szemben álló hóbort, amit történeti materializmusnak hívnak?! Hát bizony ezt a rideg s kegyetlen életnek egyoldalú s elkeseredett s ép azért téves szemlélete támasztotta! Mikor egész Angliából úgyszólván egy nagy műhely lett, melynek gépei, kohói, vashámorai, kőszénbányái piszkában s zajában milliók tengődtek s alig hogy megéltek; mikor a szabadság, testvériség s egyenlőség jelszavai átcsaptak a szabad verseny, szabad zsebelés s féktelen uzsorázás gyakorlatába; mikor a kisbirtokos hiába dolgozott, azért mégis tönkrement s fiai s lerongyolódott, mosdatlan leányai reggeltől estig tartó robotban alig tudtak maguknak annyit szerezni, hogy betevő falatuk legyen; mikor a szövő gépek bevonulásával a szegény takácsok elkeseredésükben a gyárat s a gépet az ördög találmányának nézték s a gépet összetörték s a gyárat fölgyújtották, akkor környékezhette meg az embert két gondolat: az egyik, hogy azok a kiuzsorázott s lerontott egzisztenciák, ezek a milliók önmagukban véve semmik, s az a másik, hogy amily tehetetlenek s értéktelenek önmagukban, úgy súlyt csak tömeggé s osztállyá való szervezésükben nyerhetnek. Ez a kétségbeesett helyzet diktál nekik törvényt, az szab nekik magatartást, az megszabja nekik azt is, hogy mit tartsanak jónak, mit rossznak, mit célszerűnek, okosnak s mit oktalanságnak.

Annál inkább vetődhetett föl ez a gondolat akkor, mert hiszen fölvetődött az már sokszor. Ez volt az a filozófiai szemlélet, mely szerint a világ s az emberiség valami szükségszerű folyamatban van, melyben az ellentétek, a végletek egymást hivatgatják s egymásba csapnak át; de végre is a szükségszerűség s nem a szabadság az úr. Az emberanyag csak anyag, melyből mindenféle lehet, mely mindenféle alakot ölthet, s a kalapács s az erő, mely az alakot meghatározza, a tömeghelyzet energiája.

Ime, készen van a filozófiai rendszer s könnyű azt az idők kegyetlenségéből megérteni. Hiszen katasztrofális kegyetlenséggel szakadt ránk az emberkiüresítés s az emberelértéktelenítés folyamata. A nagyipari kapitalizmus ráfeküdt a szervezetlen munkástömegekre; kiszívta erejüket s vérüket, elkeserítette kedélyüket, elvett tőlük földet, napsugárt, levegőt s nem adott nekik lehetőséget, hogy emberek is legyenek s magukhoz térjenek. A munkás igazán állattá lett, mert nem ért rá ember lenni, nem ért rá élni s eszmélni, nem ért rá kapcsolódni a végtelennel s kialakítani magában belső, lelki világát.

Természetes, hogy az ilyen embernek nem volt lelke, már t. i. olyan, mely föllángolhatott s a nagy fölséges életnek forrásaiból táplálkozhatott volna. De ép oly természetes, hogy az ilyen letört egzisztencia könnyen elfogadhatta azt a filozófiát, mely szerint ő maga semmi, - hiszen érezhette, hogy egy nagy semmi - elfogadhatta azt, hogy ő mint egyed számba nem jön, hogy csak kényszeralak és lenyomat, hanem hogy a szervezett tömeg a hatalom s hogy az vívja meg majd győzelmesen az emberiség harcait. Ezzel kapcsolatban az a fáradt ember elhihette azt is, hogy erkölcsöt, jogot, szokást is az a kényszer-tömegmozgalom csinál. Szóval az történt, hogy a lekopott, kiszáradt s leromlott egyéni tartalmak pótlására az osztálytudat s az osztályértékek léptek föl.

Így született meg brutalitásban a brutális történeti materializmusnak szociáldemokrata kiadása; nemkülönben az osztályharc. Az osztályharc osztálytudattal s osztályelszigeteltséggel állítja sorompóba a munkásokat a polgári társadalommal szemben. Egyik követelménye az, hogy a munkásság váljék külön minden más osztálytól, a másik az, hogy ne működjék közre a polgári pártok érdekében, hanem saját lobogója alatt, csakis a maga érdekében harcoljon az egész polgári társadalom végleges letörésére.

Ezzel szemben a mi álláspontunk nem a verekedő osztályok egyoldalú s egymást legyűző győzelme, hanem a különféle osztályok igaz, jogos s szimmetrikus elhelyezkedése. A mi elvünk a társadalmi organizmusnak biztosítása; mert nem hiszünk a fejlődésnek azon törvényeiben, melyeket a szociáldemokrácia hirdet s melyek az általános, állami termeléshez vezetnek. Ezt utópiának tartjuk. A mi lobogónk a történeti realizmus, mely hisz a fejlődésben, de épúgy hisz a lélek, szellem s a szabadság reális erőiben! Mi a multtal kapcsolatban állunk; bele vagyunk ágyazva szellemi, nemzeti, termelési kapcsolatokba; benne állunk a gazdasági s társadalmi fejlődésben; új, jobb világ kialakításán dolgozunk, de azért a szellemi világot önálló tényezőnek s hatalomnak nézzük.

Mi az osztályharc nemzetköziségével szemben nemzeti alapon állunk s a nemzeteket egyedekek nézzük, melyekbe sajátos feladataik szolgálatára nemzeti öntudat s bizalom kell. A nemzeti eszme, mint népcsaládi öntudat s az összetartás érzete bizonyára szintén hatalmas kapcsolat s nagy tömörítő elv és erő a nemzetközi bomlasztó befolyásokkal szemben, melyek a proletár rétegeket fölösleges s erőt pazarló ellentétbe hozzák a legtermészetesebb érzésekkel, milyenek haza, szülőföld, nemzet.

A kritika s a tapasztalat majd lesimítja a doktrinér szektárius állásfoglalás ez ellentéteit s elvi merevségeit. Hisszük, hogy az uralkodó eszmék is elvesztik hatalmukat abban a mértékben, melyben az általuk szított reménységek körül tájékozódunk s a káprázat felhőiből az objektív valóság talajára lépünk. A történeti materializmus az elnyomott s szenvedő lelkület filozófiája s mint ilyen ébreszti az alacsony rétegek öntudatát s segíti fejlődésüket is; de a fejlődés azután túlrad rajta is, mint alacsony életviszonyoknak megfelelő durva szolgán. Eljön az idő, amikor a bizóbb s lelkesebb élet megint az eszmények örök csillagaira néz föl s ismét hisz lélekben s igazságban, miután több lélekre s igazságra talált életében s környezetében is.

Ez nézetünk a történeti materializmusról s annak esélyeiről.

SZOCIÁLDEMOKRÁCIA ÉS KATOLIKUS EGYHÁZ.

Ha a szociáldemokrácia a vallást mint a lélek csodás világát s igényét sem veszi sokba, sőt teljesen félreérti s üldözi: mennyivel inkább lesz kifogása s ki nem fogy a vádja a *vallásnak azon történelmi bemutatkozása ellen, melyet katolikus egyháznak hívunk*. Hát zúg is a sok vád s zuhog is a kövezőknek közápóra, mely alá el akarnák temetni az egyháznak még az emlékét is.

Rengeteg sok vádat s kifogást emelnek a szociáldemokraták az egyház ellen; felhozzák, hogy Nagy-Konstantin óta a hatalommal tartott, - hogy a szenvedő s küzködő osztályoknak nem fogta a pártját, - hogy visszaélt a vallás hatalmával, - hogy főpapjai beleálltak az oligarchák kasztjába s lóra pattanva s fegyvert fogva harcoltak, pusztítottak s raboltak, - hogy nemcsak nem tiltakozott a fennálló, igazságtalan, társadalmi rend ellen, hanem ellenkezőleg, útját állta minden törekvésnek, mely a mindenkori társadalmi rendben a hatalmasoknak kellemetlenséget s a tömegekben zavart okozhatott volna, - hogy az elnyomottakat nem szervezte meg a hatalom s a kizsákmányolás ellen s nem állította be a tömegeket a több igazságért s a jobb világért fölveendő harcba stb. stb. ... s végül, hogy még ágyúkat s zászlókat is megáldott s hogy örült a telegrammoknak s harangoztatott is, ha az Isten a mi hadseregeinkkel s nem az ellenségével tartott.

Mi a válaszunk erre? Az, hogy e vádokban szemben állunk egy kétezeréves történettel, szemben tehát az egyháznak mint jogintézménynek is kétezeréves fejlődésével, ugyancsak szemben a nemzedékeknek elváltozott felfogásával s érzésével s úgy állunk mindennel szemben, mint egy őserdővel, melybe utakat vágni s a helyes irányokat fölkeresni s kimutatni ugyancsak óriási munka, még akkor is, ha azzal egy Isszaieff A. A. és társai néhány oldalon akarnak végezni.

De kérdem, ki fogja magát közülünk azonosítani az egyháznak történetével, mindazzal a politikai s gazdasági intézkedéssel, mindazokkal a hatalmi állásfoglalásokkal s érintkezésekkel, melyek az egyház s mondjuk a katolikus hatalmak s kormányok esélyeiben fel-feltűnnek. - Lehetséges, hogy voltak hatalmasok, akik a vallással is visszaéltek, akik kompromisszumokat kötöttek autokratákkal. Ugyan mivel nem lehet visszaélni s mivel s kivel nem lehetne szövetkezni s mivel s kivel nem szövetkeztek szekták, szabadkőművesek és maguk a szocialisták? Mily bakokat lőttek s lőnek ezek is, azok is s lőttek s lőnek e téren az egyháziak is?! Így igaz, hogy az egyház az imperiumhoz állt s hogy jól esett neki, hogy Konstantin az ő biborpalástját a 300 éves vértanúságban megviselt s ugyanakkor győzedelmes egyháznak vállaira borította; de jelenti-e ez a körülmény azt, hogy az egyház a szegénységtől elfordult s a gazdagok pártjára állt s hogy tüskön-bokron keresztül követte s kísérte pátronusát, az állami hatalmat? Mily jó volna az igazság s méltányosság érdekében, ha ezek a vádlók elolvasnának egy-két kötetet Kenelm Henry Digby-nek »Ages of Faith« c. művéből, melyben a középkor katolikus életét jellemzi! (Németben: Katholisches Leben im Mittelalter von Andreas Kobler S. J.)

Vegyük hozzá, hogy az egyháznak e hosszú életében a szorosan vett dogmák mellett a tanoknak, nézeteknek, felfogásoknak egész tömkelege épült ki, mely a mindenkori szellemi műveltségnek, a mindenkori társadalmi s gazdasági állapotoknak a vetülete. Hogy csak egyet említssek, mily felfogások uralkodtak s váltakoztak a munkáról s a munkásról, a társadalomról s a vagyonról, a gazdag s a szegény osztályokról a római imperiumi kereszténységben, azután a germán népek kat. életében s végül a mai egyházban?! Azt látjuk, hogy úgy ezek a fogalmi kategóriák, mint maguk azok a történelmi osztályok változtak el. A történelem folytonos

történés, tehát folytonos elváltozás s óriási hibát követne el bárki, aki az egyik kor állapotainak, felfogásának s gazdasági berendezkedésének triposzára ülne, hogy pálcát törjön az előző korok felfogásáról s mulasztásairól. Haragudhatnék e valaki a XII. v. XV. századra azért, hogy nem csináltak szakszervezeteket s nem indították meg a tömegeket a társadalmi fejlődés alapján s kellő mérséklettel demokratikus államformák megteremtésére? De ha ezért haragudnék, akkor haragudnék azért is, hogy azok az elmaradt középkoriak még mozit sem csináltak, sem Károly király gyermeknyaraltatást, sem budapest-wieni repülőpostát! Ép olyan szavakkal való játék, ha valaki az őskeresztényeket szocialistáknak mondaná s a jeruzsálemi apostoli egyház birtokközösségét mint valami társadalmi s gazdasági elhelyezkedést tüntetné fel a birtokos osztályokkal szemben. Hasonlóképpen teljesen helytelen, ha a kereszténységet szociál-reformer mozgalomnak tartják, melyben állítólag kifejezésre jutott volna az elnyomott osztályok gazdasági felszabadulásának vágya. Aki ilyeneket mond, az nemcsak hogy nem tanulmányozta a kereszténységet, hanem még Szent Pálnak leveleit sem olvasta át.

Mi jellemzi hát ezek után a századokon, tehát az egyháztörténelmen is eligazodni tudó helyes gondolkozást?

Nem egyéb, mint az, hogy nekünk a társadalmi fejlődésbe, a gazdasági, politikai s erkölcsi kapcsolatokba egészen új belátásaink vannak s jobban tudjuk ép ezek alapján megítélni a történetet s a gazdasági s társadalmi elváltozásokat mint a régiek. Most a fejlődés gondolata világít bele a küzködő életnek problémáiba. E világosság mellett kell néznünk az egyház történetét is s nem szabad kívánnunk a XII. vagy XV. századbéli egyháztól sem valamit, ami csak a XX. században volt lehetséges. Ez az eljárás minket jobban kötelez, mint akár a XIX. század első felében élöket, mivel belátásunk a fejlődés menetébe azóta is sokkal világosabb s áthatóbb lett, azért állásfoglalásunk a világ s a társadalom érdekeivel szemben, no meg törekvéseink is a világ megváltoztatására sokban eltérnek a multnak gondolkozásától s állásfoglalásától.

Ami minket mint modern katolikusokat nézeteinkben s törekvéseinkben jellemez, az épen a társadalmi fejlődésnek jobb s tüzetesebb megértése s alkalmazása. Ez a gondolat régen egyáltalában nem volt kidolgozva s kimélyítve. A régiek hajlandók voltak mindent, ami van, merev s állandósított keretekbe foglalni, volt légyen az kő, fa vagy társadalom s nem vették észre eléggé a változandóság jellegeit. A társadalmi harcok az ő szemükben inkább lázadások s polgárháborúk, mint a fejlődés mozzanatai voltak. A főnnálló rend elleni küzdelemben fölforgatást s nem az állapotoknak célszerű megváltoztatását látták; nem látták azt, hogy az elváltoztatáson dolgozni annyi, mint az Isten gondoláit megvalósítani. Magát a társadalmat inkább statikus, mint dinamikus elvek s erők alapján gondolták el. Azután meg a nép mint osztály egyáltalában akkor még nem ébredt föl s nem volt beállítva a társadalmi küzdelmekbe. A hatalomnak a népre való kiterjesztése még akkor nem volt probléma. Ép azért a parasztlázadásokat sem nézhetjük a demokratikus népöntudat jelentkezéseinek; azok egyáltalában nem akartak a demokráciának valami formát adni, - az még időelőtti volt, - hanem ki akarták tölteni az elnyomott s kizsarolt tömegek bosszúját. Úgy voltak a parasztlázadások a demokráciával mint a XIX. század elején az angol takácsok az osztályharcra, mikor a gépeket mint az ördög találmányait összetörték s a posztógyárakat fölégették; ezek is, azok is közvetlenül boldogulásuk akadályait akarták az útból eltávolítani, de sem a középkori parasztok nem voltak érettek a demokráciára, sem a gépösszetörő takácsok nem gondoltak osztályharcra; erre csak később nevelődtek rá.

A fejlődéstani nagy igazság tehát az, hogy a világ nem kész, hanem folyamatban van, - hogy a társadalmi rétegek öntudata súlyban s befolyásban növekszik, aszerint, amint műveltebbek s csoportosulásukban számottevőbbek lesznek, - hogy e megnövekedett befolyás arányában

nyomást gyakorolnak az egész társadalom strukturájára s több jogot s nagyobb befolyást nyernek a közügyek intézésére. Mindez természetes folyása s egymásrakövetkezése a dolgoknak. Ezzel azonban összefügg az is, hogy ami az egyik korban jogos és igazságos, az a következőben már meghaladott álláspont, tehát jogtalanság s igazságtalanság lehet s ép azért nem tűrhető. Isten nem akar jogtalanságot s igazságtalanságot s nekünk az Isten gondolatai szerint kell berendezkednünk s azok szerint vagyis a többjog s többigazság szerint megváltoztatnunk a társadalmi rendet is. Nem lehet tehát keresztény fölfogás, hogy »az a nyomás, mely alatt a legszegényebb osztályok nyögnek, csak arra szolgál, hogy nekik az utat az Isten birodalmához egyengesse«, értve a túlvilágot. Ez nem keresztény fölfogás, mert a jogot s az igazságot szolgáltatni kell ezen a földön is, az Isten akaratát a több jog s többigazság szolgáltatásában végre kell hajtani e földön is; sőt ezt annyira kell eszközölni itt, hogy a többjog s igazság elve a másik világon egyáltalában nem a mi dolgunk. Hasonlóképpen nem keresztény fölfogás, hogy a hívek »minden gondolata a túlvilági életre irányuljon«, mert hogy »a társadalmi rend megváltoztatására irányuló törekvés csak zavart okoz az életben.« Ez sem keresztény fölfogás, mert igazi keresztény az, aki a túlvilági életet buzgó, lelkes s tevékeny földi élettel biztosítja; hiszen azokat az eszményi s földöntúli ideálokat is ez élet folyásában, tehát ez életnek gazdagabbá s tökéletesebbé s sokak boldogítására alkalmas alakításában kell szolgálnia. Ezeket a kakuktojásokat A. A. Isszaieff s t. fordítója, Garami Ernő úr rakja a keresztény világnézet fészkebe. De hát ez legalább is kakukos huncutság s nem igaz, tehát nem nemesen emberi eljárás.

Egy dolgot azonban szívesen bevallok s konstátálok, t. i. azt, hogy újabban a mi szempontjaink is eltolódtak, még pedig épen a fejlődés gondolatának térfoglalása mellett. Jóllehet elődeink is olvasták a római történetet, mely társadalmi tekintetben nem egyéb, mint az osztályok harca, a patriciusok s plebejusok küzdelme; jóllehet ők is tanulmányozták a hatalom, a rendek s osztályok történetét, mely szemük elé tárult a német-római birodalom s a francia királyság esélyeiben: azért mégsem értették meg a fejlődés tanát, akár a XIX. század elején sem úgy, mint ahogy értjük azt mi most s annak következtében nem álltak ki oly elszántsággal s nyíltan a szenvedő s küzdő rétegeknek társadalmi s politikai érvényesülése érdekében. Az egyháziak nagyon sokat tettek a szenvedők enyhítésére; nagy jótevői voltak az inségeseknek még a modern sztrájkokban is, de nem lettek szocialisták; nem álltak a gazdasági és társadalmi mozgalmak élére. Ebben akadályozta állásuk, mivel ők nemcsak a szegényeknek, hanem a gazdagoknak is lelkipásztorai; de - meggyőződésem szerint - akadályozta őket ebben a hagyományos nézet a rendről, melyet a fejlődés gondolata nélkül túlmerevnek, állandónak s nem eléggé fejlődőfélben levőnek gondoltak. Véleményem szerint a társadalmi fejlődés most oly stádiumban van, hogy nemcsak egy rendnek, a negyediknek a bevonulását jelenti az »alkotmány sáncai« közé, hanem jelenti az egész társadalomnak új, észszerűbb s igazságosabb berendezkedését. Ép azért most már nem egy, még kívül álló rendnek érdekéről van s lesz szó, hanem az egésznek elváltoztatásáról. Hasonlóképpen ez a fölfogás s az erről való tudás nem a szociáldemokráciának lesz kizárólag tudása s fölfogása, hanem így gondolkoznak majd az egész társadalom, így az egyház s a katolikusok is.

A fejlődés tehát nagy hatalom; ezt a hatalmát érvényesíti az egyházban s a katolikus világban is s mi szívesen bevalljuk, hogy sokat tanultunk, sokat okultunk a fejlődés cik-cakos vonalának tanulmányozásából. Mindenesetre azonban igazságtalanul jár el s ép a fejlődés nagy igazságainak vág arcába, aki a középkortól vár valamit, amit csak az újkor adhatott s aki a középkor vagy a XIX. század eleji egyháznak s katolikusoknak szemére hányja, hogy nem előzték meg a társadalmi fejlődést száz vagy épen négyszáz évvel.

S ezzel lényegében megadtam a feleletet mindarra, amit a katolikusoknak s a papságnak részvétlensége, nemtörődése s a hatalommal való tartása tekintetében szemükre szokás vetni. Volt bizony ebből elég a rováson; de melyik történeti tényezőnek nincs rovása? Melyik az, mely minden elfogultságtól ment? Tán a modern szociáldemokrácia az? A mi föladatunk lesz, hogy ezentúl az Isten gondolatain a társadalmi fejlődés tekintetében is hozzáértően s lelkesen dolgozzunk. Természetesen ezentúl is lesz szükség türelemre s bizalomra, lesz szükség megadásra s okos mérsékletre, mert hiszen épen a fejlődés az, mely nem végez máról holnapra s bizonyára ezentúl is nagy idők telnek el, míg mindazt megoldás elé s tető alá hozzuk, ami ezidő szerint még kínzó problémánk. Ilyen, hogy mást ne mondjak, maga a háború, a militarizmus, az általános védkötelezettség és a gazdasági nagy egyenlőtlensége az Isten gyermekeinek! Látjuk máris, hogy mindennek valamiképen meg kell szünnie. Dolgozzunk ezen úgy, hogy a későbbi korszakok ne rekrimináljanak, hanem elismerjék, hogy korunkat értő, egész emberek voltunk.

MAGÁNÜGY-E A VALLÁS A SZOCIÁLDEMOKRÁCIÁBAN?

A szociáldemokrácia éles ellentétben áll hittel, vallással, lélekkel s örök élettel. Az egymást váltó irányzatok s pártok is átlag mind kimondott hívei az ateizmusnak. Az ateista világnézet propagandájában ölt testet a szenvedély; a hittagadás az a lendítő és gyújtó ideológia, mellyel kiszakítani remélik a munkásrétegeket a történelmi hagyományok talajából s a társadalomnak erkölcsi kapcsolataiból. Ezt csiripelik a szocialista utcai verebek, ezt víjjogják a szocialista sasok. »Aki öntudatos módon - írja A. A. Isszaieff - teszi magáévá a szocializmus eszméit, az hajlandó lesz arra, hogy ateista világnézetet tegyen magáévá.« (A szocializmus és a közélet. 359. l.) S ha néha megesik, hogy mindenféle politikai kompromisszumokra s elvi kertelésekre való tekintetből egyes mérsékeltőbb irányzatok úgy kezdik hirdetni »a vallás magánügy« jelmondatot, hogy szinte kibékülni látszanak a privát ember vallásosságával, ilyenkor az öntudatosak csakhamar kéznél vannak s megmagyarázzák, hogy az a jelige csak mondvacsinált ige, tartalom nélkül s hogy árulást követ el a szociáldemokrácia ellen, aki az elv palástja alá bujtatja a szakszervezetbe kényszerült, de szívben vallásos embereket. »Der unabhängige Sozialismus« - írják a Sozialistische Monatshefte 1905., 853. l. - machte einen dicken Tintenstrich durch die sozialdemokratische Programmforderung: »Erklärung der Religion zur Privatsache«. Er predigte rückhaltlos den Atheismus. Die Resolution der lokalorganisierten Gewerkschaften huldigte dem Grundsatz: kein Gott, kein Herr!« E radikális irányzat egyik főembere bánkódva üti a mellét, hogy elárulták e jeligével az emberiség ügyét: »Wir haben - írja A. Erdmann »Parlamentarismus u. Generalstreik« c. füzetében - fallen lassen die vollständige Freiheit u. Wahrheit der Persönlichkeit, denn wir haben in unser Programm aufgenommen, dass Religion Privatsache ist. Wenn unser Endziel die völlige persönliche Freiheit ist, dann können wir keine Religion gebrauchen.«

Ez világos beszéd. Annál világosabb, minél felületesebb s bolondabb beszéd az, hogy a legnyersebb materializmus alapján álló szervezkedés az öntudat szentélyében azért a vallást mégis megtűri. Az képtelenség. Lehetséges, sőt ezreknél úgy van, hogy beállnak a szociáldemokrata szervezetekbe s amellet szívükben vallásos emberek; de az ilyeneknél a szociáldemokrácia tisztára gazdasági mozgalom s nem világnézet! Míg ellenben a történelmi materializmus alapján álló párt nem hunyhat szemet a vallásosság előtt s ugyancsak el nem tűrheti, hogy »öntudatos« hívei mint magánszemélyek vallásos emberek legyenek.

A materializmusban nincs Isten, nincs lélek, nincs örök élet, hogyan lehessen akkor vallás benne? A materialistának ideáljai mind a földi életben gyökereznek, nincs előtte érték, melyet nem a földi életben keressen. Neki nincs külön lelki világa, melyben szabadságát s emberi egyéniségének méltóságát kivívhatná még akkor is, ha rabszolga; hanem ő ezt a méltóságot csakis az emberhez méltó társadalmi s gazdasági állapotok megteremtésében véli érvényesíthetni. Ő nem érti, hogy valaki király lehet lélekben, ha társadalmi állásában szolgál. »A szocialista - Garamiék szerint - tudja, hogy a szolgák addig engedelmeskednek uraiknak, míg a félelem parancsának engedelmeskednek; ők az »egyénség öntudatára akarják ébreszteni s arra bátorítani a szolgákat, hogy a félelem hatalmát győzzék le« (i. m. 348. l.). Nekik halvány fogalmuk sincs arról a szabadságról, melynél fogva az utolsó szolga feljebb állhat Cézárnál s a budapesti szociáldemokrata vezetőség minden tagjánál, de természetesen Krisztus szellemében, Szent Pálnak tanítása szerint. A materialista bölcsesség azt tartja, hogy az emberek vallásosak, mert szenvednek; mert félelem s ijedelem jár köztük; mert szenvedéseik igazi okait fel nem ismerik; mihelyt azonban szebbé lesz az élet s a lét pesszimizmusa háttérbe szorul; mihelyt emelkedik a gazdasági s kulturális élet színvonala s a népjólét emelésével s mindenféle egészségügyi javításokkal csökken a halandóság s a szülő anyák s a beteg emberek

szenvedése; mihelyt a fölvilágosodottság az emberek egyéni s szociális életét természetes folyamatnak tekinti s elvonja a fátyolt számos oly dologról, melyek a keresztény előtt rejtélyesek s kifürkészhetlenek: akkor a vallásosság is »szétpattan, mint a buborék s marad mi volt, a pusztaság«.

Egy más bölcs e fene-nagy igazságnak még szellemdúsabb kifejezést adott s azt mondta, hogy az Istenbe vetett hit fordított arányban áll a biztosító társulatokkal s minél több lesz a biztosító társulat - esetleg még fogfájás és tyúkszemképződés ellen is lehetne egyet alakítani - annál inkább vész a vallásosság s csökken a hit.

Kedvem volna ezek láttára fölkiáltani: ah, mily nagy, új hit támadt föl ismét Izráelban! Látom a szociáldemokrata nagygyűlést, amint maga elé bámul s belemerevül a kifürkészhetetlen lét ez új mélységeinek rögzítésébe; megtanult már ő is beletörődni az élet folyásába s a biztosító társulatok misztikus befolyásába; azután fölocsudik s lelkesedésében himnuszt zeng az egyéniség teljes kifejlődéséről s az Első Magyar Általános minden egyébire is kiterjesztendő, Biztosító Társulatról.

De hát m. t. A. A. Isszaieff s fordítója Garami Ernő urak, ezzel a bölcsességgel gondolják-e kimeríteni a lét titkait s komolyan azt hiszik-e, hogy a metafizika nem egyéb, mint a gyomorkorlás szellemi reflexe s hogy e korlásban szenvedett túlságosan az emberi nem, míg végre önök s jeles pajtásaik léptek ki a platformra s megnyugtatták az emberiséget, hogy ne izguljon s ne is hevüljön, mert vallás, hit, filozófia az mind csak a gonosz gyomorkorlás reflex-tünete?!

Pedig egy jottával sem több s nem kevesebb a materialista bölcsesség, melyet a szociáldemokrácia vall s melynek nevében s erejében átkoz s üldöz minden vallást s örök életbe vetett hitet.

S ezt mind hozzá még a fejlődéstan alapján s a társadalomtudományi haladás tekintélye erejében akarja ránk oktrojálni! S ugyan mit tud a fejlődéstan a belső, lelki kultúráról s az emberi léleknek metafizikai igényeiről? Azt igenis tudhatja, hogy az ember annál közelebb jut az ateizmushoz, minél kevésbé volt kitéve a vallásos nevelés befolyásának s minél jobban hanyagolta el a vallásos élet gyakorlatait s szívta magát tele felületes, materialista tanokkal; azt is tudhatja, hogy Nyugat-Európában nagy haladást tett az ateizmus, a szabadgondolkodó egyesületek s a szektárius szabadkőművesség befolyása alatt; ennyit tudhat, de azt már nem tudja s nem is állítja, hogy ez az a szebb élet, az az igazságosabb s boldogabb világ s hogy csak rajta, előre, majd így nyakunkba szakad az egész, szintiszta boldogság. Nem, tudomány, legyen az bár a szószátyároktól nagyon is kompromittált »fejlődéstan«, ilyesmit nem tanít.

Hátha megint a mély s misztikus lelki kultúra, a vallásosság boldogítja majd a jövődőség embereit?! Ki tudja? Ismerik tán az urak a jövődőt is? Önök hisznek a materializmusban; de hát mondja-e azt a fejlődés s a filozófiáknak egymást váltó divatja, hogy csak a materializmus az igazság? Lehet-e azt komolyan állítani, hogy a vallás csakis a helytelennek felismert s ép azért halálra ítélt tudománnyal jár karonfogva, míg ellenben a szociáldemokrácia az igazi tudományt képviseli? Hát melyik az az igazi tudomány? A történeti materializmus talán? Azokkal a mondvacsinált s folyton megfejtelt, majd megtagadott s kiátkozott, majd ismét fonákjára kifordított nemzetgazdasági s fejlődési törvényekkel? No, hiszen erről is elmondhatni: »das ist eine elende, soziale Flickschusterei«. Ez a törvénykönyv is annyi revízió alá esett s esik még mindig, hogy a könyvből csak a tarka-barka kötés marad az ember kezében.

Jóllehet tehát a szociáldemokrácia ily éles ellentétben áll a vallással, azért mégis programjába vette azt az elvet, hogy a »vallás magánügy«. Első tekintetre furcsának látszik ez a kijelentés s az ember csak politikát s kertelést gyanít ez elv mögött. Tényleg úgy is van, hogy a szociáldemokrata irányzatok és szekták mindenféle csodálatos kirándulásokat és kertelés-

ket végeznek körülötte. Valamiféle igaz értelme csak az lehet, hogy ez elv alapján követelik az egyháznak az államtól való különválasztását. Ha ezt akarják ez elvvel kimondani, annak tényleg van értelme s így politikai tekintetben ez az elv mond valami érthetőt. De hát ily értelemben hangoztatják-e azt a vásári szociáldemokrata sajtó fickói, nemkülönben a fejbetörő, szociáldemokrata propagandának utcai alakjai? Bizonyára nem ezt akarják mondani, hanem valamiképen el akarják hitetni a még vallásos munkássággal, hogy a szociáldemokrácia a vallást nem üldözi, a vallási meggyőződéseket nem bántja s hogy tőle lehet a szervezett munkás bármely vallásnak is híve. Már pedig az elvnek ez az értelmezése tisztára köntörfalazás és farizeizmus. Ezt kifejti August Erdmann »Sozialdemokratie u. Religion« c. fejezetében, melyben kimutatja, hogy szó sem lehet róla, - s ez minden gondolkozó előtt világos - hogy a szociáldemokrácia közönyös a vallás iránt, hanem hogy ellenkezőleg, minden vallásnak s egyháznak elszánt ellensége.

Nem hiszem, hogy a magyar szociáldemokrata vezető emberek közt találkozónék egy Paul Göhre, aki magát szociáldemokratának s a mellett vallásos embernek vallja. Nálunk ily komplikált tüneménynek még nyomával, még árnyékvetésével sem találkozunk; sőt ellenkezőleg, a mi elszidósodott szociáldemokráciánk a legfelületesebb vallástalanságban s főleg a kereszténység bornirt félreismerésében tetszeleg magának. Lehetnek máshol szociáldemokrata vezérek, kik dacára a vásári lármának saját lelkük szavára hallgatnak s ha benn is vannak az igazságosabb világért küzdő szervezetben, azért öntudatuk szentélyében nem materialisták s nem hiszik, hogy a világ s a lét oly sekély, hogy azt épen a materialisták bölcsessége fenéig fölszippantsa; nálunk nem így van; de ép azért nálunk az az elv is, hogy a vallás magánügy, félrevezetés és hazugság, vagy mondjuk, lépesvessző gimplik fogására.

Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a német szociáldemokrácia méltán állította bele programjába a vallásnak magánügyi voltát, mert hiszen ott is a Paul Göhre-féle alakok fehér, vagy mondjuk, inkább vörös hollók; de hát végre is vannak köztük ilyenek, akiknek a vallás még magánügy, kiknek lelkük ügye. Az óriási többség ott is túl van e problémán, azért akarják most az igazán következetesek kitörölni ezt a programmpontot. S méltán, nem lehet a vallás se közügy, se magánügy oly emberek előtt, kiknek Bebel a halványuk, - az a Bebel, aki egyik parlamenti kirohanásában abban foglalta össze a szociáldemokrata bölcsességet, hogy minden vallásos dogma butaság s ellenkezik az ésszel; hogy ő örül neki, hogy annyi a butaság, mert akkor az emberiség előbb ábrándul ki a gonosz varázslat alól. Minél nagyobb a butaság, annál előbb veti le magáról a vallásnak járszalagát s kezd majd gondolkozni.

No, csak hogy ennyire vagyunk, hogy gondolkozni kezdünk s hogy az emberi méltóság e fokára Marx Károly, Lasalle Ferdinánd s Bebel Ágost kegyelméből jutottunk! Üdv ez új háromságnak! S szegény sötét mult, hol a gondolat még föl nem ébredt! Eszerint azelőtt még nem gondolkoztak s Des Cartes is, Leibnitz és Pascal is, hogy csak ezeket említsem, sajnálatraméltó tökfilkók voltak; őket ugyanis a fejlődés észnyitó sugara még nem érte! Bebel szerint (ugyanabban a német parlamenti beszédben, 1872. jún. 17.) csak észszerű közoktatási törvények kellenek s a vallásos dogmáknak befellegzett! Akkor letörlik majd az égi tekintéllyel egyszersmind minden földi tekintély s a politika terén a köztársaság, a gazdaság terén a szocializmus, a vallásosság terén pedig az ateizmus foglal majd helyet. Jó, hogy a vén Bebel a bolsevik államalapító bölcsességet meg nem érte, mert különben tán még egy kis szerénység is szorult volna bele az öntudatos lakatosmesterbe!

Van-e az ilyen kiszólásoknak kortesbeszédéknél nagyobb súlyuk, indulhat-e ezek után ép az az emberiség, mely legalább kezd már komolyan gondolkozni? Indulhat-e a magyar keresztény nép oly örültek után, kik »Der neue Socialdemokrat« c. lapban 1873. év nagypéntekén ezt írták: »Jesus von Nazareth ist tot, es lebe Ferdinand Lasalle!« Kinek kell ez a csere?

Ezzel szemben sem kívánhatok mást, mint azt, hogy bár gondolkoznánk hát már komolyabban; bár ereszkednénk le bátrabban a vallásnak mélységeibe! Mert ha magunkba térünk igazán s józan eszünkre s szívünk szavára hallgatunk, akkor megérezzük, hogy az ilyen dikciók csak káromkodó Paprika Jancsiktól eredhetnek s hogy az ilyen frázisok csak tüzes taplódarabok, melyek nem emberi fülekbe, hanem máshová valók. Igaz emberek az ily förmedvényektől meg nem vadulnak, hanem ellenkezőleg, kijózanodnak.

MIBEN NEM SZABAD TÚLOZNUNK?

Rámutattam a nagy ellentétre, mely a kereszténység s a szociáldemokrácia közt kiélesedik s melyet sem letompítani, még kevésbé eltagadni nem lehet; nem lehet azért, mert az az ellentét a hit s az erkölcs elveiből folyik. Époly szükséges azonban, hogy ne állítsunk fel ellentéteket ott, ahol azok csak túlzásokból vagy állásfoglalásunk meg nem értéséből eredhetnek. Ez nem volna elvhűség, hanem tájékozatlanság! Minden túlzás tájékozatlanság s a kultúra kérdéseiben is elég van abból. Nevezetesen túlzás volna, ha a kereszténységet vagy az egyházat azonosítanók egyes korszakoknak kultúrájával s azoknak politikai vagy gazdasági berendezkedésével s ha azt mondanók, hogy igazi keresztény kultúrában csak ilyen vagy olyan gazdaság, csak ilyen vagy olyan termelés, vagy éppen csak ilyen politikai s társadalmi rend engedhető meg, mint volt ebben vagy abban a században. Hasonlóképpen túlzás volna, ha mindazt, amit a kultúra neve alatt összefoglalunk, a kereszténységnek tulajdonítanók s nem különböztetnénk kultúra közt, mely termelés, gépek, gyárak s munkástömegek elhelyezkedése, kultúra közt, mely forgalom, komfort, ágyúk, mérgek, gázmaszkok s azután kultúra közt, mely szellem és élet, mely lélek és erkölcs s az emberélet legnemesebb s legtartalmasabb alakulása.

E kettőt nem szabad egymástól szétszakítani, de egyszersmind nem szabad egymással össze-zavarni.

A lelki kultúrát az Evangélium hozta s a kegyelem hordozza. Ez felkarolja az embert s áthatja az ő egész életét. Az Evangélium új világot teremt az ember bensejében, új tartalmakat, új örömöket s vigaszokat ad neki; új erőforrásokat s eligazodásokat nyújt s békét ad, melyet a világ nem adhat. Főlemeli szintjét az öntudatnak s motívumokat, aranyszálakat sző bele a szürkeségbe s napsugarakat gyűjt ki a köznapiságban s királyi, fölényes érzést ébreszt a szolgálai alacsonytságban. Ezt mind felső erők által eszközli, melyeket kegyelemnek hívunk. Készséggel elismerem, hogy e lelki kultúrának kihatása van az ember küléletére is, hogy kiterjed szokásaira, a családi életre, a társadalmi s állami intézményekre; az ember lelke s lelkülete megérzik szükségképpen minden, életén születésétől temetkezéséig, külvilágán s annak minden intézményén. Az ember azt magával hordozza s magából kisugároztatja; az ember azt beleolvasztja mindenbe, ahol gondolat, tudat, érzés csillan meg. Ez a belső világ annyira új alkotás és teremtés, hogy bár az emberben van, de nem a természet erői által van benne. Az eredeti bűnben elbukott természet különben sem remekelhet erkölcsi tekintetben. Senki sem tarthatja meg az egész természeti törvényt sem, hacsak nem a kegyelem erejében. Eszerint a nemes emberséget is csak isteni erők fejleszthetik ki teljes virágzássá. Ez onnan van, mert az ősi bukás óta a természetben a radikális rossz, a bűn fészkel; a természet elgyöngült, az ösztönösség pedig erőre kapott. Azelőtt a racionalizmus nagyra volt a természetnek eredeti jóságával, de gondolom, hogy most, a világháború megalázó tapasztalatai után a racionalista, természetes színjóság, az a hit, hogy a természet csupa jóság s szívnemesség, aligha hoz kísértésbe valakit. Hiszen szemmel látjuk s kézzel tapintjuk, hogy minden a rosszba, a bűnbe van belefoglalva s beleágyazva. Valami fátum üldözi a világ kultúráját; valami isteni átok nehezedik rá s minden intézményére. Ahol a hatalom alakít s teremt, ott az erőszak ősbűne lappang; az lappang államban, hadseregben, az pusztít a háborúban s diadal-maskodik a tömeggyilkolásban. Hiába akarnak csitítani azzal, hogy míg ember lesz, addig háború is lesz s hogy míg ember lesz, addig az erőszakot is szükségszerű és rendet teremtő tényezőnek kell néznünk. Ha erőszakra s háborúra tényleg mindvégig szükség lenne, akkor a rossz még mélyebben lakik bennünk s csontvelőnkig hat át minket, akkor az még lényegesebb járuléka a történetnek, mintha csak hatalmaskodásból, cézári örületből, rossz álmokból s babonából eredeztetnők.

Az ösztönösség, az erőszak, a faji gyűlölködés s ami azzal együtt jár: a gonoszság, a bűn, az alávalóság ugyancsak hatalom a földön; ezt megérezte velünk a világháború s ugyanakkor szétfoszlatta azt az optimizmust s azt a kultúrmámort s kultúrrajongást, melybe a béke s a nemzetközi, barátságos érintkezés frázisai minket beleringattak. Konstatálhatjuk, hogy mindezt a kegyetlenséget s brutalitást, ezt az egész XX. század eleji esztelenséget kultúrember követte el; ha pedig a háborút ezentúl is nemzetközi szükségnek mondják ki, azzal csak azt érik el, hogy a mély érzésű ember még jobban megrendül hitében az emberiség iránt s még kevesebb bizalommal viseltetik majd a farizeus kultúra iránt. Lelkébe bele veszi magát majd a hit, hogy a kultúra valami, ami csak a felületen játszik, de azért a mélység tele van állati kényszerűségekkel s förtelemmel.

Különben a kereszténység e tételt a világháború tapasztalatai nélkül is vallotta s úgy hiszi, hogy az emberi élet csakis a kegyelem által lehet az egész vonalon jóvá és nemessé. Miért fest a kereszténység pesszimistának a kultúrmámoros emberek szemében; jóllehet nem pesszista, hanem oly ideális realista, ki az igazi s teljes jóságot, ki a teljes igazságot s az erkölcsi törvények teljes megtartását csak a kegyelmi erőktől várja. E téziseihez nem kellett tapasztalat, ezeket az Isten ígéje hirdette; de a tapasztalat igenis fényesen, azaz mondjuk inkább: szomorúan tanuskodik e tézisek mellett.

Hogy mi lett volna a világból, ha nincs kereszténység, azt megálmodni sem lehet s ugyancsak ellenőrizhetetlen, hogy miképpen s mi mindenben érvényesül a keresztény hit és erkölcs befolyása a mai társadalomban, az életnézetekben és szokásokban, az érzésekben és hagyományokban.

De jóllehet a hitet s a kegyelmet tartom a társadalom velejének, azért mégis teljesen tisztában vagyok azzal is, hogy a mai civilizációnak strukturájában, a mai termelésnek technikájában, az intézményeknek - mondjuk, a gyárak, laboratóriumok, a hadsereg, a vasút, a börze, az egészség fejlesztésében sok mindenféle van, ami az ész vívmánya s találánya, ami a természetes ember tapasztalata; mindez inkább anyagi oldala és adata a kultúrának s így a belső kultúrával, a lélekkel lényeges és szoros kapcsolatban nincs. Az emberi nemességre s jóságra a gépek tökéletességéből következtetni nem lehet. Vajjon valaki talyigán jár vagy kerékpáron, automobilon vagy repülőgépen; vajjon gabonáját vizimalomban vagy gőzmalomban őrli; vajjon tíz csavarral több vagy kevesebb van a mozdonyán, az a belső kultúrán nem változtat. Ebből az is következik, hogy a kultúra anyagi oldala fejleszthető anélkül, hogy a lelki kultúra haladna; lehetséges az is, hogy az anyagi kultúra úgy áll előtérben, hogy a lelki kultúra visszaszorul, sőt lehetnek korszakok, amikor a lelki kultúrát is, amennyiben az műveltség, magatartás, józan-ság, jóindulat és világi becsület, nem az Evangéliumból, hanem filozófiai világnézetekből akarják meríteni.

Ilyenkor azután a világ két hitet és két irányzatot s azzal kapcsolatban egyszersmind két kultúrát is vall; az egyikben minden az ember, míg ellenben a másikban az ember csak valami, - s mennyire igaz ez! - amit megalapoz s kiegészít az Isten.

Ez a másik, igaz kultúra a mienk s ebben a kultúrában a kultúr-súlymérő mindig a lélek s annak tartalmai s értékei. Mi a kultúrát mindig lélekkel, tökéletességgel s boldogsággal mérjük; a kultúra anyagi oldalát pedig tényleg anyagnak és eszköznek nézzük, melyet a lélek kezeljen, fejlesszen s a maga céljaira hasznosítson.

A kultúrember először is lelkét, öntudatát nemesíti, akaratát hajlítja s magát kegyelmi életre segíti; ez a lelki kultúra; azután van érzéke s érdeklődése az anyagi fejlődés s haladás iránt - s ez a külső kultúra; s ezt is buzgósággal s szeretettel karolja fel, mert ez is az Isten gondolata s mert ez megint sokféleképpen fejlesztheti s segítheti a lelki kultúra igényeit.

Bár tudná az ember mindig mindkettőt érdemük szerint szolgálni s bár tudná a harmóniát köztük megteremteni! Sajnos, ezt megteremteni nem mindig sikerül. A legtöbb korszakban a legtöbb ember lelkén úrrá lesz a világ, úrrá lesz a természet s a jó élet, míg az alatt némi szerény szellemi igények kielégítése mellett igazi lelki kultúrája nagyon is fölszínes s sekélyes lesz. Kultúrának az ilyen ember azt hívja, ahogyan lakik, él, ruházódik s táplálkozik; ahogyan jár-kel és utazik; ahogyan ír vagy beszél a távolba; ahogyan építi, kövezi, világítja, csatornázza, vízvezetékezi városait. Kultúra neki az, hogy hogyan ápolja s gyógyítja betegeit; hogy mily intézményei vannak a forgalomra a földön, vizen, víz alatt vagy a levegőben; hogy mint mulat, sportol és szórakozik. Kultúra neki az, hogy hogyan rendezi be lakását, háztartását s állami életét; hogy mily gépekkel termel s mint finanszírozza nemzetgazdaságát, hogy mily szövetkezeteket s biztosító intézeteket s biztosításokat állít föl; kultúra neki az, hogy mily államszervezetet s mily politikai alkotmányokat létesít, hogy hogyan osztja meg a birtokot s a jogot. Mindazt én külső kultúrának hívom, melynek szintén immanens a törvénye s van szükségzerű fejlődése. Ez a külső kultúra is fejlődik és halad s szükségképpen a kölcsönös egymásrahatás viszonyában áll a belső kultúrához.

Az ideális állapot mindenesetre az volna, ha a külső és belső kultúra közt teljes harmónia uralkodnék s ha az ember mindkét irányban tudná erőit s tehetségeit az Isten gondolatai szerint érvényesíteni. Az volna jó, ha a külső kultúra problémái s vívmányai nem zavarnák meg a hitet s ha a kultúra térfoglalása s az élet kellemei nem gyöngíténék a szellemi s világ-fölényes irányzatot. Az igazi haladásnak is az volna az érdeke, ha a világ s kultúrája támaszt találna a kereszténységben s ha emberhez méltó kiegészítését s befejezését a lelki kultúrában keresné.

De bármennyire kíváncsi is ez az összhang a belső s a külső kultúra közt, nem zárkozhatom el a benyomás elől, hogy az legfeljebb bizonyos szerencsés, de átmeneti világtörténeti konjunktúrák közt, vagy egyes emberekben magasfokú kultúrmunka eredményeképp áll elő. Míg ellenben a dolgok rendes folyásában azt látjuk, hogy a külső s belső kultúra közt fennálló ellentétek váltakozva jelentkeztek s hogy az egész haladás a belső és külső kultúra váltakozó érvényesülésén, más szóval az idealizmus s realizmus egymást fölváltó munkáján fordul.

Ennek oka pedig nem más, mint az, hogy az a nagy rianás, mely szellem s anyag közt nyílik, a kultúrát is keresztül hasítja s hogy ez az ellentét itt mint »világ kultúrája« egyrészt, »lélek kultúrája« másrészt mindenütt jelentkezik. Öntudatában kell lennünk ez ellentétnek, melyre az Evangélium ugyancsak rámutat. Kiemeli a lelket, annak tisztaságát, nemességét s a kegyelem segítségével megalkotott értékeit; ezzel pedig szembehelyezi a világot s mindazt, ami annak meghódítására s élvezésére, ezzel együtt szépítésére s becsülésére irányul.

Az Evangélium a szép s hatalmas világ iránt nem viseltetik nagy bizalommal, sőt fél attól, hogy e szép világban könnyen az élet kevélysége, a szemek s a test kívánsága lesz úrrá a lélek fölött. A természet fölött való uralommal ugyanis nem jár mindig az önmaga fölötti uralom, sőt e kettő sehogysem párhuzamos s nagyon is lehetséges, hogy aki kőbe farag alakot, az maga alaktalan s aki színek vagy hangok közé varázsol harmóniákat, az maga meghasonlott.

Mi több, ez az ellentét abban is nyilvánul, hogy a belső kultúra meglehet a külső nélkül s viszont ez a belső nélkül. A külső kultúra, az agy és kéz, a számok s gépek világa nagyon fejlett lehet és sokféle ingerrel szolgálhat az életnek, tehát változatossá és kellemessé teheti azt, mialatt a belső kultúrát, a lélek világát a gondozatlanság s műveletlenség gaza veri fel. Nagy lazaság és fegyelmezetlenség jellemezheti az erkölcsi nézeteket és még inkább az erkölcs gyakorlatát. A kultúra különben is gyöngít, elszigetel a természettől s valami csinált világba állít bele, ahol a természetes, erős érzések is könnyen elfajulnak. Az ember ott is ugyan test és vér marad, de sok erősítő benyomást nélkülözni kényszerül s az erő forrásaival s tényezőivel

is, melyek a napsugár, az ég, a levegő, a föld, a víz, csak ablaküvegeken, parketten, csöveken, kanálisokon s a városok kormos, bűzös gőzsféráin keresztül érintkezik. Az ember kényes, puha, gyámoltalan, ideges, szóval »szibarita váz« lesz.

Ezt az ellentétet nem úgy értem, mintha az mindenekben jelentkeznék s mintha a kultúra minden haladása a belső kultúra hátraszorításával járna; nem, hiszen az ember két világ lakója s belső kultúra ép oly igénye az embernek, mint ahogy természete a külső kultúrát kifejleszteni; de azért az ellentét a kettő közt megvan s az Evangéliumot az Isten nem azért adta, hogy ez az ellentét megszűnjék, hanem azért, hogy a belső kultúrának, a szellemnek s léleknek új nyomatékot adjon s új, isteni forrásokat nyisson. Az ellentét e kettő közt az Evangélium után is megmarad, mint ahogy megmarad az ellentét a lélek és a test, a szellem s az érzék közt. S az Evangélium nem változtat azon a törvényen sem, hogy az emberi lélek arrafelé megy, hol új ingereket talál s ezek az ingerek váltakoznak fölötté, egyszer a szellem s az ideálok világa, azután meg a föld s az érzékek szép világa vonzza őt; egyszer teljes erejével a külső kultúra vívmányaira, azután meg kielégítve vagy jobban mondva ezektől ki nem elégítve, minden élet és öntudat nélkülözhetetlen kiegészítésére s befejezésére, a szellemi kultúrára veti magát.

Azért előttem egészen természetes, amit a racionalista biblia-kritikusok kifogáskép s vádképen emlegetnek a Szentírás ellen, hogy a »kereszténység nem a munka, értsd: annak a törtető, világot hódító munkának s munkadühnek a vallása«; bizony nem az, hanem a mértékkel beállított s az embernek másra is időt engedő munkának a vallása; vagy hogy a kereszténység a »földet elhanyagolja s a súlypontot a lélekbe helyezi«; hát igen, sem a gazdaságot, sem a higiénit nem karolta föl; de úgy-e azt nem a vallásnak kell tennie, habár a zsidó törvény ily momentumokat is felölelt, a kereszténység ezzel szemben a nagy lelki érdekeket karolta föl s az emberi, külső kultúrára hagyta a föld országának érdekeit. A helyes állapot az, hogy az egyik ne üsse a másikat, a külső kultúra ne üsse a belsőt s a belső ne akadályozza a külsőt. Senki se hanyagolja el például testét azért, mert ápolni akarja lelkét; vagy pedig senki se vesse meg a vizet s a fürdözést azért, mert szereti a lelki tisztaságot. S ugyanúgy szükséges, - s ezt akarom e cikkemben nagyon kiemelni - hogy ezt a két kultúrát össze ne zavarjuk s főleg hogy ne azonosítsuk. Az egyik nem a másik. A világban fejlődik a tudomány, a technika, annak nyomában konstruálódnak az új gépek, hasznosíttatnak az új erők; az új termelési mód új embertömeg-halmazokat teremt s eltolja a társadalmi rétegek súlypontját; a jelentőségben megnövekedett rétegek több jogot s jobb életmódot követelnek; ez mind a külső kultúra immanens törvényeinek kibontakozása. Nem hiszem, hogy valaki a gépeket s a komfortot a Szentlélek evangéliumi, lelki adományainak tartaná. Azonban minden ily új gazdasági és társadalmi fokon föl kell kelteni s ki kell elégíteni a lelki kultúra igényeit is, amit csak a lelki élet intenzívebb művelése által érhetni el. Ez azután az Evangélium s az egyház dolga.

Sok baj támad abból, hogy a belső és a külső kultúra ez ellentétességét magunknak be nem valljuk s hogy például keresztény kultúrának hívjuk mindazt, amit az európai, nyugati kultúra magában foglal. Tudom, hogy az emberiség történelmi korszakát véve, abban is van igazság, hogy valaki a keresztény kultúrát en bloc a pogány, római kultúrával, vagy a most is még fennálló kínai-japán kultúrával helyezi szembe; de a különbség itt is tulajdonképpen az erkölcsi elveken s azok kihatásán fordul a társadalmi életre, tehát a belső, lelki kultúrán; mert hiszen a külső kultúrában az európai s a kínai-japán kultúra közt - a római a nagy időközre való tekintetből most mellőzöm - különbségnek nem kell lennie amennyiben a kínaiak s a japánok is elsajátíthatják mindazt, amit a külső, a nagyvárosi kultúra Európának nyújtott, már mint a gépeket, a divatot, a forgalmi eszközöket, az építést, a lakásberendezést, a komfortot, az életnek kellemessé tételét. Ha mégis lesz e két kultúra közt különbség, az bizonyára a hitben, a nézetekben, az érzésekben s azok társadalmi s jogi kihatásában érvényesül.

Szem előtt tartva már most a nagy különbséget s ugyanakkor az ellentétességet a külső s belső kultúra közt, fogjuk le az Evangélium s az egyház részére a belső, lelki kultúrát, mint az ő sajátos világát s szántóföldjét; műveljük azt azzal a tudattal, hogy enélkül nincs élet s boldog élet a földön; de tartsuk ugyanakkor szemünk előtt, hogy e belső kultúrának is vannak virágzási s hervadási korszakai, annak is van tavasza és ősze, aszerint, amint az emberiség lelke fogékonyabb vagy érzéketlenebb a külső vagy a belső kultúra ingerei iránt. Ez nagy világosságra segít majd a nézetekben s nagy öntudatosságra s céltudatosságra törekvéseinkben s küzdelmeinkben. Tudni fogjuk, hogy mit adhatunk a világnak s mit kell adnunk neki s tudni fogjuk azt is, hogy a belső kultúrának is üt az ő órája; de lesz úgy is, hogy nem értik s nem értékelik azt s hogy várnunk kell vele.

A lelki kultúrának ily türelmi próbái lesznek a nagy gazdasági fellendüléseknek, a nagy társadalmi harcoknak s eltolódásoknak korszakai. Ilyenkor a világ vajudik s az ellentétek ki akarnak egyenlítődni; ilyenkor az érdeklődés előterében a földi érdekek, az új gazdasági és jogi vívmányok állnak; ezen mi nem változtathatunk, de miután jobban kiegyenlítődött minden, akkor jelentkezik ismét magasabb fokon a lelki élet igénye, melyet kielégíteni majd csak a belső kultúra intenzívebb művelése által lehet.

Azt mondhatná erre valaki, hogy ez éles megkülönböztetés által szétszakítjuk a kapcsolatot a belső kultúra közt s hogy éket verünk e kettő közé, ahelyett, hogy közelebb hoznók egymáshoz s harmóniába öntenők különbségeiket. Ez mindenesetre távol van tőlem s tekintve az emberi lélek egységét a sokféleségben is, ilyesmit nem is akarhatok. De amit akarok, azt világosan ki is mondom; akarom, hogy ne nevezzük kereszténységnek, se keresztény kultúrának azt, ami nem kereszténység s nem keresztény kultúra; ne azonosítsuk s ne zavarjuk össze a keresztény kultúrának nevezett mai, történeti állapotokat a kereszténységgel, különböztessük meg a keresztény, a belső kultúrát a történelmi alakulásoktól a kereszténységben s tartsuk szárazon puszkaporunkat, hogy kellő időben s jó irányítással küzdjünk az emberiség legfelsőbb érdekeinek megvalósításáért. A világ elváltozik, sokban változik el; elváltozik alkotmányokban, jogban, társadalmi struktúrákban, elváltozik sok nézetben magáról a kultúráról; minek kötnők le magunkat a fejlődés ez irányában tézisekhez, melyek csak történetből valók s más-kép is lehetnének? Minek lelkesednénk ez állapotokért, melyek a mai világ jellemző vonásai, de amely vonások nem szépséget, de torzulást jelentenek az emberiség arculatán? Elfogadjuk-e talán a mai állapotokért a felelősséget s a kereszténységnek tudjuk-e be, ami jót, rosszat, kevés jót, sok rosszat hoztak ránk?!

Mi köze az Evangéliumnak s a kereszténységnek a kultúrmámorhoz, mely az embereket a múlt században megrészegítette? Mi köze a földittassághoz s ahhoz a titáni törtetéshez a »haladás« útján, mely a világot meghódítani s az ember lábaihoz teríteni akarta: ugyanakkor pedig teljesen ignorálta a mélységeket s az embert nem úrrá, de a gépek s a »kultúra« igavonójává s ezzel elégedetlenné s boldogtalanná tette?! Mirevalók voltak azoknak az új konkvisztádoroknak bravurjai s a ditirambok a félistenekről? Mire voltak jók azok az erőlködések a megszakadásig? Hát nem az ember, hanem a géphálózat, a világkörüldrótozás, a berregő repkedés, a püffögő iramodás az élet és a lét célja?

Mi köze a kereszténységnek a gépimádáshoz, a technikai vívmányok túlbecsüléséhez s a mechanika trónraemeléséhez? Dolgozni, minél többet dolgozni s idegelpattanásig dolgozni s a kultúra kerekeit milliók agyvelejével, ezzel a kultúrkenőccsel kenni s ezt cigányszuperlatívuszokkal szédítő kultúrmagasságnak hirdetni, ez már csak nem józanság, hanem inkább ittasság és téboly.

Ezzel nem azt mondom, hogy a keresztények ne vegyék igénybe a gépet, még azt sem állítom, hogy ez a gazdasági furor kikerülhető lett volna; ellenkezőleg, tudom, hogy a nagyipari

fejlődésen át kell mennünk; de azt állítom, hogy ez a hajsza csak átmeneti állapot, melyben nagyon is kis része van a keresztény kultúrának. Természetes, hogy a gép feltalálása s a gépipar föllendülése ellen frontot csinálni képtelenség s esztelenség; - ki is akarná azt - de menjünk be egy zúgó, zakatoló gyárba, a gépek pergő orsói s forgó kerekei közé s magyarázat nélkül intuícióképen megértjük, hogy mennyi köze van mindennek a belső kultúrához? Megértjük, hogy a belső kultúrából, az Evangéliumból nőtt-e ki ez a gyáripár s nem akadályozza-e inkább a lelki kultúrát? Azt is tudom, hogy e bajnak is van s lesz idővel gyógyírja s hogy egy felsőbb gazdasági fokon az emberiség fölszabadul majd a mai munka-szolgásgból, mely lelkét tönkreteszi; de bizonyára ez a jövőendő fölszabadítás közelebb fog állni a kereszténységhez, mint ez a mai proletárszolgásg s akkor még majd jobban fogják belátni azt, hogy a munkának mai »kultúrája« ugyancsak nem emelte a »belső kultúra« nagyrabecsülését s nem szolgálta a mai emberiség igazi, belső kultúrigényeit.

Hasonlóképen mi köze az Evangéliumnak a pénzhajhászashoz, ehhez a gazdagodási örület-hez, a dollár- s márkakergetéshez, a hazug sajtókampányokhoz, a hirdetési s ferdítési dühhöz, mellyel a hatalom, az önzés, a kereskedelem dolgozik? Elhiszem, hogy ezzel gazdagságot, kincseket lehet gyűjteni s jó üzleteket csinálni; elhiszem, hogy ez vállalkozási szellemmel telíti az embereket s fejleszti az ipari s a kereskedelmi élelmességet; de mi köze ennek ahhoz az Evangéliumhoz, mely azt hirdeti, hogy »ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, hol azokat a rozsda s a moly megemészti?« (Mát. 6., 19.)

S mi köze az Evangéliumnak a diplomácia üzelmeihez, a nemzetek faji ellenszenvéhez, a nemzetek versengéséhez s mi köze a világháborúhoz? Venni-e észre e rettenetes történetben valahol a krisztusi nyomokat, a lelkületet, mely nem áll ellent a gonosznak s megegyezik ellenkezőjével? (Mát. 5., 25.) De hát ez mind a világ kultúrája, a külső kultúra s ezzel szemben áll az Evangélium kultúrája, a belső kultúra. Az Evangélium rá akarja segíteni s rá akarja nevelni e belső kultúrára az emberiséget, de a történeti s gazdasági helyzet szerint majd több, majd kevesebb szerencsével. Az alapjait ennek az egész európai kultúrának s az alapelveit ennek a gondolkodásnak s érzésnek az Evangélium adta, de a tudományos, gazdasági, állami, társadalmi fejlődés további szakaiban az Evangélium iránt változik az érzés s a befogadási képesség. Néha ez nagy, máskor meg alig van belőle, főleg amikor az érdeklődés egész az elkeseredésig földi célok elérésére irányul. Ilyenkor e belső kultúrának csendben kell tovább dolgozni s meg kell várnia a maga idejét, tudván azt, hogy »még nem jött el az én óráim« (Ján. 2., 4.), de azt is, hogy majd megjön.

Ha pedig ez a mi álláspontunk, vajjon azonosíthatjuk-e magunkat s a kereszténységet azzal a külső kultúrával, mely most diadalát üli s nem kell-e inkább egy jobb világ megalkotása s kialakítása iránt érdeklődnünk s azon dolgoznunk is, hogy abban a jobb világban több igazság legyen s a milliók, a nagy tömegek ne csak dolgozni és sanyarogni, hanem élni, eszmélni s elmélyedni is ráérjenek?!

A szociáldemokráciával mi elvi ellentétben állunk, de semmi esetre sem azért, mert a munkások jogait védi s azok javát keresi, hanem azért, mert a hitetlenség alapján áll, még pedig egészen önkényesen, filozofáló szeszélyből; mert szervezkedésében s a tömegek irányításában erőszakos és erkölcstelen. Mi ahogy egyrészt különböztetünk a szociáldemokrácia módszere s a munkásrétegek fejlődéstani emelkedése közt, úgy különböztetünk a külső kultúra, a civilizáció s az Evangélium közt. A munkásrétegek bizonyára emelkedni fognak, de emelkedésük nem fogja letörni a belső, a lelki kultúra igényeit, hanem ellenkezőleg, az emberiségnek még élénkebb s égetőbb öntudatára hozza majd azokat s akkor megint az Evangéliumon lesz a sor, hogy nemesebb életre segítse az emberiséget a lelki kultúra intenzívebb művelése által.

KULTÚRPROGRAMMUNK ÉS AZ ÖNNEVELÉS.

Összes eszményiségünk végelemzésben onnan van, hogy hiszünk. »Hivatva vagyok Isten örök dicsőségére«, ez az a nagy szó, mely az idealizmus forrásaira utal. Hogy ez mi mindent mond, azt nehéz meghatározni, de hogy ellenkezője minden nyomornak és alávalóságnak, az bizonyos. Az is bizonyos, hogy akik Isten örök dicsőségére hivatvák, azoknak arravalóknak is kell lenniök s hogy ezzel a proletárság s a társadalmi s gazdasági nyomorúság mint intézmény és állapot ugyancsak nem egyezik. Fejlesszük hát ki az Isten dicsőségének kikezdéseit, melyeket magunkban hordozunk; ébresszük fel a nemes kifejlődés biztató lehetőségeit; valószínűsítsük meg e lehetőségeket először azért, hogy az emberi élet föltételeit, a társadalmi s gazdasági alapokat megteremtjük, - erről már szoltam - de ép oly szükséges, *hogy a társadalmi s gazdasági javulással párosítsuk az egyénnek, minden egyes embernek önmagára visszaható munkáját*; mert hiába, az egyéniség a tömegből önmunkája által válik ki s a legjobb társadalmi s gazdasági körülmények közt is az egyénnek külön-külön kell megteremtenie a saját világát, mint ahogy meg kell alkotnia külön-külön a maga otthonát. Egyéniség s otthon nélkül nincs nemes emberiség.

Ez alakításhoz és alkotáshoz kedvező életviszonyok s idő kellenek.

Feltűnő, hogy a szentek átlag jó módú, nemes és előkelő családokból származnak s hogy a proletárokból szentek nem igen lesznek. William Booth ezt így fejezte ki: először levest, aztán törvényeket! Így tett az irgalmas szamaritánus is a rablók kezei közé esett, kifosztott s halálra sebzett utassal. Nem tartott neki előadást sem Plátóból, sem a bibliából; nem biztatta, hogy ne vegye számba szenvedéseit, mert hisz »nem méltók a jelen idej szenvedések a jövő dicsőségére, mely bennünk ki fog jelentetni« (Róm. 8, 18); nem állította, hogy a lélekben csodálatos, gyógyító erők vannak, tehát fejlessze ki azokat s gyógyuljon meg tőlük, hanem a sebeket kimosta borral s olajat öntött rájuk. Nem szavalt, hogy tekintse sebeit drágaköveknek, melyek majd az égben ragyognak, hanem bekötötte azokat; nem lelkesítette, hogy vegyen erőt magán s álljon a talpára, hanem karjaira vette a sebesültet, öszvéreére ültette s elvitte a szállóba, végül két denárt adott a kocsmárosnak, hogy gondozza a beteget. Nem tudom, találkozott-e még később valahol a már fölépült emberrel. Tegyük föl, hogy találkozott vele, aki akkor már nem szorult olajára, öszvéreére, denárjaira, de talán szorult irgalmas lelkére, mert hátha lélekben volt szegény s szívében volt sebesült s talán útonálló is volt az erkölcsi világ útjain. Ekkor aztán az irgalmas szamaritán hozzáláthatott a lelki sebek gyógyításához, eligazíthatta az erkölcsi ügyefogyottat, rámutathatott a lelki higiénia kellékeire s denár helyett jótanácsokat adhatott neki aziránt, hogy hogyan kell acélosnak s erősnek lennie lélekben s mint kell kiváltania munkában s kötelességteljesítésben az élet ünnepi érzéseit s örömeit.

Így kell bánnunk nekünk is a szegény, elgyötört emberiséggel. Míg az útszélen fekszik ki-uzsorázva s testben és lélekben leromolva, addig ne beszéljünk neki sokat önnevelésről s önnemesbítésről, hanem emeljük ki az árokból, *teremtsük meg számára a méltó emberi élet feltételeit*; csináljunk belőle először embert, hogy azután csinálhassunk szentet is, ki »hivatva van az Isten dicsőségére«.

Ép oly igaz, hogy *az önműveléshez s önneveléshez idő kell; mondjuk: munkaidő*. Valamint az izom- s az agymunkás a kultúrvilágon dolgozik: úgy kell nekünk mindnyájunknak lelki világon dolgoznunk. Ki kell tágítanunk tudásunk határait, bele kell hatolnunk az igazságokba, hogy megragadjanak s át kell magunkat adnunk átváltoztató s asszimiláló befolyásuknak.

Az erre való időt biztosítanunk kell a munkásnak, a postásnak, a kalauznak; ezt kell kikötnünk a háztartásbeliek s a gondokkal s ezer kis baj tűszúrásaival elgyötört anyák számára. Ha embert akarunk nevelni a társadalom teherhordóiból, akkor azoknak ki kell vonulniuk a macskazúgokból, ki a kályhalyukakból, a páraködös mosókonyhákba, az olajos, maszatos gyárakból, a szürke irodákból, a férces varrodákból s mindenki számára időt kell biztosítanunk. Adjunk munkaszüneteket a lelki töltekezésre; juttassunk igazi vasárnapokat azoknak, kiknek egész életük csak robot és gond, örömtelen, végtelen szürkesség.

Teljesen osztom a nézetet, hogy ez époló szükséglet, mint amilyen a mindennapi kenyér s ha a lelki szükségletet ki nem elégítjük, akkor elsatnyul a lelkivilág. A lehetőséget arra, hogy legyen mindenkinek ideje önmagával s lelki igényeinek kielégítésével foglalkoznia, a produktív s jól rendezett munkának fejlődésétől várjuk. Eddig az ember volt a gépnek s az úgynevezett kultúrának rabszolgája; ezek fogták le minden idejét és erejét; reméljük azonban, hogy a gazdasági fejlődés nem áll meg ezen a fokon, hanem hogy annyira fog haladni, hogy az embert felszabadítja a folytonos munka kényszere alól s rendes, hosszabb szüneteket biztosít neki. Már most nem tudom, hogy hogyan kellene összpontosítani azt a sok, de egynemű munkát, melyet minden háztartásban külön-külön végez ezer meg ezer háziasszony, meg cseléd; hogyan kellene a sok tűzhely külön tüzelését valamiféle központi tüzeléssel, a sok konyhának különálló s részletes munkáját és a háztartásokban megismétlődő sok babradolgot egységesíteni s esetleg vállalatokra bízni; de sohasem szabad felejtünk két dolgot: *az egyik az, hogy biztosítsuk az embernek az otthont s ne engedjük azt a háztartások esetleges fölborulásával elpusztulni; a másik az, hogy ne várjunk csak ünnepektől és munkaszünetektől ünnepi s vasárnapi lelket, hanem vigyük be a vasárnapi lelket a köznapba!*

Az otthonról már sok szó folyt s nem kell róla itt mást mondanom, mint azt, hogy a mai szociális bajt és bomlást röviden *otthontalanságnak* is nevezhetném. Aki otthont ad az embereknek, az megennyhíti a lelküket s kiédesíti keserűségüket. Nem is lehet tehát szó olyan társadalmi reformról, mely az otthonnal végezne. Az nem volna reform, hanem társadalmi lazulás.

De ugyanez áll a munkával párosítandó s az egész életre kiterjesztendő nemes lelkületről s erkölcsi öntudatról, melyet mindenhová magunkkal viszünk s mindenbe, legyen az akár munka, akár szünet, beleállítunk. Mi a magasfokú, kulturális életet nem akarjuk kisajátítani csak bizonyos foglalkozások számára; nem akarjuk az előkelő, erkölcsi öntudatot csak vasárnapi ünneplőben lelkünkben hordozni, hanem azt az élet egész vonalán érvényesíteni. Ha valaki erkölcsileg művelt ember, akkor öntudatában hordja az eszményeket s mindenütt hódol a törvénynek. Ez az öntudata pedig nemhogy kíséri őt mindenütt, ahol jár-kel, hanem ez az öntudat ő maga. Ezt az öntudatot viszi magával az életbe, ezt a templomba, a műhelybe s a konyhába s amit tesz és végez, azt mind lélekkel járhatja át. A konyhában épúgy tud ünnepelni, mint a díszteremben s a pincében is tud világító lélekkel járni. Mivel szíve jó és meleg, azért jókedvű is és e meleg szeretetét megéreztetni minden emberrel.

Ha egyszer majd letörjük azt a társadalmi rendet, mely lélekölő munkával lehetetlenné teszi az emberiség nagy részének erkölcsi művelődését és emelkedését, akkor oly társadalmi rendet kell majd kialakítanunk, amelyben nemcsak a technika vívmányait élvezi az ember, hanem mindenekelőtt a felszabadult s megművelő lelkiséget mondja magáénak s annak erejében intézi s élheti át életét.

A jóindulatot, a jó lelket, a kötelességtudást s az istenszolgálati kedélyességet kell belevinnünk az életbe, még pedig az egész életbe. Nincs különbség, azaz hogy ne legyen különbség, ami az érzület nemességét s tisztaságát illeti, munka és élvezet, műhely és koncertterem, köznap és vasárnap közt! Sok ember különböztet még szent és profán, előkelő s köznap munka közt. Ha meg is engedek bizonyos különbségeket az izom- és az agymunka, az áhítat s

az utcasöprés közt; de ami az emberi öntudatot s a szándékot, tehát a lelket illeti, arra nézve a különbség csak az egyén érzületétől függ. Ez az érzület pedig ugyanaz lehet, akár misét hallgatunk, akár előadást, akár beteget ápolunk, akár virágot öntözünk. Egy és ugyanazzal a kötelességtudással építhetünk tudományos rendszereket és házakat, szolgáltatathatunk igazságot és mérhetünk kenyeret, gyóntathatunk és tisztíthatunk lelkeket vagy tarthatunk nagymosást, alágyújthatunk lelkeknek vagy gépeknek; itt is, ott is egyformán teljesíthetünk kötelességet s járhatunk el a teljes megbízhatóság dicséretével.

Ez az öntudat s ez a lelki tartalom ad a munkának s az egész életnek értéket s érdemet. Nem a munka anyaga, hanem a szív jellemzi a munkát épűgy, mint az egész életet. Annak a prédikátornak, aki hiúságból beszél; annak a misszionáriusnak, ki azért vállalja az igehirdetést, hogy a vadnépeket megismerje s világot lásson, nincs Isten szerinti szíve, mert szándéka hiú s világias; míg ellenben a magvető, a szakácsnő, a betűszedő, a jegyző szent lehet, ha a jót a jóért s a legnagyobb jóért, Istenért akarja. Ennél nagyobb erkölcsi hatalom nincs s ezt csakis maga az ember teremti meg.

Ezzel nem ér föl az a fontosság sem, mely az alacsony munkákban is föltalálható, ha társadalmi tekintetben bírálgatjuk azokat. Manap egyik munka a másikba fogódzik s aki elmulasztja vagy rosszul végzi teendőit, az esetleg nagy károkat okoz másoknak. Régen az egyesek munkája egy-egy kis területre szorítkozott s nem hatott ki messzibbre. Régen mindenki maga építette fel házát, maga varrta meg bocskorát, legeltette s nyírta meg nyáját; az asszony azután otthon font, szőtt, varrt. A gabonáját mindenki maga vetette, maga őrölte és süttött azután lisztjéből kenyeret. Most a régi, háztartási egységet fölváltotta a társadalom szervezett egységessége, melybe ezerféle hivatás és munka van beleállítva. Manapság minden munka kiszámíthatatlanul hullámozó közönségnek szól. Annak épülnek a házak, a hidak, a vasutak. Azt ruházzák a fonók, azt élelmezik a sütők s a mészárosok. Ne kicsinyelje munkáját a kosárfonó, talán egy új Mózes, az Isten prófétáját menti meg vele a hullámokból; sem a kötélverő, mert talán egy második Pál apostolt eresztenek le kötélén a város faláról. Ezt tudni jó s bizonyára ezzel is lehet élesztetni a lelket; de minden társadalmi tekintet, haszon s előny fölött áll az istenes szándék, mely egészen a mienk s ugyanakkor a legszerényebb munkánkban is kísér és világít.

E munkák a mi kötelességünk, következőleg azokat az Isten diktálja ránk s mi e szolgálatban csak eszközei vagyunk. Aki fát dönt az erdőn, annak baltára és fűrészre; aki bútort javít, annak finom fűróra; aki varr és hímez, annak tűre van szüksége. Mint balta, fűrész, fűrő, tű, mint eszközök állunk mi mindnyájan az Isten napszámában. Mi több, a balta vagy a fűrő, a fűrész vagy a tű? Egyik sem több a másiknál, ha nagyobb zajt csap is az erdődöntő balta, mint a nyiszáló fűrő s ez megint nagyobb, mint a zajtalanul sikló tű. Senki sem több a másiknál. Az embert e részben nem a munka, hanem a lélek válogatja. Nem a gyalupad, sem a miniszteri szék, sem az iroda, sem a szinpad, sem a piac, sem a templom, nem azok teremtenek erkölcsi értékeket, hanem csakis a lélek. Nincs állás, nincs foglalkozás, melyekben lelki nagyság ne termett volna: Jézus ács, Mózes pásztor, Gideon földműves, Pál sátorcsináló, Lukács orvos, Péter, András halászok voltak; de a kötelességtudat, a jószándék s a szeretet lelke járta át őket s ettől függött az, hogy mily jókká és nagyokká lettek.

Ime, az egyéniségnek önmagára fordított munkája, melynek irányától s energiájától függ az erkölcsi kultúra értéke. Bármennyire változzék is el a külső világ, bármennyire javuljanak is meg a most elgyötört társadalmi rétegeknek gazdasági életfeltételei, az önmagunkra fordítandó erkölcsi munkától föl nem menthet senki és semmi. Az erkölcsi, nemes öntudatot nekünk magunknak kell kifejlesztenünk s azt mint lelki specialitást s mint pótolhatatlan és hamisíthatatlan öntudati értéket az életbe beállítanunk.

Az ember amennyiben test és vér, faj és nem, annyiban *adat*; amennyiben azonban szellem, jószág és erény, annyiban *tett*; önmagának teremtője. *Teremtő és teremtmény, művész és mű egyben!*

LELKIVILÁGUNK.

A magyar ember nem született filozófusnak; nincs rá hivatása; mégis az efelé kérdés, hogy micsoda az ember, micsoda a virág, vagy az, amit címül írhattam volna ki fejtegetésem elé, hogy micsoda a lélek, becsületére válnék bármely, filozófiára hivatott népnek s nyelvnek, mert nem lehet kérdést jellemzőbb filozófiai stílusban föltenni, mintha kérdezzük, hogy micsoda, vagyis miféle csodadolog a lélek?

A filozófia ugyanis csodálkozásokon kezd. Csodájára ébredni a létnek s az életnek s mindannak, ami bennünk s körülöttünk él és mozog; ez jellemzi legjobban a filozófiai kiindulást a hites platói mondás szerint: »σαυμαζειν, το μεν γαρ μάλιστα φιλοσόφικον πάθος«, a legfilozófikusabb indulat a csodálkozás.

De ha végigcsodálkozunk is a világon, nincs a csodálkozás sehol annyira a helyén, mint mikor önmagunkról elmélkedünk s felfedezzük azt a két ellentétet vagy mondjuk sarkát a létnek, az egyikét, mely ott kint a világban van s azt külvilágnak hívhatjuk, a másikat pedig, mely bennünk van s azt belvilágnak, szellemnek s léleknek hívjuk.

A külvilág a maga embertömegeivel s azok rétegezéseivel, a maga történelmével s esélyeivel, a maga munkateljesítményével s robotjával, mindazzal, ami társadalom és állam, mindazzal, ami hasznot hoz és az úgynevezett kultúrát - mely nem egyéb, mint a nagyvárosi élet - megteremti, a létnek egyik sarka; a másik sarka pedig bennünk van, az oly öntudatban, mely érzi magát s egyéni s erkölcsi értékeket emel ki s állít a világba. A külvilág tehát az egyik sark, ez a lét felülete; a belvilág pedig a másik sark, az a lét fenéke s csak aki a lét fenekéig hatol, az találja meg magát, az érzi meg magában a lelket, az ébred öntudatára különálló igényeinek, melyek kielégítésében megtalálja az élet értelmét s az erős s harmónikus lét valóságát. Enélkül nem.

A legnagyobb kultúrtett, ha valaki megtalálja magát; ha eltalálja igazi emberi gondolkodásának, érzésének s akarásának stílusát s e stílusban megteremti s kialakítja öntudatának hozzá méltó s igazán becses értékeit: a maga öntudati világát. Ez igen kevésnek adatik meg; kevesen vannak, kik a lelkükből élnek; a legtöbb csak szokásból, benyomásokból s ellen nem őrzött ösztönökből él.

Aki a lelkéből akar élni, annak koncentrált s elmélyedő embernek kell lennie. Ezt az elmélyedést s kapcsolatbalépést a bennünk pihenő, a felébresztett szellemi világgal, nevezem áhítatnak. Áhítat nekem az, mikor önmagamban s önmagamnál s nem magamon kívül vagyok; mikor szellemi benyomásokat s megérzéseket veszek úgy a csillagos égtől, a zúgó erdőtől, mint lelkem nyiladozásaitól s megérzéseitől; mikor érzékeny vagyok az Isten érintéseire, melyeket oltárai előtt térdelve veszek, mikor tisztulok és buzdulok s nemesbülök tőlük. Ilyenkor táruul föl bennem az, amit magamon kívül hiába keresek, a tulajdonképeni, a naivul s ugyanakkor ideálisan emberi!

Aki ilyesmire még nem bukkant, az még csak inkább maga mellett, mint magában él; az, mondhatnám, a lelke szomszédságában él. Ő és a lélek - ez furcsán hangzik, de igaz - olyan nagyvárosi lakók, akik egymás mellett laknak, de nem ismerik egymást; pedig ha megismerkednének, sok örömük lehetne egymásban. Az ilyen embernek van ugyan lelke, de az nem ő; az »ő« az a külvilág funkcionáriusa, akár vályogvető, akár miniszter legyen; a lelke pedig egy szomorú s elnyomorodott egzisztencia, melynek sem súlya, sem szava; lézeng, de nem él.

Az élet terhe és gondja sok lelket törpít s nyomorít el. Az a töméntelen sok ember, aki naponként 10-12 órán át van befogva az élet kegyetlen esztergája mellé, ugyancsak nem ér rá ráeszmélni, hogy hát mi is volna tulajdonképpen az ő lelke igazában; az sohasem önmagáé, hanem mindig másé, másé s ezt aztán életnek hívják, pedig ép ez az élet tagadása. Mert bizony nem élet az, amit úgy hívnak s nem emberek azok igazán, akik így élnek; hiszen nem ütik meg az öntudat emberi mértékét! A macska, a veréb, a pisztráng megüti a maga mértékét, mert az mind a maga ösztönéből él; ez az ő formája s törvénye; de az ember nem ilyen; az bele van állítva egy külvilági keretbe, melyet történelem és szokás faragott; bele van szorítva a kenyérkereset s a munka kényszerébe s bár »vallásos« s »erkölcsös« nevelést is kap, de ez a nevelés a legtöbb embernél csak felületes, mely nem hatol le a lélek fenekéig s nem ébreszti fel az igaz s nemes ember igényeit s még kevésbé képesít rá azoknak kielégítésére. Így a modern ember, az úgynevezett kultúremler típusa a nagyvárosi élet szokásaihoz, ismeretbeli nivójához s életigényeihez van szabva, melyben a belső világ erkölcsi érettsége s tökéletessége egyáltalában nem szerepel.

A lelkivilágot vagyis önmagunkat önmagunkbatérés s önmagunkba való elmélyedés nélkül megtalálni nem lehet. Ezen semmiféle teóriával nem változtathatunk; azzal sem, ha mondjuk, hogy a régi s az új ember vallásossága s szellemi világa közt az a különbség, hogy míg a régi ember ezeket az értékeket a világtól elfordulva kereste, addig a modern embertípus új verete abban áll, hogy a külső s belső világ közt az ellentétet eltünteti; hogy bizvást s bátran dolgozik a világ fejlesztésén s azáltal az Isten gondolatainak kialakításán; hogy a munkát s küzdelmet lelki tartalmának tekinti s azzal teljesíti feladatát, ha e munkából nagylelkűen kiveszi részét s ezt a magatartást mondja vallásának.

Amit ez a felfogás állít, abban igaza van; de amit tagadni akar, abban teljesen elveti a súlykot. Annyi igaz, hogy dolgoznunk s termelnünk kell s bele kell állanunk szívvel-lélekkel abba a munkába, mely a történelemben az Isten gondolatainak gazdasági, társadalmi kifejezésén s érvényesítésén dolgozik, de azt már nem szabad állítani, hogy a külvilág e munkálása fölszívja az öntudat világát s hogy munkán, hasznon, társadalmi álláson, politikai akción, gazdasági és technikai haladáson s az élet komfortján kívül nincs az embernek más valami igénye. Ezek is értékek, de bizonyára nem azok, melyek kielégítése a lelket magában nemessé, teljessé, éretté s tökéletessé teszik. Pedig nekünk ez kell; ez a nemes, isteni bensőség a mi igényünk, bármily kultúrzóna alatt éljünk, mert ahogy az ember a csillagos égbolttal - pedig mily fölséges boltív az - be nem éri, hanem az égbolt alatt is épít házat, várost és emberi kultúrát: úgy gyűjt ki megint a kultúra, technika dacára a lelkében egy csillagos mennyországot. Enélkül mindakét esetben barbárságba esik; barbár akkor lesz, ha a csillagos égbolt alatt kultúrát nem épít, de ugyancsak akkor is, ha a kultúrától a belső mennyországot elhanyagolja s annak csillagait kioltja.

Ez a mennyország akkor lesz meg bennünk, ha a hitet s az erkölcsöt nemcsak mint fogalmakat hordozzuk magunkban, hanem ha azokat meleg életté, bensőséges átérzéssé változtatjuk el. Erre nézve az kell, hogy az ember ezekről ne csak »gondolkozzék«, hanem hogy ezekből éljen; az kell, hogy lelke ezekkel mint felső világossággal teljék meg; hogy mint belső, tavaszi erők zsongásától duzzadjon s fakadjon s hogy amit azokról tud, azt mint meleg érzést s öntudatos cselekvést megtapasztalja. Hiszen életről van szó s nem filozofálásról; bensőségről van szó s nem absztrakt fogalmakról; az élet s a bensőség pedig a legközvetlenebb s legszuverénebb adata s élménye az öntudatnak; ezzel van, enélkül nincs.

Épen azért helytelenül fogja fel, tehát egyáltalában fel nem fogja a maga számára a lelki életet az, aki e belső kultúrához hosszú iskolázást, tudományos képzést s filozófiai elmélyedéseket tartana szükségesnek. Igaz, hogy eszmélés s elmélyedés nélkül nincs ember, s erkölcsi ön-

nevelés nélkül valamiféle érettségre sohasem tehetünk szert, de azért azt mindenki elérheti, aki a szíve ösztönét követve önmagával törődik s gondolkozik, aki Krisztusban hisz, keresztény katolikus vallási kötelességeit teljesíti, a Szentírást olvassa s a kapcsolatot Istennel a jószándék fölkelése által megtartja. Erre nézve mindenesetre túloz az a nagyvárosi gyármunkás, aki a lelkiélet lehetetlenségét így állítja be: »Mit törődik a kegyetlen robotban dolgozó családapa a lelkiélet követelményeivel? Honnan vegye a 10-12 órán át munkába fogott férfi az időt, hogy a lelkét keresse? Nincs egy napja, de még egy órája sem, hogy lelki üdvösségére gondoljon. S mégis azt akarják tőlünk, hogy a dolgozó nép is elégítse ki lelke igényeit, az is keresse és alakítsa ki belső világát s álljon bele a lelki műveltség közösségébe.«

Igen, ezt akarjuk s kell ezt akarnunk úgy a nép, mint az egyes ember érdekében! Ne mondja senki, hogy mit törődik a gyárimunkás a lelkiélet követelményeivel; hiszen ez annyit jelentene, hogy mit törődik önmagával? Enélkül nem ember az ember s azonfölül ép e lelki műveltséggel - a mely nem egyéb, mint bensőség s nemes, tiszta öntudat - könnyítene leginkább magán s azzal puhítaná meg élete jármát. De honnan vegye az időt, mondják. Hát az igaz, hogy kell önművelődésre, kell az emberi kultúréletre is időt adni a munkásnak, de ép a magabátérésre nem kell sok idő. Az ember nem bujik ki magából akkor sem, mikor munkába áll s a robotot végzi; ha az Úrban hisz s keresztény katolikus kötelességeit teljesíti, ha időnként a Szentírást olvassa s napközben többször Istenre gondol s vele az erkölcsi nagy célokkal a jószándék fölkelése által a kapcsolatot megtartja, akkor ott áll a legelőkelőbb lelki közösségben s nincs filozófia s etikai kultúra, mely őt magasabbra emelhetné!

Egy másik munkás így ír: »Ez a fogalom »lélek«, ismeretlen világ a munkás előtt. Ezren és ezren jönnek és mennek, élnek s halnak anélkül, hogy öntudatára ébrednének annak, hogy a kenyérért való küzdelmen kívül van egy más küzdelem s törekvés, van egy más vágy és követelés, tudniillik hogy van a legkisebb embernek is igénye a belső világ nagy valóságának megtapasztalására s átélésére. Mindazonáltal elhiszem, hogy még így is vannak a nagy munkástömegekben küzködő emberek, kik a lelküket keresik; kik iparkodnak lelkivilágukat alakítani; kik magukba is néznek s maguknak arról számot adnak s így az életet megérteni akarják.«

E sorokban egy megdöbbentő vallomás foglaltatik, az, hogy sok ezer ember előtt ma a »lélek« fogalma ismeretlen világ. Ez, mondom, megdöbbentő s nagy visszaesésre mutat a Szent Pál leveleiben ecsetelt rabszolgák gondolkozásából. Ezek mint keresztények nem is sürgették szabadonbocsátásukat, hiszen uraikkal egy méltóságban, a megváltott s megszentelt ember fokozatán látták magukat, vagyis a belső tudattal legyőzték a külső körülményeket. Ezekről írja Szent Pál: »Kiki amely hivatásban hivatott, abban maradjon. Ha mint szolga hivatott, ne gondolj vele; de ha szabaddá lehetsz, inkább így élj. Mert aki az Úrhoz mint szolga hivatott, az Úrnak szabadosa; ha hasonlóképen ki mint szabados hivatott, az Krisztusnak szolgája. Nagy áron vétettetek meg, ne legyetek az emberek rabszolgái.« (I. Kor. 7, 21.) Igen, de mikor nem lesz a rabszolga az emberek rabszolgája? Akkor, ha az Úrban, vagyis belsejében felszabadult.

A gyárimunkás levele szerint ma sok ezren nincsenek e fokon s a szabadságot a külső emancipáció révén keresik. Jól teszik, ha ott is s azon az úton is keresik, de felszabadulnak-e így belső emberségükben? Soha!

Tegyünk még egy bepillantást a lelki világ szakadékaiba.

»Én mint proletár, - írja egy másik - természetesen lassúbb vagyok gondolkozásomban s cselekvésemben, de gondolom, hogy aki a belső világ s a lelkiélet kialakításáról ír, annak is nem egy, hanem tíz év kellett, míg erre képes lett. (Mindenesetre, de más dolog írni s más,

közvetlenül melegen s nemesen élni.) Először is azt akarom írni: talán a sok papon s tudós tintafogyasztón felül még új »lelki-tanítókat« akartok-e a szegény nép nyakára hozni? De azután a kapkodó s majdnem kétségbeeső Strindbergre gondoltam, aki mély, szellemi életre való emberek számára külön kolostort akart alapítani, természetesen azonban e terve dugába dőlt!... A lelkiélet kinevelésére nem kellene nagy tömeg, elég volna talán ötven, talán tíz igazi apostol. Mi proletárok szívesen fektetjük le az alapokat ez új emberi monumentalitáshoz, ha egyelőre nem is értjük ezt meg egészen.«

E sorok írója teljesen idegen a katolikus egyház lelkiéletében; ő egyháztól, paptól lelki indítást bizonyosan még nem vett s nem talált még embert, aki segítse, hogy önmagát, »a lelkét keresse és megtalálja«.

Ha az ember ily leveleket olvas, azt gondolja, hogy ki tudja, miről is van hát szó a lelkiélet sürgetésében; miután pedig öntudatára jutott annak, hogy nincs ott szó másról, mint az embernek »erkölcsi öntudattá«, »erkölcsi egyéniséggé« való kineveléséről, azt mondja magának, hogy ez a legprimitívebb kellék és követelés, melyet az emberi élettel szemben emelünk, ami nélkül nem ember az ember! Mert hogy igazán ember legyen, arra az szükséges, hogy tisztult, nemes öntudatból fakadjon élete, hogy legyen hite az élet értelmében s hogy az életnek önmaga adjon értelmet saját bensőséges hite, erkölcsisége, tisztasága s érettsége által.

Boldog ember, aki ezt az életelevenedést, ezt az emberkitavaszkodást megérte magában; az már érzi az élet értelmét s ugyanakkor megérzi azt, hogy nem a világban, hanem önmagában, a szellemi világban vannak azok az ellenállhatatlan vonzású s hullámozó mélységek, melyekben úszni annyit jelent, mint végtelenül élvezni az erő s az élet teljét. Az ilyen embernek a lelke egy csengő-rengő hegyi patak, meg-megszakítva mély sziklamedencéktől; ezekbe dönti bele malachitszínű vizeit, ezekben telik meg magával, hogy azután kiszökelve tovább lejtessen s magára öltse a gyorsan tűnő s változó élet fehér hullámcsipkefodrait. Hát van fodor, van hullám, van elmulás s kalendáriumi lapforgatás, de van kéklő, túlárado mélység is tele fénnel, színnel s tisztasággal!

Aki e mélységet megérzi, annak kedve kerekedik magához s a lelkivilágához; az ilyen a mélység eszményi gyökereiből fakasztja jellemének törzsét s az öntudatában nyíló erő- s örömforrásokból locsolja virágzásra életét.

Ez kellene a kultúrvilágnak s az igazi kultúrembernek! Nem fogalmak, ismeretek, felolvasások, gyűlések, mozik, színházak, vagy legalább nem csak ezek, hanem elmélyedés, eszmélés, bensőség, színeváltozás! Sokat kapunk, hallunk, olvasunk, de keveset élünk s érzünk! Ezt épúgy mondom a szakismeretekről, mint Istenről, lélekről, hitről és erkölcsről való fogalmainkról. Mi akkor is, mikor önmagunkról és boldogságunkról van szó, beérjük a fogalmakkal s ottrekedünk a gondolatok s szavak között. Ez halál és nem élet. A fogalmakkal s gondolatokkal sohasem szabad beérnünk, hanem beléjük kell magunkat élnünk szemlélet s átérzés által s tennünk kell úgy, ahogy a gondolat s fogalom irányít. A mondvacsinált élet nem élet, - épen úgy mondhatom: a gondolva-csinált élet sem élet s az elhitt élet sem élet! Csak az átértett, meleg élet, az a valóság. Jól mondja a német vers:

»Hoch über allen Verstand
Thront sankrosankt
Die Empfindung.«

Ez nem annyit jelent, hogy nincs szükség a gondolatra s a fogalmi ismeretekre, a betűre s a szóra; hanem igenis annyit, hogy a fogalmat s ismeretet meg kell testesíteni, hogy a betűt s a képzetet meg kell lelkesíteni oly tudás által, mely szemléletté s érzéssé gyullad ki s oly megérzés által, mely belső tapasztalatunkká s valósággá lesz.

Mi az életet, a lelki életet is elevennek akarjuk s nemcsak tükrözésnek; mi nem a képét keressük, hanem a megtestesülését. Az életet mi nem elgondolva, hanem meleg, eleven formában szeretnők látni. Istent, Krisztust, a lelkivilágot is nem elgondolni, hanem megérezni kell s megérezzük akkor, ha tesszük azt, amire ezek a szellemi tartalmak irányítanak.

Ez érzés s cselekvés által elváltozik az ember s tiszta s nemes élet alakul ki benne. Ezt hirdeti az apostol is: »mi pedig felfödött orcával nézvén az Úr dicsőségét - a krisztusi élet s valóság fölségét - ugyanazon *képmássá* változunk el.« (II. Kor. 3, 18.) Vagyis, ha érdeklődve szemléljük a fölséges példát, melyet Krisztus élénk állít mint egy remekművet; ha szemmel kísérjük s élvezzük azokat a vonalakat, melyekben mint lágy, ezüstös hullámokban omlik el a szépség s énekel néma zenében a ritmus; ha fogékony s szomjazó lélekkel vesszük a benyomásokat, azokat a lelki érintéseket, melyekkel végigsímogat s megnyitja szívünket, hogy megtermékenyüljünk a szebb, az igazi élet kifakadására s kitavaszkodására: akkor megelevenedik bennünk mindaz, ami eddig csak fogalom s gondolat volt s elevenné, »kétélű kardnál áthatóbbá« lesz az Isten szava, mely behat »az elme és lélek, az ízek és velők« közé. (Zsid. 4, 12.) Nem szavak ezek már, hanem súlyok; nem fogalmak, hanem indítékok s erők, vonzások a magasból s lökések a mélységből.

Mikor ennyire van valaki, akkor már intéző helyet foglal el benne a lelkiismeret s az ilyen a maga életét is inkább készséggel és szeretettel, mint törvénnyel s kényszerrel igazgatja. Ő a parancsok s a kötelességek terén sem reked meg a betűben s nem veszi a törvényt csak annyiban, amennyiben az betű és sablon, hanem amennyiben igazító, életfejlesztő, életkoronázó jó s erős indulat. A törvényben indulat van; a legfőbb jóakarónak, a törvényhozó legfőbb jónak meleg indulata. A törvényből szól hozzánk ez az indulat; szól ahhoz, aki érti, aki előírásából a ritmust, a szépséget, a tisztaságot megérzi s aki abban a törvényben is önmagát látja meg, de eszményileg szép s nemes kiadásban.

Ki ne teljesítené a törvényt, aki azt így nézi; aki azt mint zenét élvezi s mint isteni jót ízleli? Az apostol is mondja: »tudjuk pedig, hogy jó a törvény«; olyan jó, mint az erős s meg nem gyengíteti élet; olyan jó, mint az erő s az öröm! Igaz, hogy a törvény korlát is, de csak annak, ki az utat elhagyni, tehát oktanul félrelépni akarna; aki az úton jár, annak a törvény virágzó sövény s így lesz igaz, hogy »a törvény nem az igazért adatott.« Bizony nem az igazért, hanem mindazért, aki s ami az »igaz tudománnyal ellenkezik«; míg ellenben a törvény mindarra rásegít, ami »a boldog Isten dicsőséges evangéliuma szerint vagyon«.

Végre is, ahogy a fogalmi hittel be nem érjük, úgy nem érjük be a fogalmi erkölccsel, a törvény betűivel sem; mi itt is, a törvényben is az életet keressük, az életet, mely megtestesül öntudatunkban s mellyel megelégedhetjük a lelketlen világot is.

Így oldom én meg a belső, az igazi kultúra kérdését. Keresem magamban: iparkodom azt megteremteni magamban azáltal, hogy a hitet s erkölcsöt kihámozom a betűk hüvelyéből s hogy életerejüket öntudatomra hozom. Mikor így érzek, akkor egy világfölelő, belső világot hordozok magamban, mely egyedül érdemes a kultúra nevére. Ez érzésben ébredtem föl igazán; a felszabadult természet s az igazi emberség akkor lélekzett föl bennem.

Aki pedig nem így érez, az még alszik. Mindazonáltal álmában is kiált a lelke a megsejttet jobb után. Nem is lehet az másképp, hiszen, aki mindig köznapokat él, az is vasárnap után vágyik s aki a kedvetlenség ólomlábaiban jár, azon is végignyilal néha-néha a táncos kedv egy nyirettyűhúzása. A legnagyobb jótéteményt gyakoroljuk velük, ha világítunk nekik; ha az élet világosságát árasztjuk ki magunkból az általános, nagy kultúröntudatlanság útjaira.